

ВІСНИК

3 (152)
березень
2009

КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ

Книжкова палата
України

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ * ЩОМІСЯЧНИК * ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 1996 Р.

УДК 015:061.1](477)(051)

З М І С Т

ВИДАВНИЧА СПРАВА

- Указ* Президента України "Про відзначення державними нагородами України"3
Закон України "Про внесення змін до статті 9 Закону України "Про оренду державного та комунального майна"
щодо книговидавничої справи"3
АФОНІН О. Динаміка змін у видавничій сфері в умовах кризи у січні — лютому 2009 року4
ФІДЕЛЬСЬКА А. Аналітичний огляд щодо стану оформлення видавцями вихідних відомостей у книжкових
виданнях у 2008 році5
БУЖБЕЦЬКА А. Рекламно-інформаційна діяльність у гуртовій та роздрібній торгівлі книгою в Україні8

РЕЦЕНЗІЇ

- БАБИЧ С., ПАТОКА В.* Шляхи вітчизняної історії на сторінках альманаху10

ВИЙШЛИ З ДРУКУ

- УСТІННИКОВА О.* Відкриваючи нові грані непізаного12

НА ДОПОМОГУ ВИДАВЦЮ-ПОЧАТКІВЦЮ

- Редакційно-видавничий процес* підготовки і випуску видання13

БІБЛІОГРАФІЯ

- ЛИТВІНЕНКО Н.* Довідкові та бібліографічні джерела про Донбас кінця XIX — початку XX століття16

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

- ОСАУЛА В.* Бібліотечна картково-каталожна ера: класика інформаційно-пошукових систем в електронному
середовищі сучасних бібліотек19
ДУЦЯК І. Термінологічні аспекти Універсальної десятикової класифікації22

ПІДГОТОВКА КАДРІВ

- ВАСЮК О.* Використання можливості бібліотеки вищої школи у професійній підготовці майбутніх
соціальних педагогів25

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- КИСЛЮК Л.* Аналіз структури та ступеня впровадження електронних ресурсів і баз даних бібліотек
вищих навчальних закладів України28

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

- ФЕДОТОВА О.* Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках XX століття32
СЕРБІН О. Класифікаційна система наук Арістотеля: аналіз дуалістичного генезису старогрецького мислителя39

ПОЛІТИКА. КУЛЬТУРА. МИСТЕЦТВО

- СКЛЯРЕНКО О.* Інформаційне забезпечення реформування державного управління44
КРУЧЕК В. Умови організації педагогічної взаємодії: за матеріалами наукової літератури45

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

- КУДЛАЧ В.* Одесити вшановують Шевченка48
БЕРЕЗЮК Н., СЕДИХ В. Василь Якович Джуньковський — перший каталогознавець в Україні49

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

- Причинилися чи зачинилися ворота?*51
До уваги авторів — здобувачів наукових ступенів доктора і кандидата наук52

Київ • 2009

**Засновник, редакція,
видавець
і виготовлювач**
Державна наукова
установа
"Книжкова палата
України імені Івана
Федорова"

Головний редактор
Микола СЕНЧЕНКО

**Заступник головного
редактора**
Наталія ПЕТРОВА

Журнал "Вісник Книжкової палати" президією Вищої атестаційної комісії України віднесено до наукових фахових видань України в галузі технічних, педагогічних, історичних наук, соціальних комунікацій (книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство) (постанови ВАК від 10.05.2000 № 1-02/5, 11.10.2000 № 1-03/8, 11.04.2001 № 5-05/4, 21.05.2008 № 1-05/5)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Технічні науки:

Микола Іванович СЕНЧЕНКО — доктор технічних наук, професор (голова редколегії)
Георгій Георгійович АСЄЄВ — доктор технічних наук, професор
Всеволод Вікторович ВАСИЛЬЄВ — доктор технічних наук, професор
Роберт Петрович КАРТАШОВ — доктор технічних наук, професор
Віктор Мефодійович МИХАЙЛЕНКО — доктор технічних наук, професор
Віталій Георгійович ТОЦЕНКО — доктор технічних наук, професор

Історичні науки:

Валентина Олексіївна ІЛЬГАНАСВА — доктор історичних наук, професор
Ярослав Степанович КАЛАКУРА — доктор історичних наук, професор
Сергій Георгійович КУЛЄШОВ — доктор історичних наук, професор
Михайло Семенович СЛОБОДЯНИК — доктор історичних наук, професор
Валерій Федорович СОЛДАТЕНКО — доктор історичних наук, професор
Василь Михайлович ШЕЙКО — доктор історичних наук, професор

Педагогічні науки:

Наталія Миколаївна КУШНАРЕНКО — доктор педагогічних наук, професор
Ольга Миколаївна ОЛЕКСЮК — доктор педагогічних наук, професор
Михайло Михайлович ПОПЛАВСЬКИЙ — доктор педагогічних наук, професор
Людмила Яківна ФІЛПОВА — доктор педагогічних наук, професор
Ада Семенівна ЧАЧКО — доктор педагогічних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою Книжкової палати України
протокол від 23.03.2009 № 3

Відповідальний секретар

Надія РЕГДАЙЛО

Коректура Олена ДУБОВИК

Комп'ютерні складання та верстання:

Маргарита ГАБРОВСЬКА, Андрій КРУШИНСЬКИЙ

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Адреса редакції і видавця:
просп. Ю. Гагаріна, 27,
Київ-94, 02660
Тел.: (044) 292-01-34
(приймальня),
(044) 292-30-11 (редакція)
Факс: (044) 296-71-15

© Книжкова палата України, 2009
© В.Кузьменко, художнє оформлення
обкладинки, 2005

УКАЗ**ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ****Про відзначення державними нагородами України****Витяз**

За вагомий особистий внесок у соціально-економічний і культурний розвиток України, активну громадську діяльність, багаторічну сумлінну працю та з нагоди Міжнародного жіночого дня 8 Березня **ПОСТАНОВЛЯЮ** :

Нагородити орденом княгині Ольги II ступеня

ПРИБЕГУ Ніну Дмитрівну — директора державного підприємства "Державне спеціалізоване видавництво "Мистецтво", м. Київ

Присвоїти почесні звання:**"ЗАСЛУЖЕНИЙ ЖУРНАЛІСТ УКРАЇНИ"**

ГЕТЬМАНЧУК Альоні Анатоліївні — головному редакторові журналу "Главред", м. Київ

КАТЕРИНЧУК Наталії Йосипівні — керівникові департаменту інформаційного та суспільного мовлення телестудії "1+1", м. Київ

КОЗАК Ірині Анатоліївні — власному кореспондентові газети "Голос України" по Хмельницькій області

МОШНЯЗИ Людмилі Іванівні — завідувачеві відділу редакції Рівненської обласної газети "Вільне слово"

"ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ"

МЕДВЕДЧУК Ганні Минівні — директорів Овруцької центральної районної бібліотеки імені А. С. Малишка, Житомирська область

м. Київ

5 березня 2009 року

№ 121/2009

Президент України

Віктор ЮЩЕНКО

ЗАКОН УКРАЇНИ**Про внесення змін до статті 9 Закону України "Про оренду державного та комунального майна" щодо книговидавничої справи**

Верховна Рада України **ПОСТАНОВЛЯЄ** :

1. Частина сьому статті 9 Закону України "Про оренду державного та комунального майна" (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 15, ст. 99; 1998 р., № 18, ст. 88; 1999 р., № 29, ст. 239) доповнити абзацами четвертим — шостим такого змісту:

"Положення абзаців першого — третього частини сьомої цієї статті не застосовуються у разі подання заяви про оренду приміщень, що перебувають у державній та комунальній власності, вітчизняними видавництвами та підприємствами з розповсюдження книжкової продукції, що забезпечують підготовку, випуск та (чи) розповсюдження не менш як 50 відсотків книжкової продукції державною мовою.

Вітчизняні видавництва та підприємства з розповсюдження книжкової продукції, що забезпечують підготовку, випуск та (чи) розповсюдження не менш як 50 відсотків книжкової продукції державною мовою, мають переважне перед іншими фізичними та юридичними особами право на укладення договору оренди приміщень державної та комунальної власності, крім випадку, передбаченого у частині четвертій статті 8 цього Закону. Порядок визначення обсягу книжкової продукції державною мовою затверджується Кабінетом Міністрів України.

У договорах оренди приміщень, укладених відповідно до абзаців четвертого та п'ятого частини сьомої цієї статті, передбачається умова стосовно того, що недотримання вітчизняними видавництвами та підприємствами з розповсюдження книжкової продукції вимоги щодо підготовки, випуску та (чи) розповсюдження книжкової продукції державною мовою в обсязі не менш як 50 відсотків є підставою для розірвання договору оренди в установленому законодавством порядку".

2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

м. Київ

4 лютого 2009 року

№ 911-VI

Президент України

Віктор ЮЩЕНКО

Динаміка змін у видавничій сфері в умовах кризи у січні — лютому 2009 року

Олександр Афонін,
президент Української
асоціації видавців
та книгорозповсюджувачів

Минуло два з половиною місяці нового, прогнозовано "кризового" 2009 року, і сьогодні вже, незважаючи на те, що для видавничої сфери цей період не особливо показовий, все ж можна говорити про певні тенденції та зміни в динаміці розвитку чи рецесії нашої з вами галузі.

Якщо наприкінці минулого року ці процеси ще певною мірою носили латентний характер, то зараз вони стали вже очевидними. Поступове зменшення наявних грошей у кишенях наших співгромадян однозначно позначилося на продажах літератури, а відповідно й на динаміці розрахунків книготорговельних мереж та незалежних книгарень за поставлену їм видавництвами літературу. Слід зауважити, що певну роль у зменшенні та затримці розрахунків книжкової торгівлі з видавцями зіграли і банки, які частково почали використовувати клієнтські кошти на покриття власних витрат. Це, зокрема, стосується таких банків, як "Промінвестбанк", "Нафтогазбанк", "Надра", "Родовід", "Київ" та кількох інших.

За результатами аналізу, проведеного Правлінням УАВК упродовж січня — лютого 2009 року, порівняно з аналогічним минулорічним періодом, розрахунки роздрібної книжкової торгівлі (гуртівень) з видавцями та постачальниками у середньому зменшилися на 37—38 %. Однак в окремих жанрових нішах, а відповідно і в окремих видавництвах, що займаються випуском такої літератури, падіння обсягів розрахунків значніше цієї середньої цифри і в окремих випадках сягає 60—70 %. Зокрема, мова йде про довідкові та енциклопедичні видання, підручники та посібники для вищих навчальних закладів, мистецьку літературу. Більш стійкі позиції залишаються у картографічній продукції та юридичної літератури, підручників і посібників для старшої школи, де обсяг надходжень зменшився лише на 10—15 %, а також у художньої, розважальної та дитячої книги, де ця цифра коливається в межах 20—25 % порівняно з 2008 роком.

Зменшення надходжень обігових коштів за реалізовану продукцію, відсутність можливостей долучитися до кредитних ресурсів, а також очікування на зниження попиту змусили переважно більшість видавництв переглянути свою програмну політику щодо нових видань. Хоча зазначити, що підходи окремих видавництв до цього питання дуже різняться і коливаються від повного відмовлення від видання нових назв і концентрації діяльності на додрукуванні вже перевірених, "ходових" видань до різкого збільшення кількості нових назв, порівняно з минулорічним періодом з паралельним різким зменшенням середніх накладів. Більшість же видавництв пішли шляхом скорочення як кількості нових назв, так і середнього накладу. Середні показники цих скорочень складають відповідно 60—65 % за назвами і 48—50 % за накладом.

Загалом після аналізу інформації, отриманої від видавців у ході опитування, склалася така картина. Майже 25 % видавництв, навіть за умов загального падіння обсягів розрахунків за поставлену продукцію, залишили незмінною кількість назв і накладів відповідно до минулого року, а 15 % з них навіть збільшили наклад на 15—20 %. Близько 20 % видавництв збільшили кількість назв в межах 50 % і зменшили середні наклад майже вдвічі. А основна маса видавництв — 55 % — пішли на суттєве зменшення і кількості назв, і середніх накладів.

Звертає увагу на себе той факт, що при основній масі показників, які символізують зменшення виробництва книжок, у 75 % опитаних керівників видавництв обсяги відвантаження продукції у роздрібну та гуртову торгівлю зі складу залишилися на попередньому рівні, а у 10 % видавництв навіть суттєво зросли.

У першу чергу цей "феномен" в умовах загальної кризової ситуації ми пов'язуємо з різким зниженням імпорту російської книги і значним зростанням, порівняно з українською, її вартості. Намагаючись не зменшити асортиментну пропозицію, книжкова торгівля збільшила запит на літературу вітчизняного виробництва. Тобто нині відбувається "вимивання" з видавництва товарної маси без відповідного її оновлення і поповнення.

З навіть цього короткого дослідження, не претендуючи на істину в останній інстанції, можна зробити певні висновки й надати рекомендації.

Висновки.

1. Попри всі показники, що свідчать про зменшення обсягів виробництва і реалізації вітчизняної книги, видавнича галузь залишається на сьогодні потенційно спроможною забезпечити збереження як своєї ресурсної і кадрової бази, так і зайняти, якщо не панівне, то, принаймні, значно краще становище на власному книжковому ринку. Однак збереження нинішньої тенденції до скорочення назв і накладів значною частиною видавництв може призвести на кінець літа 2009 року до різкого зменшення пропозиції літератури вітчизняного виробництва на полицях українських книгарень, а, відповідно, й до їх закриття.

2. Отже, є нагальним терміновим вирішення питання про джерела поповнення обігових коштів, яких й у кращі часи видавцям бракувало. Саме тому одним із головних напрямів діяльності УАВК має стати робота з Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України щодо розблокування діяльності банків, зокрема двох державних і кількох комунальних (мається на увазі проект Постанови Кабміну "Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки видавництв, видавничих організацій, підприємств поліграфії та книгорозповсюдження через механізм здешевлення кредитів"), у частині кредитування суб'єктів видавничої справи, а також пошук інвесторів з інших сфер вітчизняного і зарубіжного бізнесу (у зв'язку з різким здешевленням гривні) з пропозицією вкладання коштів в українську видавничу сферу.

3. У нинішніх умовах УАВК готова сприяти кооперуванню коштів двох чи кількох видавництв з метою спільного випуску, як варіант виживання, вже підготовлених ринкових книжкових проєктів, на друк яких у видавництва-власника макету немає нині коштів.

4. Варто звернути увагу на те, що в умовах кризи може бути вигаршним варіант орієнтації видавництва на більш вузькі групи споживачів в обраних жанрових нішах чи й

тимчасове долучення до інших жанрових ніш, більш стійких до впливу кризи.

5. Видавцям потрібно посилити контроль над реалізацією власної продукції, ретельно і постійно аналізувати динаміку продажів у тому секторі ринку, де вони працюють, з метою прогнозування розвитку ситуації, аби не потрапити в скрутне становище.

6. У будь-якому разі знайти вихід зі складної ситуації буде значно легше, якщо вчасно згадати про існування Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів, яка впродовж 15 років була і залишається вашим головним захисником, порадником і помічником.

Довідкова інформація.

Під час круглого столу "Криза на книжковому ринку Росії: що змінилося за півроку", який відбувся в рамках XII Національної виставки-ярмарку "Книги Росії" у виступі представника Федерального агентства з друку та масових комунікацій Олександра Воропаєва було заявлено, що ситуація з кризою у книговидаванні викликає велику тривогу влади. Фіксуєчи більш ніж двадцятивідсоткове падіння попиту на книгу, він зробив заяву про те, що Агентство реагує на звернення видавців, і зараз виконуються дії з метою якщо не звільнення суб'єктів видавничої справи від податків, то, принаймні, забезпечення їх мінімалізації в частині ПДВ, податку на прибуток, а також звільнення від митних платежів та ввізного ПДВ поліграфічного обладнання та технологічних матеріалів для друку книжок, які не виробляються в Росії.

Учасники круглого столу, зокрема холдинг-директор ТОВ Торговий дім "Бібліо-глобус" Борис Єсенкін та власник рітейл-мережі "Бібліосфера" Володимир Синяньський, констатували втрату читача в регіонах, особливо в тих, де існують по одному-два містоутворюючі великі підприємст-

ва. За заявою В. Синяньського, він змушений був закрити 18 книгарень в Татарстані і Чувашії. У кулуарах виставки активно мусувалася неприємна новина про те, що "ТОП-книга", після оголошення у грудні 2008 року технічного дефолту, нині плавно перейшла у стадію юридичного оформлення банкрутства, тим самим завдавши серйозного удару своїм партнерам-видавництвам у частині розрахунків за поставлену продукцію.

Водночас у виступі представника Російської книжкової палати Костянтина Сухорукова зазначалося, що за два місяці 2009 року в Росії було видано нових найменувань книжок на 4000 одиниць більше, ніж за аналогічний період минулого року. Учасники звернули також увагу на той факт, що друк російських книжок поступово переміщується з поліграфічних підприємств Пітера і Москви на периферійні підприємства у зв'язку з різким подорожчанням цієї послуги в цих містах за рахунок значного зростання вартості землі, оренди, тепла, електроенергії.

Слід зауважити, що навіть в умовах кризи, в Росії продовжує зростати обсяг випуску книжок у твердій палітурці: населення надає перевагу виданням з кращим оформленням.

Значна частина російських видавництв взяла курс на розширення читачької аудиторії за рахунок збільшення випуску конкретної літератури для вузьких споживачьких груп, а також на випуск серіальних видань.

Загалом, за інформацією Російської книжкової палати, доробок російських видавців у 2008 році становить 123 тис. назв загальним накладом у 760 млн примірників.

Для порівняння: український видавничий світ упродовж 2008 року видав понад 24 тис. назв загальним накладом у 57,2 млн примірників.

УДК 655.535.28

Аналітичний огляд щодо стану оформлення видавцями вихідних відомостей у книжкових виданнях у 2008 році

Відділ державної стандартизації Книжкової палати України здійснює постійний контроль за оформленням вихідних відомостей у виданнях, які надходять до неї як обов'язкові примірники. У 2008 році його співробітниками було переглянуто більше 20 тисяч неперіодичних видань щодо дотримання видавцями стандартів та інших нормативних документів (НД), чинних у галузі видавничої справи. Основоположним стандартом, який мають використовувати видавці у своїй практичній діяльності під час оформлення вихідних відомостей видань, є ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості" [4], який набув чинності від 01.01.2009 року на заміну ГОСТ 7.4—86 "СИБИД. "Издания. Выходные сведения".

Цей стандарт установлює положення щодо складу вихідних відомостей, послідовності та місця їх розміщення в текстових, нотних і образотворчих виданнях. Він є обов'язковим для застосування суб'єктами видавничої справи незалежно від форми власності та організаційно-правової форми господарювання.

За результатами аналізу переглянутих видань зроблено висновок, що більшість видавництв і видавничих організацій дотримуються положень, чинних в Україні НД, які регламентують видавниче оформлення книг і брошур. Сьогодні літературу високої якості на українському ринку пропонують, в першу чергу, такі видавництва державної форми власності: "Веселка", "Вища школа", "Етнос", "Либідь", "Освіта", "Парламентське видавництво", "Педагогічна преса", "Пороги", "Право", "Світ", "Січ", "Техніка", "Українська енциклопедія ім. М. Бажана", "Урожай".

Треба відзначити, що останнім часом збільшилась кількість приватних видавців, які за рівнем оформлення вихідних відомостей видань наближаються до зазначених вище

державних. До них належать: ТОВ ВЦ "Академія", ТОВ "Академвидав", ТОВ "Видавництво "А. С. К.", ІВЦ "Алкон", ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", ТОВ "Видавництво "Астропринт", ТОВ "Вежа" (м. Київ), ВФКП "Відродження", ТОВ "Видавництво "Генеза", ТОВ "Видавництво "Грамота", ПП "Еспада", ТОВ "Видавництво "Знання-ІРЕС", ТОВ "Видавництво "Знання України", ВД "ІНЖЕК", ННЦ "Інститут сучасного підручника", ЗАТ ВД "ІнЮре", ТОВ "Каштан", Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, ВД "КМ Академія", ТОВ "ЛПКС ЛТД", ЗАТ "МАУП", Книжкове видавництво Національного авіаційного університету, ТОВ "Навчальна книга", ВАТ "Патент", ТОВ "Університетське видавництво "Пульсари", ТОВ "Видавництво "Смірна", ВІА "Такі справи", ТОВ ВТД "Університетська книга", ТОВ "Видавництво "Фоліо", ТОВ "Видавництво "Шкільний світ", ТОВ "Школа", ТОВ "Юго-Восток", ТОВ ВД "Юридична книга".

Однак проведений аналіз свідчить про те, що чимало видавців випускають друковану продукцію з порушеннями положень нормативних документів. Є видання з неправильно оформленими відомостями про авторів, упорядників, надзаголовковими, підзаголовковими, вихідними і випускними даними. Видавці допускають також помилки при наведенні шифру зберігання видання (класифікаційних індексів УДК, ББК та авторського знака), макета анотованої каталожної картки, Міжнародного стандартного номера книги (ISBN), знака охорони авторського права (©).

Розглянемо ці помилки детальніше.

Почнемо з титульної сторінки. Наприклад, у серійних виданнях на титульній сторінці часто-густо відсутні відомості про назву і рік заснування серії, у складі якої ви-

пускають ці видання. Зазначимо: роком заснування серії вважають рік випуску першого видання цієї серії.

Відомості про серію треба розміщувати у верхній частині титульної сторінки над іменем автора (-ів) або назвою видання, якщо автор (-и) відсутній. Рік заснування серії дозволено переносити на зворот титульного аркуша, щоб не перевантажувати титульну сторінку.

Наприклад:

Серія "Шкільна хрестоматія"
Заснована 2002 року

У підзаголовкових даних багато хто з видавців не подає відомості про загальну кількість томів (книг, частин), на яку розраховано видання; відомості про повторність видання (перевидання); мову тексту видання, з якої перекладено твір; вид видання за характером інформації (тобто відомості, що доповнюють чи пояснюють назву, який визначають за ДСТУ 3017—95 "Видання. Основні види. Терміни та визначення").

Велика кількість помилок є й у вихідних даних. Нагадаємо, вихідні дані містять такі відомості: місце випуску видання, найменування (ім'я) видавця та рік випуску видання.

Наприклад:

Київ
ТОВ "Школа"
2008

Ці дані треба подавати в зазначеній вище послідовності в нижній частині титульної сторінки.

Деякі видавці не зазначають місце видання, іноді зовсім не подають відомості про найменування (ім'я) видавця, натомість наводять видавничу чи торгову марку, що є порушенням чинних НД.

Згідно з положеннями ДСТУ 4861 відомості про видавця мають містити найменування (ім'я) видавця у формі, встановленій під час його реєстрування (повне або скорочене). Найменування (ім'я) видавця потрібно подавати в усіх його виданнях в однаковій формі. За цим стандартом також не дозволено розбіжності у наведенні однакових відомостей у різних місцях видання.

Останнім часом багато видавців — фізичних осіб припустилися такої помилки, як подання недостовірних даних у відомостях про видавця. Наприклад, видавець, який увійшов до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи як "ПП Кириченко Д. В.", в одних своїх виданнях у складі вихідних даних подає назву "Брайт Букс", в інших — "Светлая Звезда" або "Брайт Чилдрен", а на останній сторінці у випускних даних зазначає "ПП Кириченко Д. В."

Видавець Лисенко М. М. (м. Ніжин) у книзі "Село мого життя" назву видавця у вихідних даних на титульній сторінці зазначає англійською мовою "MILANIK", у макеті анотованої каталожної картки вже українською мовою — "МІЛАНІК" а у випускних даних на останній сторінці таким чином: "МІЛАНІК" ПП Лисенко М. М.

Видавець Мосієнко Т. (м. Київ) у книзі "Основи адміністративного судочинства та адміністративного права" у макеті анотованої каталожної картки і у знаку охорони авторського права назву видавця зазначає, як "Старий світ", а у випускних даних — "Видавець Мосієнко Т."

Такі порушення суперечать положенням НД та унеможливають державну бібліографічну реєстрацію видань, яку здійснює Книжкова палата України. Найменування (ім'я) видавця треба подавати у формі, встановленій під час його реєстрування. Недостовірні відомості про ім'я видавця — фізичної особи подають у своїй книжковій продукції ще й такі приватні підприємці: Андрійчин Д. Ю. ("Кайрос"), Василенко Л. А. ("Птах"), СПД Верес О. ("Червона Рута-Турс"), Верескун В. М. ("Люкс"), Дятлик М. С. (ПП ДМ), ПП Нови-

ков М. Г. ("Біблекс"), СПД Савченко Л. А. ("МК-Прес"), СПД Співак Т. К. ("Весна"), ПП Стеценко І. І. ("Парус"), Халімон Л. В. ("Країна мрій").

На звороті титульного аркуша деякі видавці з помилками наводять шифр зберігання видання, який складається з класифікаційних індексів УДК, ББК і авторського знака: розміщують його в неналежному місці, подають не в повному обсязі, неправильно визначають цифрові позначення індексів УДК, ББК. За стандартом шифр зберігання видання треба розміщувати у верхньому лівому куті звороту титульного аркуша видання.

З питань визначення класифікаційних індексів і авторського знака видавці можуть звертатися до бібліотечних установ або Книжкової палати України.

Мало хто з видавців правильно оформлює макет анотованої каталожної картки (далі — макет картки). Макет картки видавці подають з такими, найбільше поширеними, помилками: розміщують його в неналежному місці (треба — в нижній частині звороту титульного аркуша або на останній сторінці видання, якщо зворот титульного аркуша переважаний іншою важливою інформацією); порушують його розміри (треба 59 мм заввишки та 108 мм завширшки); не подають зовсім або подають у неналежному місці класифікаційні індекси УДК, ББК та авторський знак; бібліографічний опис не відповідає положенням ДСТУ ГОСТ "7.1:2006 "СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання". Зокрема, такі помилки у своїй друкованій продукції допускають: ТОВ ВД "Аванпост-Прим", ТОВ "Видавництво "АртЕк", ПП "ВМВ", ТОВ ВКФ "Друк", ПП "Медінформ", ВД "Слово", Всеукраїнське державне багатопрофільне видавництво (ВДБВ) "Таврія".

Під час наведення знака охорони авторського права (©) видавці нерідко порушують правила його розміщення у виданні: подають у неналежному місці (треба — в нижньому правому куті звороту титульного аркуша) та не зазначають рік публікації твору. Іноді видавці, проставляючи цей знак, неправильно подають відомості про особу, якій належить виключне авторське право на твір. Так, ТОВ "ЗУКЦ" (м. Львів) у виданні — Варшавська С. "Самоучитель разговорного английского языка" подає кілька знаків охорони авторського права, зокрема, і на саму книгу: "© Учебник разговорного английского языка, 2008".

Видавець Шейніна О. В. (м. Харків) у виданні — Верета М. "Я — жінщина" так подає відомості про особу, якій належить виключне авторське право на твір: "© Все права захищені. Тексти являються власністю автора". Це суперечить положенню статті 11 Закону України "Про авторське право і суміжні права"[2], де зазначено, що після латинської літери "С" у колі подають ім'я особи, яка має авторське право, і проставляють рік першої публікації твору.

Наприклад:

© Верета М., 2007

У повторних виданнях (перевиданнях) нерідко видавці не наводять © першого видання, а у © на повторне видання не зазначають відомості про зміни (якщо видання було доповнено чи перероблено). У перекладних виданнях не подають © оригінального видання, з якого зроблено переклад. Треба зауважити, що у деяких перекладних виданнях відсутні також вихідні відомості оригінального видання, з якого зроблено переклад (ці відомості зазвичай розміщують на звороті титульного аркуша у формі бібліографічного опису) і відомості про країну, до якої належить автор (їх треба подавати в анотації до макета анотованої каталожної картки). Зазначені помилки допускають такі видавці: ТОВ "Видавництво "А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА", видавництво "Грані-Т", ТОВ "Егмонт Україна", ТОВ "Видавництво "Софія", ТОВ "ПЦ"Фоліант".

Чималу кількість помилок допускають видавці у наведенні Міжнародного стандартного номера книги (ISBN),

який є унікальним ідентифікатором книги і застосовується у 166 країнах світу. ISBN супроводжує видання, починаючи з моменту його виготовлення.

З 01.01.2007 набув чинності Міжнародний стандарт ISO 2108:2005 "Information and documentation – Internationale standard book numbering (ISBN)", відповідно до положень якого цифрова частина ISBN містить не 10 цифр, а 13 (додано префікс EAN·UCC — 978). У зв'язку з цим Книжкова палата України розробила нову інструкцію "Про порядок надання Міжнародного стандартного номера книги в Україні (ISBN)" [5], в якій зазначено: "Видавець несе відповідальність за правильний порядок надання та використання ISBN у виданнях. ISBN стає непридатним для подальшого використання, якщо:

- неправильно наведено будь-яку з цифрових груп ISBN;
- відсутня будь-яка цифрова група ISBN;
- присутні зайві цифри чи інші знаки в структурі ISBN;
- цифрові групи неправильно відокремлені одна від одної".

Однак видавці порушують положення цієї інструкції: кількість цифр і цифрових груп у номері не відповідає нормам НД, аббревіатура ISBN відокремлена від цифрової частини тире, двокрапкою, позначкою "№", а має бути проміжок; з помилками подають і цифровий блок, який ідентифікує видавця чи країну; наводять ISBN's, неконвертовані з десятизначних в тринадцятизначні. Зокрема, такі порушення допускають у своїх книгах видавці: ТОВ ВІПП "АСМІ", ТОВ "Алефа", ТОВ "ДіАйПі", ТОВ "Ексклюзив", СП "Мандрівець", ТОВ "Місто-НВ", ТОВ "Піраміда", ТОВ ПП "Полімед-сервіс", ТОВ РВА "Смил", ТОВ "Агентство "Україна".

Грубі помилки у наведенні ISBN допускає і ТОВ ВЦ "Просвіта" (м. Київ). Так, у виданні: Нирко О. "Кобзарство Криму та Кубані" в ISBN пропущено ідентифікатор видавця — "2133" (наведено: ISBN 978-966-11-0, треба: ISBN 978-966-2133-11-0; у виданні: Глаголюк В. "Українська преса Покуття" в ISBN відсутній ідентифікатор країни — "966" (наведено: ISBN 978-2133-15-8, треба: ISBN 978-966-2133-15-8).

Інший видавець — ППФ "ТДС" (м. Херсон) у виданні: Куликівський В. "Казки" подає ISBN, який налічує сім цифр замість тринадцяти та три групи цифр замість п'яти; ідентифікатор видавця розділено на дві частини крапкою — "89.15", треба — "8915"; відсутні префікс EAN·UCC – 978 та ідентифікатор групи, що позначає країну — "966". Наведено: ISBN 89.15-14-7, треба: ISBN 978-966-8915-14-7.

Інше видавництво — ВАТ "Мотор Січ" (м. Запоріжжя) у виданні "Технологія виробництва авіаційних двигунів" (Частина 1, 2-ге видання, доповнене) подає ISBN, який складається з шести цифр замість тринадцяти і трьох груп цифр замість п'яти; з помилкою наведено також аббревіатуру ISBN — ISBN 966-94-5.

Крім того, у цьому виданні виявлено значну кількість порушень НД в оформленні інших вихідних відомостей, а саме:

— на титульній сторінці видання у підзаголовкових даних відсутні відомості про загальну кількість частин, на яку розраховане це видання (відомості подають під загальною назвою видання словами або цифрами);

— у нижній частині титульної сторінки порушено послідовність наведення вихідних даних (місце випуску видання, назва видавця, рік випуску видання); перед назвою місяця випуску видання помилково подано скорочення слова "місто" — "м."; назву видавця подано у формі, що відрізняється від встановленої під час його реєстрування — ВАТ "Мотор Січ"; рік випуску видання подано з літерою "р.", хоча рік випуску позначають без слова "рік" чи його скорочення "р.";

— у шифрі зберігання видання, який складається з класифікаційних індексів УДК, ББК та авторського знака, відсутній індекс ББК;

— відсутні відомості про рік випуску попереднього видання, які подають на звороті титульного аркуша окремим рядком або в анотації до макета анотованої каталожної картки;

— на звороті титульного аркуша макет анотованої каталожної картки наведено у неналежному місці; бібліографічний опис до макета картки не відповідає положенням ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006; у макеті картки відсутні ISBN, класифікаційні індекси УДК, ББК, авторський знак; анотацію, яку треба розміщувати після бібліографічного опису, подано окремо від макета картки;

— помилково наведено один ISBN, хоча видання складається з кількох частин і в кожній частині треба подавати два ISBNs — один, спільний для всіх частин видання, другий — для кожної окремої частини з відповідними позначеннями;

— у надвипускових даних на останній сторінці видання неправильно визначено вид видання за цільовим призначенням — "наукове видання", треба — "навчальне видання" (у книзі подано гриф Міністерства освіти і науки України про офіційне затвердження видання як підручника); прізвища авторів не виділено поліграфічними засобами; порядковий номер частини видання подано у неналежному місці — після його назви, а треба — перед нею;

— у складі випускових даних відсутні відомості про формат видання (формат треба позначати як формат друкованого аркуша і частку аркуша), обсяг видання в умовних друкованих аркушах, а також відомості про внесення видавця до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи (їх подають за такою формою: "Свідоцтво суб'єкта видавничої справи", потім наводять його серію, номер і дату видачі). Якщо видавцем і виготовлювачем є одна й та сама фізична або юридична особа, про це обов'язково зазначають перед його назвою та адресою, наприклад: Видавець і виготовлювач ВАТ "Мотор Січ".

Керівництво установи було поінформовано листом про грубі порушення в оформленні вихідних відомостей видання, тому сподіваємось на те, що видавець серйозно поставиться до надісланих зауважень і вживе відповідні заходи щодо запобігання таких порушень у наступних виданнях.

Не поодинокими є випадки, коли видавці у надвипускових даних на останній сторінці не подають або неправильно визначають вид видання за цільовим призначенням (його треба визначати за ДСТУ 3017—95 "Видання. Основні види. Терміни та визначення", розд. 4) [3]; не зазначають відомості про мову тексту видання, якщо його надруковано іншою, крім української. Ці відомості подають у дужках після назви видання і підзаголовкових даних, наприклад: ("Російською мовою").

Деякі видавці у надвипускових даних не подають повну форму імені автора чи упорядника (прізвище, ім'я, по батькові або прізвище та ім'я, коли по батькові не прийнято), не виділяють прізвище поліграфічними засобами, а це ускладнює бібліографічне опрацювання видань.

Ряд видавців у випускових даних не зазначають відомості про тираж, хоча згідно зі статтею 23 Закону України "Про видавничу справу" ці дані є обов'язковим елементом вихідних відомостей книжкових видань. Це, зокрема, такі видавці, як ТОВ "Видавництво "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА", СП "Астон", ЗАТ "ВІПОЛ", ТОВ "Джуря", ВСВХЛ "Дніпро", ВСВ "Здоров'я", ТОВ "Видавництво "Знання-Прес", ТОВ фірма "Камула", ТОВ "Лілея", ТОВ "Видавництво "Медицина", КП "Місіонер", ТОВ ВТФ "Перун", ТОВ "Піраміда", ЗАТ ВДФ "Прут Принт", ТОВ "Видавництво "Свічадо".

Ще однією поширеною помилкою є відсутність в іншомовних виданнях вихідних відомостей та анотації державною мовою. У Законі України "Про видавничу справу" [1] зазначено: "Всі книжкові видання в Україні, незалежно від мови основного тексту, повинні мати обов'язкову анотацію та вихідні бібліографічні відомості державною

мовою". В іншомовних виданнях вихідні відомості, що розміщують на титульній сторінці і звороті титульного аркуша, подають мовою тексту видання. А на останній сторінці надвипускні і випускні дані подають українською мовою. Анотацію українською мовою розміщують або на звороті титульного аркуша перед макетом картки, або на останній сторінці видання.

Наведені приклади свідчать про низький професійний рівень ряду видавців і незнання чи ігнорування ними основних положень правових і нормативних документів, чинних у галузі видавничої справи.

З метою підвищення рівня оформлення вихідних відомостей у друкованій продукції фахівці відділу державної стандартизації Книжкової палати України проводять консультації з видавцями і розсилають їм листи з рекомендаціями щодо належного оформлення вихідних відомостей видань та інформацією щодо чинних в Україні НД з видавничої справи, якими необхідно керуватися видавцям у своїй роботі.

Треба зазначити, що більшість видавців з розумінням ставиться до цих зауважень і в подальшому намагається уникати помилок в оформленні вихідних відомостей видань. У результаті плідної співпраці цих видавців з Книжковою палатою України рівень оформлення вихідних відомостей у книгах, які вони випускають, став набагато вищий. До них належать такі видавці: ТОВ "Фірма "АРТ-ПРЕС" (м. Дніпропетровськ), Видавництво О. Гаркуші (м. Ужгород), ТОВ ДКП "Дніпровський металург" (м. Запоріжжя), Донбаська державна машинобудівна академія (м. Краматорськ), ТОВ "Екологія" (м. Одеса), ТОВ фірма "Іліон" (м. Миколаїв), ДК КК "Клуб сімейного дозвілля" (м. Харків), ТОВ "КНТ" (м. Київ), ПП "Моноліт" (м. Дніпропетровськ), ТОВ "Видавнича група "Основа" (м. Харків), ТОВ "Перо" (м. Київ), ТОВ "Рібест" (м. Севастополь), Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (м. Луганськ), ТОВ ВПФ "Триада плюс" (м. Львів), Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна" (м. Київ), ТОВ "Факт" (м. Харків), ВД "Фактор" (м. Харків) та багато інших.

Однак окремі видавці, поінформовані Книжковою палатою про грубі порушення в оформленні вихідних відомостей їхніх видань, не виправили помилки. Це, зокрема,

такі видавці: ТОВ ВФ "Афіша", ПП "ВМВ", СПД Данилюк В. Г., РВК "Деснянська правда", ВД "ЕКМО", НВЦ "ЕКОСІ-Гідрофізика", підприємець Карпенко В. М., ТОВ "К.І.С.", ДКП "Одеська міська друкарня", ТОВ РВА "Смил", ПП "Сонат", ВДБВ "Таврія", ПП "Видавництво "Теза", ВАТ "Херсонська міська друкарня", підприємець Чабаненко Ю. А.

У цьому дослідженні було зроблено спробу проаналізувати стан дотримання видавництвами і видавничими організаціями України положень правових і нормативних документів щодо оформлення вихідних відомостей у неперіодичних друкованих виданнях та проілюструвати найпоширеніші помилки.

Оформлення вихідних відомостей є одним із найважливіших етапів підготовки видань до друку і від нього значною мірою залежить якість видавничої продукції, що виходить на терені України.

Список використаної літератури

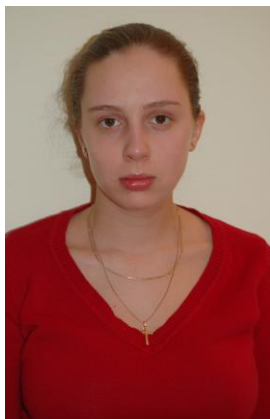
1. Про видавничу справу : Закон України за станом на 20 берез. 2004 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2004. — 17, [3] с. — (Серія "Законодавство України").
2. Про внесення змін до Закону України "Про авторське право і суміжні права" : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2627-III // Урядовий кур'єр. — 2001. — 5 верес. — Орієнтир, с. 1 — 16.
3. ДСТУ 3017 — 95 Видання. Основні види. Терміни та визначення. — Чинний від 01.01.96. — К. : Держстандарт України, 1995. — 45 с.
4. ДСТУ 4861:2007 Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості. — Чинний від 01.01.2009. — К. : Держспоживстандарт України, 2009. — 45 с.
5. Інструкція про порядок надання Міжнародного стандартного номера книги в Україні (ISBN) / Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова" ; уклад. Погореловська І. О. — К. : Кн. палата України ім. Івана Федорова, 2007. — 22 с.

*Аліса Фідельська,
старший науковий співробітник відділу
державної стандартизації
Книжкової палати України*

УДК [655.42:659.1](477)

Рекламно-інформаційна діяльність у гуртовій та роздрібній торгівлі книгою в Україні

(З використанням даних про практику роботи ДП "Самміт-книга" та ДВАТ "Укркнига")

*Анастасія Бужбецька,
студентка Поліграфічного
інституту НТУУ "КПІ"*

Стаття представляє собою огляд роботи вітчизняних книжкових дистриб'юторів щодо просування продукції. Для прикладу обрані дві потужні компанії державної та приватної форм власності: ДП "Самміт-книга" та ДВАТ "Укркнига".

© Бужбецька А., 2009

Існує аксіоматичний вислів: "Про смаки не сперечаються". Такою ж аксіомою для будь-якого бізнесу в світі став вислів "Реклама — рушій прогресу". Будь-який підприємець у будь-якій країні світу не уявляє операцію з продажу власного продукту без попередньої і супроводжуючої реклами. На відміну від Радянського Союзу, де реклама була явищем скоріше випадковим, ніж системним, у Західній Європі, США, Канаді традиції рекламування всього і вся беруть своє коріння чи не з XVIII сторіччя.

Книга як предмет виробництва, що має двояку природу: мистецького витвору і товару, мабуть, чи не найбільше від усіх інших видів товарів, що пропонуються споживачу на ринку готової продукції, потребує конкретних і системних дій з її рекламування. Одна з головних причин цього в тому, що кожне видання, на відміну від інших видів товарів, є уособленням окремої функціональної вартості, закладеної в текст твору її автором. Тому для успішного продажу книги надзвичайно важливо не тільки продемонструвати зовнішній її вигляд, а й донести у привабливій для потенційного споживача формі її зміст, переконати його в тому, що саме ця книга є тим, що він у цей момент потребує.

Для дистрибуційних компаній та книготорговельних мереж США, як зазначав у своїй статті "Американський видавничий бізнес очима українських видавців" О. Афонін, президент Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів, реклама, промоція книг є надзвичайно важливим, обов'язковим компонентом процесу реалізації продукції. В більшості випадків витрати на рекламу книги становлять більше 20 відсотків від загальної суми продажної націнки дистриб'ютора [1].

Так, зокрема, гуртова ланка є обов'язковим елементом книжкового ринку в будь-якій з європейських країн як форма цивілізаційного процесу. Гуртові компанії беруть на себе основний тягар процедури надсення книги від видавця до суб'єктів роздрібної торгівлі, тим самим позбавляючи видавництва від значних витрат, пов'язаних із утриманням підрозділів і штатних одиниць, у функції яких входить продаж книг власного виробництва і підтримання постійних ділових зв'язків з величезною кількістю дрібних книготорговельних партнерів.

На жаль, багато з тих процесів і дій, які характерні для книготорговельної справи у світі і стали аксіоматичними, для України є навіть необов'язковим. Вітчизняний книжковий бізнес продовжує свій розвиток на інтенсивній, а не на екстенсивній основі. Головним недоліком цього шляху є висока затратність при дуже низькій мобільності поставки нових видань у продаж, а також майже повна відсутність промоцій, рекламування для широкого читачького загалу видань, що готуються чи щойно вийшли у світ. Тому будь-який позитивний чи навіть негативний досвід нечисельних українських книготорговельних гуртівень та видавництв з інформаційно-рекламного забезпечення просування на ринку книжкового продукту є надзвичайно цінним.

Об'єктами дослідження для підготовки цього матеріалу стали два найбільш відомих гуртових підприємства книготорговельного бізнесу: це приватне дочірнє підприємство "Самміт-книга" та Державне відкрите акціонерне товариство "Укркнига".

"Самміт-книга" входить до складу інформаційного холдингу АТЗТ "САММІТ" та успішно працює на книжковому ринку України, починаючи з 1997 року. На сьогодні це одна з найпотужніших книготорговельних компаній України, яка має найбільший товарний асортимент книжкової продукції, одночасно пропонуючи понад 100 тисяч найменувань вітчизняних та зарубіжних видань з усіх галузей знань, що представлені в об'ємному систематизованому книжковому каталозі, який оновлюється щороку.

Компанія співпрацює з 700 видавництвами України, Росії, Європи, США та Канади. "Самміт-книга", окрім того, що обслуговує більше 5 тисяч підприємств України, займається комплектацією фондів найбільших муніципальних бібліотек України, бібліотек центральних та регіональних органів влади, вищих навчальних закладів, приватних бібліотек (понад 60 бібліотек різних типів) тощо. Спільно з громадськими організаціями вона регулярно проводить виїзні книжкові ярмарки, "Дні книги", презентації та PR-заходи в містах та регіональних центрах України, а також благодійні акції, надає спонсорську підтримку бібліотекам середніх шкіл та шкіл-інтернатів.

"Самміт-книга" випускає значну кількість рекламної продукції. Насамперед, це каталог, який уміщує коротку інформацію про компанію, інформацію для партнерів та увесь перелік видань, які може запропонувати щомісяця "Самміт-книга" [2], друкуючи короткий прайс-лист на ділову літературу (рахунок-замовлення, який покупці можуть заповнювати та одразу оплачувати за безготівковим рахунком). Напередодні великих свят компанія поширює у вигляді яскравої листівки прайс-листи з рахунками на подарункові видання, які можна замовити та придбати за зниженою ціною, з безоплатною доставкою, ще й отримати подарунки.

Усі ці прайс-листи розповсюджуються разом із періодичним виданнями, які доставляються в офіси різних компаній за допомогою інформаційної агенції "САММІТ".

Компанія — активний учасник книжкових виставок, що проводяться на теренах України та Росії. До кожної з них спеціально готуються комплекти рекламних продуктів у спеціальних папках з інформацією про фірму, контактними телефонами та пропозиціями. Учасі у виставках передують інформація у ЗМІ про те, які презентації і яких книг відвідувачі зможуть побачити на стенді компанії чи у відповідних місцях виставки.

До категорії вдалих презентаційних компаній, проведених "Самміт-книгою", можна віднести рекламні акції щодо видань Володимира Горбуліна "Через роки, через відстані. Держава і особистість", Анатолія Кузнецова "Бабин Яр", Сергія Руденка "Вся президентская рать" та інших, в першу чергу рекламується видання, на дистрибуцію яких "Самміт-книга" має ексклюзивні права від інших видавництв.

Компанія декілька разів практикувала рекламу на радіо, що сприяло появі нових клієнтів. Інформацію про окремі типи літератури вона розміщує у періодичних виданнях. Так, "Самміт-книга" створила проєкт "Юридична література" і список видань під цією рубрикою друкується в газеті "Юридична практика".

Слід зауважити, що "Самміт-книга" є одним із найпотужніших експортерів української книги за межі України, зокрема в Росію. Вся експортована література супроводжується відповідним рекламним продуктом.

Інший об'єкт вивчення — Головне оптово-роздрібне книготорговельне підприємство "Укркнига", яке було засноване у 1968 році і відоме в Україні та за її межами як одне з найбільших книготорговельних підприємств. Ще за радянських часів "Укркнига" вважалася так званим "мозковим центром" мережі представництв у шести регіонах України, а саме: Львів, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Чернігів та Одеса. Нині ж Відкрите акціонерне товариство "Укркнига" є корпоративним підприємством Державної акціонерної компанії "Українське видавничо-поліграфічне об'єднання".

Основним видом діяльності "Укркниги" залишається гуртова та роздрібна торгівля різножанровою книжковою продукцією. Акціонерне товариство бере товар на реалізацію у видавництв, від імпортерів чи безпосередньо від авторів. Підприємство отримує книжкову продукцію у понад 400 видавництв різних форм власності і забезпечує її поставку в більш ніж 500 організацій книжкової торгівлі та бібліотек в обласних і районних центрах, сільській місцевості, підтримує ділові стосунки з країнами близького та далекого зарубіжжя, зокрема з Російською Федерацією, Канадою, США. Товарна пропозиція "Укркниги" становить понад 10 тисяч назв видань (майже 4 тисячі українською мовою). Однією з функцій "Укркниги" є підбір літератури для виконання замовлень центральних органів влади. Найбільшими замовниками за останні п'ять років були: Державна митна служба, Міністерство промислової політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України та інші.

ВАТ "Укркнига" має свій каталог продукції, який у форматі брошури подає перелік товарів і послуг, що їх пропонує підприємство. Бібліографічні записи згруповані по розділах і уміщують відомості про назву книги, її автора, мову, обкладинку, рік випуску та ціну видання.

ВАТ "Укркнига", як і "Самміт-книга", — постійний учасник виставок і ярмарків, що проходять в Україні та за її межами. Учасі у їх роботі є ефективним засобом формування маркетингових комунікацій. Вона об'єднує такі основні елементи, як реклама (розповсюдження рекламної інформаційних матеріалів, оформлення стендів), пропаганда, особисті продажі, стимулювання збуту (роздавання сувенірів, надання знижок). Саме на виставках, крім демонстрації товарів, ВАТ "Укркнига" налагоджує ділові контакти,

укладає угоди, організовує продажі. Виставки уможливають проведення аналізу ринків збуту і реакції споживачів, вивчення продукції конкурентів.

Ще кілька років тому підприємство "Укркнига" користувалося прямою рекламою, розсилаючи інформацію щодо своєї продукції. Однак зараз воно згорнуло цю діяльність, обмежившись Інтернет-сторінкою, де розміщено перелік пропонуваніх "Укркнигою" товарів. Дослідження показують, що реклама в мережі Інтернет в умовах Європи може впливати на покупців ефективніше, ніж телереклама та пряма реклама. Однак цей вид інформування споживачів в Україні ще такої ефективності, як в інших країнах, не має через недостатній доступ населення до мережі Інтернет.

Крім Інтернету, інформацію щодо своєї діяльності підприємство іноді розміщує в газеті "Сільські вісті". Реклама в пресі (оперативність, повторюваність, широке охоплення ринку) є одним з ефективних та відносно доступних засобів розповсюдження інформації про книжкову продукцію. Завдяки своїй політематичності газети мають максимальну аудиторію. ВАТ "Укркнига" періодично проводить рекламну кампанію своєї продукції і на радіо.

Аналіз рекламно-інформаційної діяльності суб'єктів видавничої справи України загалом і згаданих в цьому матеріалі двох гуртових книгорозповсюджувальних компаній дає підстави для таких висновків:

Незважаючи на те, що Україну на рівні Європейського Союзу визнано країною з ринковою економікою, в царині реалізації вітчизняного книговидавничого продукту панують соціалістично-аматорські підходи, що дуже далекі від тих, які можна було б назвати дійсно ринковими.

Реклама книги як така є секторальною і торкається або діяльності окремих суб'єктів видавничої справи, або окремих проектів, які видавець чи дистриб'ютор пробує якимось конкретним способом виділити із загального потоку книговидавничих проектів. Навіть у тих представників вітчизняної справи, до категорії яких я відношу ДП "Самміт-книга", хто частіше, ніж інші колеги, застосовує рекламу як інструмент просування або власного видавничого продукту, або того, ексклюзивним дистриб'ютором якого вони є, ця діяльність є спорадичним, а не системним явищем.

Як правило, для поширення інформації про видання використовуються найпростіші і найдешевші способи промоції — декілька штук чи десятків плакатів з назвою книги та декілька сотень відносно недорогих буклетів для роздачі в місцях продажу потенційним покупцям. Дуже відчутна різниця у застосуванні рекламних акцій компаніями, що належать приватному капіталу, і тими, що залишаються в державній формі власності.

Приватні фірми частіше й активніше проводять промоції щодо власних видань, вони вигадливіші в формах і

способах донесення інформації про свій доробок до громадського загалу. А от державні компанії, зокрема видавництва, набагато рідше користуються цим інструментарієм, до того, застосовують його найпростіші форми. Саме тому пересічний покупець у більшості випадків має обмаль інформації про більшість чудових видань, що виходять в державних видавництвах. Хоча, безперечно, є й винятки. Заслугує на увагу досвід "Либеді", "Веселки", "Дніпра", які широко пропагують власні видання.

Серед недоліків промоакцій нових видань назвемо такі: їх локальність, короткочасність, фрагментарність. Першою з головних причин такого явища є надзвичайно низька фінансова спроможність суб'єктів видавничої справи, що не дає їм змоги вкладати значні кошти в "розкрутку" як своїх авторів, так і їхніх творів.

Власне тому в Україні донині відсутні:

- професійний ринок рекламних послуг для суб'єктів видавничої справи;
- профільна періодична преса і літературна критика для широкого загалу читачів;
- такий феномен, як "український бестселер", оскільки він створюється рівною мірою як автором твору, так і потужною системою і тривалою в часі промокампанією з пропаганди видання.

В умовах фінансово-економічної кризи, що охопила всі сектори національної економіки, складно розраховувати на кардинальні позитивні зміни у сфері книговидавничої продукції. Однак, враховуючи стан справ у цій царині, вищим навчальним закладам, які мають факультети з підготовки спеціалістів для видавничої галузі, варто було б спільно з громадськими організаціями, що представляють професійне видавниче середовище, розробити спецкурс, у програмі якого широко висвітлювався б європейський та світовий досвід організації системного, якісного й ефективного рекламуння книги.

Недостатній рівень рекламно-інформаційної діяльності суб'єктів видавничої справи в Україні пояснюється й неналежною державною підтримкою вітчизняного книговидавництва і книгорозповсюдження, розроблені заходи не носять комплексного характеру, популяризація книги й читання бажає бути кращою.

Список використаної літератури

1. Афонін О. Американський видавничий бізнес очима українських видавців / Олександр Афонін // Вісн. Кн. палати. — 2007. — № 10. — С. 8—10.
2. Книжковий світ-2008 : каталог. — К. : Самміт-книга, 2007. — 296 с. : іл.

РЕЦЕНЗІЇ

Шляхи вітчизняної історії на сторінках альманаху

В українському культурному полі "Хроніка-2000" (К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2008. — 363 с.) є чи не одним із кращих сучасних культурологічних альманахів. Тут друкуються найвидатніші твори української філософської, історичної, мистецтвознавчої і літературознавчої думки. Гідна подиву широта охоплення матеріалу видання: від антики до модерну та від культурної архаїки до вершинних досягнень новітніх науки і культури. Культура — як головна умова існування цивілізації — подається в "Хроніці" не лише суто в історичному розрізі, а й у моральній площині. Редакція нічого не нав'язує читачеві, він може сам робити висновки із прочитаного.

"Хроніка" може пишатися тим, що тут співпрацювали і співпрацюють провідні науковці в різних галузях — літератори Григорій Костюк, Юрій Шевельов, Григорій Кочур,

Валерій Шевчук, Михайло Слабошпицький, історики Омелян Прицак, Михайло Брайчевський, Олена Апанович, Петро Толочко, Сергій Білокінь, Юрій Мицик, Ігор Гирич, знамі літературознавці Дмитро Наливайко, Микола Жулинський, Вадим Скуратівський, а ще — Юрій Кочубей, Володимир Панченко, В'ячеслав Брюховецький, Іван Білик, мистецтвознавці Дмитро Горбачов, Дмитро Степовик. Ці люди коментували більшість матеріалів, писали передмови до публікацій.

За час виходу альманаху — 1992—2007 рр. — маємо 73 випуски аналізованого видання. Більшість матеріалів, які подані в них, вже декілька разів друкувалися. Але тут можна зустріти й ексклюзивні речі та вперше здійснені переклади відомих і невідомих праць українською мовою.

Двадцяти проблемам, у тому числі окремим особистостям, присвячено спеціальні випуски (всього 30). Це, наприклад: "Україна: філософський спадок століть", "Культура і наука світу: внесок України", "Київ — свята земля", "Документи українського авангарду", "Святитель Петро Могила", "Володимир Вернадський", "Георгій Лукомський і українська художня спадщина" та інші.

Щоб донести надбання альманаху "Хроніка-2000" до широких верств народу України, поставити їх на службу науковій, культурно-просвітницькій діяльності, бібліографи Національної парламентської бібліотеки України розписали і систематизували зміст виданих 73 випусків культурологічного альманаху. Показчик вийшов окремим випуском "Хроніки" під номером 75.

У вступному слові доктора філософських наук, професора, почесного президента Фонду сприяння розвитку мистецтв Анатолія Толстоухова "Хроніка-2000: шлях до мети" обумовлено основне завдання, що стояло перед авторським колективом при створенні альманаха — "висвітлення думки українства всіх царств і епох" і "на межі двох тисячоліть створити об'єднавче поле для традиційного і модерного, візантійського і азійського, класичного і бунтівного, імперського і гетьмансько-козацького — одне слово, для всього того, що протягом багатьох тисячоліть складало українську культуру" (с. 5).

Про ідею створення альманаху, про головні його напрями та перспективи йдеться в інтерв'ю головного редактора видання Юрія Буряка "Завдання "Хроніки-2000" — відновити історичну справедливість" (с. 354—360).

Систематизація опублікованих статей, документів, повідомлень, художніх творів, формування назв розділів, підрозділів і рубрик показчика залежала від тематики, змісту поданих у альманасі матеріалів. Опис кожної публікації подається у науково-допоміжному бібліографічному показчику один раз і розміщується у підрозділі чи рубриці, яка головним чином відповідає змісту даного матеріалу. Кожний бібліографічний опис має свій ідентифікаційний номер. У випадках, коли матеріал повною мірою за своїм змістом стосується й іншої тематики, використано номерні посилання до відповідних рубрик.

Відкривається показчик розділом "Філософська думка". Тут представлено праці І. Вишенського, О. Гілярова, Г. Сковороди, Д. Чижевського, М. Шлемкевича та інших авторів, статті про життя і творчість відомих і маловідомих філософів.

Наступний розділ "Релігія і церква: історія та сучасність" уміщує статті, фрагменти з книг богословів, філософів релігії, її теоретиків та організаторів церкви. Матеріал цієї проблематики найбільше сконцентровано у тематичних випусках "Святитель Петро Могила", "Світочі християнської віри", "Хрестителі землі Руської", на сторінках яких читач зустріне згадки про апостола Андрія Первозванного, розповідями про життя преподобних Антонія та Феодосія Печерських, з працями Петра Могили, І. Огієнка, Л. Барановича, Київського митрополита Іларіона та ін., які у більшості подані у рубриках "Уроки християнської думки", "Філософія релігії" тощо.

Спеціальні випуски (№ 67/68, 69, 70) майже повністю присвячені княгині Ользі та Володимирі Великому.

Найбільш насичений розділ "Шляхами історії", де відображено матеріали про Україну, що висвітлюють її розвиток від прадавніх часів до сьогодення. Тут читач знайде документи, які, можливо, вперше опубліковані чи потрапили з архівних або "привідчинених" спецфондів, а також хоча й відомі, але цікаві нашим сучасникам публікації про Київську Русь, часи козаччини, перебування України під владою Росії та Австро-Угорщини, у складі Союзу РСР, багатовікову боротьбу українського народу за свою незалежну Українську державу.

Окремо виділено підрозділ "Історія Криму", де, головним чином, представлено матеріали з двох тематичних ви-

пусків "Крим — крізь тисячоліття". У вчених-дослідників викличе зацікавленість книга "Історія Криму в джерелах і документах" (вибір і коментарі В. Крисаченка).

Читач зустріне з працями М. Браичевського, О. Патрицького, О. Прицака, О. Оглоблина, Д. Гордона, Г. Костюка, С. Петлюри, О. Вельтмана, О. Шульгина, мистецькими трактатами В. Кричевського, О. Архипенка, К. Малевича, Д. Бурлюка.

У розділі "Наукові надбання українців" широко представлено праці В. Вернадського, літературу про його життя та наукову діяльність, про інших вчених, зокрема М. Василенка, М. Грушевського, М. Драгоманова, О. Засядька, М. Кибальчича, Ю. Кондратюка, І. Сікорського, Д. Яворницького, М. Янгеля.

Матеріали про теперішню Україну подано у розділі "Незалежна Україна", де події сьогодення перегукуються з історичними. Цьому присвячено спецвипуск "Держава. Єднання. Порозуміння. Злагода. Культура. Право". Література цього розділу в основному вміщена в альманахах за рубриками "Хроніка останніх десятиріч". Тут виступають відомі політики Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Литвин, І. Плющ, М. Томенко.

Про культурні, політичні, зокрема дипломатичні стосунки України з окремими зарубіжними державами в їх історичному аспекті, йдеться у матеріалах таких тематичних випусків альманаху, як: "Україна — Грузія" (вип.: 43, 47/48), "Україна — Ізраїль" (вип. 21/22), "Україна — Франція" (вип. 2/3), "Україна — Чехія" (вип. 25/26, 29/30). Висвітленню цієї проблеми присвячено підрозділи показчика "Міжнародні стосунки України".

Літературу з проблем розвитку освіти, науки, літературознавства, мистецтвознавства зібрано в окремих розділах. Дані матеріали розкривають розвиток цих галузей не лише в Україні, а й у її взаємостосунках з іншими країнами. Вони найбільш повно представлені у тематичних випусках "Санкт-Петербург і культура України" (вип. 55/56), "Культура і наука світу: внесок України", "Наш край" та тематичних збірниках, що висвітлюють стосунки України з окремими державами.

Багато літературознавчих статей присвячено Т. Шевченку, іншим українським письменникам. Друкуються їхні окремі твори. Найбільш повно представлено поезію М. Семенка у спецвипуску "Документи українського авангарду".

Варто підкреслити, що кожен випуск альманаху містить чимало репродукцій картин, фотографій, опис яких у показчику представлено окремим розділом.

Бібліографічний опис здійснено за чинними в Україні на сьогодні стандартами. В описі назва джерела "Хроніка-2000" не вказується, а лише подано рік видання, номер випуску і сторінки, а також назва певного альманаху.

Квадратні дужки застосовувалися тоді, коли заголовок не розкривав змісту поданого матеріалу, доповнювався іншими важливими відомостями, сформованими бібліографом.

Цьому сприяють також і короткі анотації, що подаються нижче бібліографічного опису.

Розміщення бібліографічних описів у підрозділах, рубриках чи підрубриках подано за алфавітом (абеткою) прізвищ авторів або за назвою документа. Виняток становлять матеріали, присвячені певним особам (персоналіям), де бібліографічні описи розміщені за алфавітом цих персоналій, крім княгині Ольги та київського князя Володимира Великого, література про котрих виділена в окремі рубрики, про що уже зазначалося.

Художні твори, статті одного автора розміщені за алфавітом їх назв. Для спрощення розшуку необхідної інформації, зокрема виявлення публікацій одного автора, ви-

дання доповнює іменний покажчик, де вказано номери певних бібліографічних описів.

Номерами, взятими в іменному покажчику в круглі дужки, позначені матеріали, присвячені певним особам чи їхнім працям.

Крім допоміжного іменного покажчика, вміщено "Покажчик назв міст, сіл, селищ і місцевостей", що зазначені у бібліографічному описі, та "Покажчик назв тематичних випусків альманаху "Хроніка-2000".

Завершує видання "Список скорочень", застосованих у бібліографічному описі чи анотації, але не передбачених державним стандартом (ДСТУ 3582—97).

УДК 02(477)(092)

Двадцятилітній ювілей діяльності недавно відзначила бібліограф-джерелознавець Лариса (Леся) Григорівна Рева. До цієї дати за участю Книжкової палати України випущено в світ біобібліографічний покажчик праць¹, зміст якого становлять студії Лесі Реви, бібліографа-дослідника, джерелознавця. У них подано її бачення історичного процесу української писемності від початків до наших днів, розглянуто особистісні виміри національної літератури та книговидавничої справи через аналіз життєдіяльності її достойників.

Можливо те, що зростала Леся в оточенні людей, залюблених в історію України, її культуру і літературу, сприяло формуванню її чіткої життєвої позиції, усталеного світогляду, широти інтересів, художнього смаку. Діапазон наукових уподобань дослідниці — величезний. Однак, про що б вона не писала, наскрізна тема її творчості — духовність.

У своїх працях Л. Рева виступає на захист української мови, культури, літератури, уводить до наукового та громадського вжитку архівні матеріали, відкриває невідомі чи маловідомі або забуті факти історії української літератури, пропонує новітні шляхи аналізу творчості письменника.

Працюючи в Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Леся Григорівна займається дослідженням життя та творчості українських митців, віддаючи перевагу (під впливом видатного медієвіста Олексі Мишанича) представникам давньої літератури та літератури XIX ст. Проте не обходить дослідниця і сучасних письменників, творчість яких імпонує їй ідеями патріотизму, вірності землі батьків, її віковичній історії, осудом національного нігілізму, тих, які в "заблокованій культурі не підлягли деформаціям, часто непоправним"².

Статті Л. Реви виступають як форма взаємодії з досліджуванним предметом, де літературна панорама розгортається як певна система художнього мислення. Вона прагне уникати критичних штампів, говорити про складні речі ясно й дохідливо.

Леся Григорівна докладає багато зусиль до популяризації духовних скарбів українського народу, беручи участь в міжнародних (Росія, Білорусь, Словаччина, Литва, Польща) та всеукраїнських наукових конференціях.

Біобібліографічний покажчик включає доробок, створений дослідницею упродовж її двадцятирічної наукової роботи. Переглядаючи записи у покажчику (189 позицій, а це, враховуючи сьогоднішня, не повне їхнє число, оскільки дослідниця — у постійному науковому пошуку), можна впевнено сказати: 20 років творчості — це не вирок, а творче зростання. Перегорнемо сторінки біографії Лесі Григорівни.

¹ Лариса (Леся) Григорівна Рева : біобібліогр. покажч. / уклад. Рева Н. М. — К. : Кн. палата України, 2008. — 48 с.

² Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури / Ліна Костенко // Літ. Україна. — 1991. — 26 верес.

Покажчик адресується дослідникам різних галузей науки, зокрема філософії, історії, культурології, літературознавства, мистецтвознавства, журналістики, викладачам вищої школи, учителям, студентам і аспірантам, бібліотечним працівникам, усім читачам, котрі цікавляться розвитком науки і культури в Україні, маловідомим сторінкам історії нашого народу, проблемам сучасності.

Євдокія Бабич,
заслужений працівник культури України

Валентина Патока,
заслужений працівник культури України

ВИЙШЛИ З ДРУКУ

Відкриваючи нові грані непізнаного

Народилася вона 7 серпня 1958 р. в м. Києві в родині службовців. 1975 р. закінчила Київську середню школу № 129. 1976—1982 — навчалася на вечірньому відділенні Київського державного університету імені Тараса Шевченка. 1975—1978 рр. працювала на посаді бібліографа у Бібліотеці імені КПРС (нині — Національна парламентська бібліотека України), 1978—1993 рр. — завідувач бібліотеки середньої школи № 129, яку, зазначимо, закінчила.

2 грудня 1992 р. Леся Григорівна захистила кандидатську дисертацію на кафедрі теорії літератури Київського державного університету імені Тараса Шевченка на тему "Платон Воронько. Особливості поезиї" (наук. керівник — академік, доктор філологічних наук, професор М. Дубина; опоненти — доктор філологічних наук, професор С. Крижанівський та кандидат філологічних наук, доцент Л. Сиротюк).

Більше п'ятнадцяти років Л. Рева працює науковим співробітником Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України. Досліджує українську літературну біографістику.

Систематичний покажчик праць Лариси Григорівни охоплює газетні та журнальні публікації, наукові статті, доповіді на наукових конференціях, бібліографічні посібники, рецензії, гасла до довідкових видань: Українського біографічного словника, Енциклопедії сучасної України, Енциклопедії історії України, Шевченківської енциклопедії, інформаційно-іміджевих та меморіальних альманахів.

Бібліографічні записи покажчика систематизовано у 22 тематичні розділи, у відповідності до наукових інтересів Лесі Реви. Тут подано бібліографічні описи праць з мовознавства, літературознавства, книгознавчі, бібліографознавчі, біографічні дослідження, наведено відомості про бібліографічні посібники, укладені дослідницею, вміщено її рецензії на наукові та бібліографічні видання. У межах розділів записи подано за алфавітом назв.

Довідковий апарат видання складається з іменного та хронологічного покажчиків праць.

До біобібліографічного покажчика включено також відгуки про творчість Лесі Реви — В. Коротеевої, класного керівника майбутнього науковця — зі статтею "Чайка на ймення Лариса", В. Дончика, академіка НАНУ, головного редактора часопису "Слово і час" (1989—2000) і словом "Літературний джерелознавець", який, поцінуючи творчу співпрацю дослідниці з Інститутом літератури імені Тараса Шевченка НАН України, підкреслив: "У 90-х роках редакція журналу "Слово і час" усіляко прагнула, щоб часопис зосереджувався не лише на питаннях теорії та історії літератури, сучасного творчого процесу, а й систематично зазірав в інші, супровідні, і важливі, хоч і не пешені загальною увагою, галузі літературознавства. Виконувати цю місію нам допомагала з властивою їй ретельністю й пунктуальністю бібліограф-літературознавець Леся Рева. Її нау-

кові статті про фонди стародрукованої книги, каталог кирилических видань, інкунабули, археографічну комісію ВУАН, про віднайдені рідкісні чи невідомі матеріали тощо інформативно науково збагачували і прикрашали "СіЧ" (с. 8).

М. Костиця, доктор географічних наук, професор, президент Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині, у статті "У творчому горінні" висловив бажання і сподівання про подальшу співпрацю з науковцем. Він підкреслив, що "ювілей — це завжди привід для підбиття певних підсумків, звіт, насамперед перед собою, своїми батьками і колегами за певний проміжок часу", зазначаючи, що "фундаментальні дослідження Л. Реви написані з великою любов'ю до Волинського краю, відзначаються новизною" (с. 9).

На подальшу співпрацю, на благо книжкової культури України та Росії сподіваються і науковці Наукового центру досліджень історії книжкової культури Російської академії наук (РАН).

Директор Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, заслужений працівник культури України, доцент кафедри музеєзнавства і охорони пам'яток Київського національного університету культури і мистецтв О. Титова у статті, заголовком якої стали крилаті Франкові слова "Гаряче бажання — обійняти цілий круг людських інтересів", тепло говорить про співпрацю дослідниці з Центром пам'яткознавства, її участь у Всеукраїнських науково-практичних конференціях "Нові дослідження з пам'яток козацької доби в Україні", на яких дослідниця "простежує основні напрями творчості діячів української літератури з XI до XVIII ст. (с. 13).

О. Гончаренко, кандидат філологічних наук, доцент Криворізького державного педуніверситету, в статті "До пріоритетів духовності" підкреслила, що: "п. Леся є гідним продовжувачем традицій корифеїв вітчизняного літературознавства, чий пошук не обмежується рамками досліджуваної проблеми, а знаходить все нові грані непізнаного" (с. 14).

Д. Коваль, викладач кафедри класичних мов Українського католицького університету, доцент Національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів) у статті "Гілочка мигдалевого дерева" відзначає невтомність дослідниці в її наукових пошуках: "поглянувши на список її наукових праць, просто дивуєшся, як Леся Григорівна встигає за один рік опублікувати по 9—11 статей, а це не просто статті, а щоразу глибокі наукові дослідження. Це ж як треба багато працювати, щоб збирати такі рясні врожаї!" (с. 16).

Кандидат історичних наук, науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України Т. Якубова у статті "Про Лесю Реву" пише: "її доробок яскраво демонструє гуманітарний напрямок хвилі духовного Відродження, що почала відбуватися в Академії наук України після розпаду Радянського Союзу" (с. 17).

Видання адресується читачам, яких цікавлять питання розвитку української літератури, національної літературної біографістики та книгознавства.

Ольга Устіннікова,

завідувач відділу наукової підготовки державних бібліографічних покажчиків Книжкової палати України

НА ДОПОМОГУ ВИДАВЦЮ-ПОЧАТКІВЦЮ

УДК 655.26

*Редакційно-видавничий процес підготовки і випуску видання**

Редакційний етап

Технічне редагування

На стадії розроблення дизайну книги технічному редактору (дизайнеру) слід продумати розміри ілюстративного матеріалу, а також спосіб його раціонального розміщення у книзі.

Існує два способи розміщення ілюстрацій. Перший — це "інтегрований дизайн", за яким ілюстрації розташовують безпосередньо в тексті і друкують на тому самому папері. Другий — це розміщення ілюстрацій окремо, коли вони можуть бути надруковані на іншому папері, зазвичай на глянцевому (художньому).

Деякі рекомендації щодо вибору одного з цих варіантів, а також детальний опис кожного з них наведемо нижче. Однак насамперед слід знати, як здійснювати обрізування і розмітку ілюстрацій за розмірами, необхідними при їх відтворенні.

Підгонка розмірів ілюстрацій — це дві окремі операції, які виконують одночасно. Насамперед потрібно визначити ту частину оригіналу, яка має бути відтворена для одержання максимального ефекту від застосування ілюстрації, цей процес носить назву обрізування чи кадрування оригіналу. Вибрану частину узгоджують з площею, яка відводиться під ілюстрації в конкретній книзі, а потім роблять необхідні обчислювання для визначення остаточного розміру. Неможливо остаточно визначити частину оригіналу, поки не розраховано розмір, необхідний для розміщення ілюстрацій у книзі. Тому-то краще спочатку визначити ці остаточні роз-

міри і тільки потім підібрати ту частину оригіналу, яка б вписувалась в ці розміри, чи діяти іншим шляхом, коли пропорції робочих частин оригіналів будуть визначати остаточний розмір надрукованих у книзі ілюстрацій.

На практиці завжди доводиться шукати компромісне рішення. Для інтегрованого дизайну визначальною є "сітка" чи структурна розмітка сторінки, яка найчастіше має пріоритетне значення при визначенні площі під ілюстрації, особливо коли вони мають незручну форму.

Обрізування оригіналу необхідне для найкращого використання простору на сторінці. При окремому розміщенні ілюстрацій, коли одноманітна розмітка для кожної сторінки не настільки важлива, є значна кількість варіантів розміщення ілюстрацій.

Якщо технічний редактор працює з графічним зображенням, фотографією, кольоровим художнім зображенням та ін., доцільно покласти зверху, наприклад, кальку і виконувати розмітку на ній. Якщо оригінал напівпрозорий, краще використовувати прилад для просвічування, а позначки робити на зворотньому боці відбитка. При роботі з діапозитивом для одержання збільшеного розміру краще використовувати проектор або працювати зі збільшеним чорнобілим фотовідбитком.

Для підгонки розмірів шляхом обчислювання рекомендується виконати такі дії:

1. Знаючи загальні пропорції майбутнього надрукованого зображення (квадрат, прямокутник та ін.), потрібно визначити приблизно ту частину оригіналу, яку бажано було

*Продовження. Початок див.: Вісн. Кн. палати. — 2008. — № 6. — С. 12—13; № 7. — С. 17—20; № 8. — С. 22—24; № 9. — С. 15—16; № 10. — С. 9—12; № 11. — С. 7—9; № 12. — С. 8—10; 2009 — № 1 — С. 18.

б відтворити, закриваючи всі інші частини, які необхідно видалити. Цю роботу технічний редактор здійснює тільки за згодою редактора, який більше розуміє суть ілюстрацій.

2. Зафіксувати точний розмір для однієї з пропорцій майбутньої надрукованої ілюстрації у визначеному форматі. Це має бути ширина полоси набору або якась інша задана величина.

3. Повернутися до оригіналу і віднайти для нього ту саму пропорцію (допустимо, по ширині), виміряти ширину тієї частини зображення, яка друкуватиметься. Цю ширину позначають (приміром, двома паралельними лініями) або на поверхні оригіналу, або на його зворотньому боці.

4. Якщо розмір, знайдений у п. 2 ілюстрації, становить x мм, а розмір, знайдений у п. 3, становить y мм, необхідно зменшити розміри у співвідношенні x/y (це може бути 70%, 80%...).

5. Для визначення іншої пропорції друкованої ілюстрації в залежності від того, чи її висота фіксована, чи ні, можливі два варіанти.

Розглянемо перший, коли висота фіксована. У цьому випадку потрібно працювати у межах тієї висоти, яку допускає остаточний розмір. Якщо ступінь зменшення становить 70%, то допустимий для використання розмір — 100/70 помножене на фіксовану висоту друкованої ілюстрації. Завершивши обчислення, закривають оригінал до розміру, що відповідає цій висоті. Якщо частина, що залишилася, не влаштовує — наприклад, при цьому видаляється важлива частина малюнка, — то доведеться йти на компроміс і підправити вибрану фіксовану висоту, а також змінити інші параметри розмітки, щоб ілюстрація умістилась на сторінці. Якщо ж це зовсім неможливо, потрібно вибрати нове значення ширини зображення, закрити більшу чи меншу його частину від тої, яка була раніше, в результаті чого буде інше значення коефіцієнта зменшення.

Коли висота друкованої ілюстрації не фіксована, то потрібно вибрати її ідеальну висоту для відображення, врахувати зменшений розмір, помноживши його на коефіцієнт зменшення. Так і буде визначено остаточний розмір ілюстрації.

Для швидкої попередньої підгонки розмірів фотовідбитків перед точним розрахунком застосовують діагональний метод.

Потрібну частину оригіналу уміщують у вісь x (нижня горизонтальна) і вісь y (ліва вертикальна). На основі цих осей окреслюється (на кальці чи фотовідбитку) прямокутник, що відповідає остаточному розміру майбутнього друкованого зображення. Із нижнього лівого кута через правий верхній кут прямокутника проводиться діагональ, що доходить до краю оригіналу.

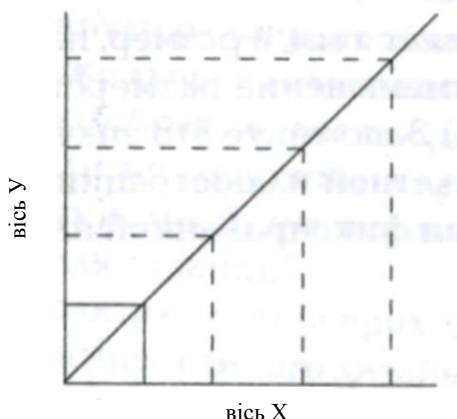

Рис. 1. Діагональний метод підгонки розмірів ілюстрацій

Для будь-якої точки на цій діагоналі лінія, проведена вертикально до низу осі x , і лінія, проведена горизонтально ліворуч до осі y , визначає ту частину оригіналу, яку можна зменшити до розмірів, потрібних для друкованої ілюстрації.

Незалежно від вибраного технічним редактором методу, намір його має бути максимально зрозумілим тому, хто працюватиме з ілюстративним матеріалом. Для точного визначення частин зображення оригіналу, які потрібно закрити, він має надати чіткі вказівки щодо підгонки розмірів: тут важлива чіткість ліній частини, що відсікається (але недопустимо пошкодження поверхні оригіналу!). Для тієї його частини, що залишилася, потрібно зазначити, до скількох відсотків або міліметрів зменшити (до 83%, до 75 мм) для одного із вимірів, але не для обох — хоча, здавалося б, ця вказівка максимально точна. Взагалі-то кажучи, при опрацюванні зображення комп'ютерною камерою чи сканером у заданому ступені змінюються усі розміри, тому варто зазначити значення лише у відсотках, що дає змогу економити час і уникати ймовірних помилок.

Але потрібно бути дуже уважними і розрізняти вказівки, "зменшити до 75%" і "зменшити на 75%". У першому випадку остаточний розмір становитиме 75 % від розміру оригіналу, а в другому — 25 %. Більше того, будь-який розмір, який перевищує розмір оригіналу, краще зазначити таким чином: "збільшити до 125 %", а не інакше, пам'ятаючи про те, що розмір оригіналу становить 100 %. Наприклад, для кадру 24 x 36 мм збільшення до 390 % призведе до розмірів 93,6 x 140,4 мм. Ключовим є слово *до*: при вказівці типу "зменшити до" і "збільшити до" при визначенні розмірів дасть можливість звести до мінімуму можливість виникнення помилок.

Як уже зазначалось раніше, ілюстрації можуть інтегруватися у текст або бути об'єднаними в окрему групу. Від чого ж залежить вибір того чи іншого способу?

Насамперед необхідно врахувати загальну кількість ілюстрацій і їх функціональне призначення у виданні, що готується до друку. Для книг, в яких ілюстрації мають першочергове значення для розуміння тексту, тісно пов'язані з ним за змістом, спрощують сприйняття матеріалу, перевагу віддають інтегрованому їх розміщенню.

Книги з невеликою кількістю ілюстрацій часто виграють у разі окремого розміщення ілюстрацій від основного тексту.

Є й інші чинники. Обговорювана у книзі тема і призначення цієї книги також мають значення при виборі того чи іншого способу. Книги з інтегрованими ілюстраціями справляють "сучасніше" враження, пропонуючи живий і демократичний підхід до викладеного матеріалу; окреме розміщення ілюстрацій консервативніше на вигляд, зберігає традиційний у минулому підхід.

Дуже важливе значення має і фактор ціни майбутньої книги, його потрібно враховувати на ранньому етапі розроблення. Для видань, які мають привертати до себе увагу, інтегроване розміщення ілюстрацій спричиняє більші затрати, ніж окреме розміщення, оскільки всю книгу доведеться друкувати на дорожчому папері. При окремому розміщенні його використовують тільки для сторінок з ілюстраціями.

Брати до уваги потрібно й обсяг майбутньої книги. Окреме розміщення ілюстрацій дає можливість використовувати багато яскравих ілюстрацій, що надає книзі респектабельність; дорогого ж паперу використовується небагато, і навіть якщо передбачається застосовувати цупкіший папір, книга не буде занадто товстою і важкою.

Розроблення дизайну книг з інтегрованим розміщенням ілюстрацій, як правило, складніше й займає більше часу. Будь-які відхилення від стандартного дизайну для видань з суцільним текстом також суттєво ускладнюють складання і верстання, а отже збільшують затрати.

Для книг з інтегрованим дизайном сітка — чи структура розмітки сторінки — одна з найважливіших відправних точок, з якою пов'язані всі інші елементи посторінкового розміщення матеріалу: наскільки великі розміри кожного

фото відносно тексту, розміщеного навколо нього, як представлено текстівку, який вибрано шрифт, яка частина сторінки відведена під текст тощо.

Тому вибір сітки є критичним моментом у розробленні дизайну будь-якої книги, що впливає на всі інші рішення. Правильний початковий вибір сітки — ключ до успіху при розробленні книг з інтегрованим розміщенням ілюстрацій.

Розмітку варто починати після закінчення редагування, щоб визначилась структура тексту — обсяг основного і допоміжного тексту, заголовки, посилання тощо.

Підготовка макета в цьому випадку являє собою створення основного шаблону (сітки) та оцінки її придатності. Пророблення деталей часто слід відкласти до тих пір, поки не будуть складені гранки тексту і не стане точно відома ширина його колонок, вид і кількість посилань на ілюстрації. Обрізування і підгонку розмірів ілюстрацій також інколи краще відкласти до отримання гранок, щоб максимально ефективно розмістити ілюстративний матеріал, пов'язавши його з відповідним текстом.

Видавцю-початківцю слід пам'ятати, що ключем до поліпшення дизайну для інтегрованих видань є критичний аналіз. Тому-то важливо вивчати книги з гарним дизайном й особисто оцінити, що з їхнього оформлення варто перейняти. Опираючись на цей досвід, можна створити власний стиль.

Наведемо деякі рекомендації, які варто брати до уваги при розробленні дизайну інтегрованих книг:

1. Розроблення дизайну книги з інтегрованими ілюстраціями слід розпочати з обсягу авторського оригіналу: оцінити можливість використання одноколонкового чи двоколонкового, а можливо, і трьохколонкового верстання, у такому випадку розмітка забезпечуватиме щільніше розміщення тексту. Потрібно бути обережними при визначенні занадто великої ширини колонок для тексту, складеного дрібним кеглем.

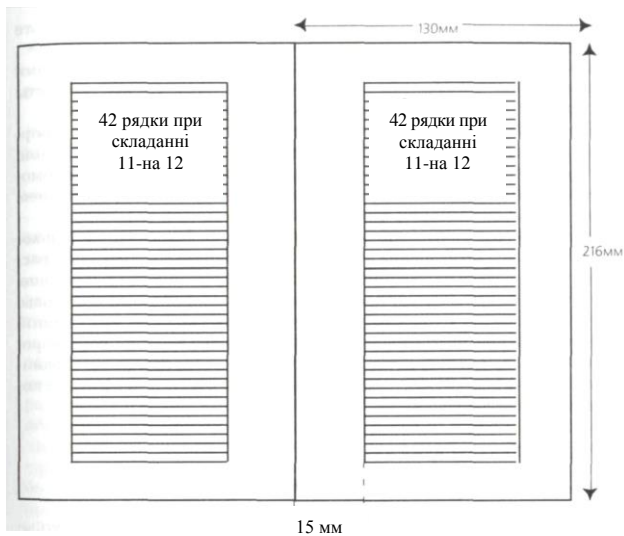

Рис. 2. Приклад базової сітки для дизайну і/чи вставки гранок. У складніших випадках може бути дві чи три колонки

2. Потрібно вибирати шрифт з хорошим ступенем чіткості, що придатний для друкування на цупкому папері з матовим покриттям. Тонкі і легкі шрифти часто здаються сірими; чорні і важкі на папері з покриттям можуть вийти замазаними, невиразними.

3. Слід прагнути до простоти макета. Кількість заголовків збільшують тільки у разі необхідності, занадто велика кількість змін у способі подання тексту призводить до втрати чіткості структури, а відсутність закономірності кидатиметься в очі читачеві.

4. На етапі підготовки слід зробити декілька зразків набору і вставити їх у визначені для них місця, щоб була можливість оцінити полосу візуально.

5. Доцільно надрукувати декілька фотографій заданого розміру й помістити у виділені для них вікна на полосі.

6. Для текстівок потрібно визначити місце. Розмістивши зразки набору декількох з них на полосі, можна оцінити ефект.

7. Нарешті варто зверстати декілька розворотів з відкоректованим значенням полів та обрізним розміром, щоб переконатися, що всі елементи подані так, як треба, і тільки після цього приступати до подальших етапів підготовки видання до друку.

8. Не рекомендується брати однотипні, такі, що регулярно повторюються за оформленням, розвороти. Вони неминуче перетворять майбутню книгу на монотонну. Практика переконує, що одна велика фотографія, уміщена поруч з двома чи трьома допоміжними, значно меншого розміру, інколи набагато ефективніша, ніж три — чотири одного розміру.

9. Ще одна порада: потрібно враховувати вимоги фальцювання і переплетення. Вузькі корінцеві поля ускладнюють читання: читачеві доведеться повністю розкривати книгу, що скоротить термін користування нею. Великі, похмурі, темні фотографії, уміщені на звороті чистої полоси, призводять до "просвічування" друкованої фарби на ній; значна кількість фотографій у напівтонах на подвійному розвороті сторінок, коли одна сторінка на розвороті — остання одного розділу, друга — перша наступного — спричиняє багато проблем при брошувально-палітурних роботах.

Свої особливості є й у розробленні макета при окремому розміщенні ілюстрацій. Окремі блоки ілюстрацій розміщують у книзі різноманітними способами: в якості окремих зошитів (зазвичай з 16, 24 чи 32 сторінок); книжкового зошта; вкладок у середину; у якості вклеюк, окремих аркушів, уклеєних уздовж корінця книги.

Макет з окремими ілюстраціями простіший, ніж з інтегрованими в текст. Для них краще аналізувати кожну сторінку (чи кожен розворот) зокрема, щоб краще враховувати розміри, вигляд і важливість ілюстрацій.

Думається, видавцям-початківцям стануть у нагоді наведені далі рекомендації:

1. Насамперед, потрібно визначити приблизну кількість сторінок, які будуть потрібні для подання ілюстративного матеріалу, розміщуючи, приміром, по дві ілюстрації на сторінці.

2. Водночас слід спробувати оцінити важливість кожної відображуваної теми, особливу увагу звертаючи на ілюстрації, які якісно відтворюватимуться.

3. Розмітку кожної сторінки потрібно почати з її макета, попередньо виокремивши примірну зону з урахуванням форми кожної фотографії і місця для текстівок. Варто спробувати кілька різних способів розміщення, але слід взяти до уваги: краще не ставити поруч ілюстрації, обрізані до краю, з тими, які не мають обрізаних країв, або звичайні ілюстрації з такими, що оформлені, скажімо, овальними візерунками. Краще чергувати групи великих фотографій з малими, щоб увага читача не притуплювалась.

4. Оптичний центр сторінки з ілюстраціями знаходиться на відстані двох третин від нижнього обрізу сторінки. Якщо фотографії з обрізаними краями розмістити внизу сторінки, то це тільки погіршить її вигляд: виникатиме відчуття, що фотографії опущені занадто низько, не зважаючи на те, що верхня частина матиме гарний вигляд.

5. При розміщенні фотографії, що має яскраво виражений візуальний ефект, наприклад, фотографії людини, яка повернута вправо, варто краще помістити у ліву частину

сторінки по ліву руку, щоб дивилась вона в центр книги, а не від нього.

6. Якщо загальний вигляд ілюстрації задовільний, і кожен предмет відображений з урахуванням властивого йому ступеня важливості, можна починати точну підгонку розмірів кожної з них. Одночасно потрібно детально розмістити кожну ілюстрацію, вказавши місце для неї на полосі в остаточних розмірах, місце для текстівки, кожну із фотографій потрібно пронумерувати, зазначивши номер на місці її розміщення.

7. Кожну текстівку треба позначити, враховуючи його довжину, що не відповідає ширині полоси набору.

8. І насамкінець ще одна порада: кожну ілюстрацію потрібно розмістити таким чином, щоб досягти найкращого результату при друкуванні і наступному переплетенні книги. Не слід розміщувати темні фотографії навпроти великого порожнього білого простору (щоб мінімізувати ризик стирання друкарської фарби); по можливості темні і насичені фарбою ілюстрації розміщують так, аби на звороті була аналогічна ілюстрація (щоб звести до мінімуму ефект просвічування ілюстрацій); уникають уміщувати на одній дорожці друкарської форми занадто багато темних ілюстрацій або таких, що потребують значної кількості фарби; ілюстрації, які друкуватимуться на двох сторінках, розташовують тільки на центральний розворот книги (щоб уникнути ризику непропорційного розміщення чи виходу за встановлені межі).

Дотримання загальноприйнятих правил розміщення ілюстрацій у виданнях, про які йдеться у цій публікації, сприятиме культурі їх оформлення.

Список використаної літератури

1. Гавенко С. Конструкція книги / С. Гавенко, Л. Кулік, М. Мартинюк. — Львів : Фенікс, 1999. — 134 с.
2. Книга для авторів / ред.-сост. О. И. Слуцкий. — М. : Щед. дом "Дашков". — 283 с.
3. Мильчин А. Э. Издательский словарь-справочник / А. Э. Мильчин. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : ОМЛИА-Пресс, 2003. — 560 с.
4. Словник книгознавчих термінів / В. Я. Буран, В. М. Медведєва, Г. І. Ковальчук, М. І. Сенченко ; Кн. палата України. — К. : Аратта, 2003. — 160 с.
5. Ярема С. М. Видавничі поліграфічні технології та обладнання (загальний курс): навч. посіб. / С. М. Ярема. — К. : Ун-т "Україна", 2003. — 320 с.

Матеріал підготувала

Надія Рєзідайло,

завідувач відділу наукового

редагування бібліографічної інформації

Книжкової палати України

(Далі буде)

БІБЛІОГРАФІЯ

УДК 015(477.6)"18/19"

Довідкові та бібліографічні джерела про Донбас кінця XIX — початку XX століття

Наталія Литвиненко,
аспірантка ХДАК

Існуючи у часі, існуючи як соціальне явище, краєзнавча бібліографія на різних етапах свого розвитку мала характерні риси, які зумовлювались її метою. Будучи одним з важливих засобів відображення культури регіону, краєзнавча бібліографія є одним з важливих елементів соціально-культурного розвитку країни, області. Так, наприкінці XIX — на початку XX століття краєзнавча бібліографічна діяльність наукових товариств, громадських організацій, окремих краєзнавців стала реакцією на зростання потреб в інформації про Донбас, його промисловий розвиток, стан розвитку науки, соціальної сфери, а також була пов'язана з появою великої кількості видань, присвячених краю. Серед них значне місце посідає довідкова література, яка представлена різноманітними переліками, довідковими та адресними книжками, гірничопромисловими покажчиками та іншими матеріалами.

Ще в 1899 році Гірничим департаментом був опублікований "Список главнейших горнопромышленных компаний и фирм". Цей перелік був складений гірничим інженером І. Поповим на підставі офіційних даних і містив відомості про усі найзначніші гірничопромислові підприємства. "Список главнейших горнопромышленных компаний и фирм" складався з передмови, власне переліку і мав додатки: "Розподіл гірничопромислових підприємств по гірничих областях та округах", "Алфавітний покажчик до переліку". Щодо кожного підприємства наводилися такі відомості: назва фірми, до якої належить підприємство; його власник; розмір основного капіталу; назва губернії, повіту, гірничого округу; продуктивність підприємства за 1897 рік; адреси правління, директорів, розпорядників [11].

У 1904 році вийшов у світ довідковий ілюстрований альбом-книга "Фабрики, заводы и рудники Южной России" М. Гаврилова. Видання було складене на основі офіційних джерел, опублікованих у 1903 році, і доповнювалося матеріалами, особисто зібраними автором, та включало перелік усіх підприємств Півдня Росії, наводилися: їхні адреси, прізвища головних директорів, управляючих, назви найближчих залізничних станцій, поштово-телеграфних контор, інформація про характер обладнання фабрик та заводів. Крім того, уміщувались витяги із законів, Статут промисловості, Статут кредитування, витяги з поштово-телеграфних правил та інше, а також покажчик деяких головних торговельних фірм міст губерній Півдня Росії. Характерна особливість цього альбому-книги — велика кількість рекламних матеріалів, уміщених майже на кожній сторінці [18].

Інформацію про всі промислові підприємства Донецького басейну було відображено у довідковій книзі Є. Елькіна "Фабрики, заводы и рудники Донецкого бассейна: 1909 г.",

яка складалася з двох частин. У першій відомості були розташовані по губерніях. Друга містила довідкові відомості про фабрично-заводські підприємства, абетковий перелік предметів та абетковий покажчик підприємств. Додаток складався з карти Донецького басейну. Щодо кожного підприємства автор подавав: назву, відомості про власника, адресу, кількість робітників, спрямованість діяльності, продуктивність у карбованцях [17].

Значне місце серед довідкової літератури початку ХХ століття посідали адресні книжки та адрес-календарі. Так, у Харківській типо-літографії в 1900 році Л. Телешовим випущено "Адресно-справочную книгу горнопромышленника Юга России на 1900—1901 год". Видання уміщувало "Перелік гірничих та гірничозаводських фірм Донецького басейну" та відомості про: місце розташування правління фірм, дати заснування, голів правління та ін. Матеріал був згрупований у дев'ять розділів: Кам'яновугільні та антрацитові копальні; Антрацитові копальні дрібні, які не вказані вище; Копальні з видобування залізної руди; Доменні заводи; Трубопрокатні, залізоплавильні, сталеві та рейкопрокатні, переробні, чавунно-ливарні, механічні та інші заводи; Патронний та з виготовлення вибухових речовин заводи; Соляні копальні та солеварні заводи; Видобування вапняного каміння, вогнетривкої глини, керамічного та скляного виробництва; Цементні заводи. Дані про гірничі управління, гірничих інженерів і маркшейдерів містились у додатку. Крім того, у ньому наводились Правила перевезення мінерального палива, руди, флюсів та солі та Положення про гірничопромисловий з'їзд Півдня Росії [12].

У Харкові побачила світ також "Адресная Книжка горных и горнозаводских фирм Юга России: 1904 г." (видання "Горно-Заводского листка"). Характерними його особливостями стали: достатньо великий обсяг — 388 сторінок; наявність Абеткового покажчика вміщених у книзі фірм, Абеткового покажчика вміщених у книзі прізвищ [1].

Серед довідкових матеріалів, присвячених Донецькому басейну, окреме місце займають "Материалы по истории горного дела на Юге России" О. Кеппена. Усі матеріали для історії гірничої справи автор брав із архівних справ Департаменту Гірничих та Соляних справ. О. Кеппен писав, що гірничу промисловість Півдня Росії, яка швидко розвивалася, заслуговує особливої уваги з точки зору не тільки сучасного її стану, а й вивчення історії розвитку промислової діяльності, з якою нерозривно пов'язана історія усього краю [3]. Автор повністю публікує найцікавіші записки, доповіді, які характеризують окремі епізоди тієї чи іншої галузі гірничої справи. Так, у "Материалах...", опублікованих в 1901 році, ми знаходимо деякі дані кінця XVIII і початку XIX століття про срібні, свинцеві та залізні руди; про розробку кам'яного вугілля в Донецькому басейні, а також опис рудних копалень та кам'яного вугілля на дачах Донецького повіту; опис рудних місць Луганського заводу, про його каменоломні [5].

У матеріалах за 1899 рік розповідається про будівництво в населених пунктах Буерак, Городище доменних печей, записка полковника Летуновського про відкриття рейкового заводу на околицях Луганського Заводу; міркування гірничого інженера, полковника Гур'єва про необхідність розвитку кам'яновугільних розробок; про важливість розвитку Луганського Заводу для кам'яновугільної промисловості, залізничного транспорту, парового флоту на Чорному та Азовському морях [3].

Статистичні відомості про економічний стан Донбасу, зокрема Бахмутського та Слов'янського повітів містяться у довідкових виданнях Статистичного відділу Катеринославського губернського земства. Першим результатом діяльності відділу став вихід "Сборника статистических сведений по Екатеринославской губернии: Славянскерский

уезд". До збірки увійшли географічні та метеорологічні відомості, історичний нарис, відомості про селянські господарства, форми землеволодіння. Крім того, видання містило додатки до історичного нарису — "До питання про перетворення Луганського Заводу у повітове місто"; "Відомості про щорічні прибутки та видатки Луганського Заводу з 1799 по 1852 роки" та ін. [9].

Видання, присвячене Бахмутському повіту, мало більш розроблену, детальну структуру, складалося з чотирьох розділів та додатків, розділи в свою чергу ділились на глави. У ньому наводились відомості про населення повіту, його грамотність та Статистико-економічні таблиці по поселеннях повіту, Зведені таблиці статистично-економічних відомостей по волостях, Зведені таблиці з економічними відомостями по розрядах селян [10].

У 1887 році в Санкт-Петербурзі, а потім і в гірничо-промислових центрах були створені Товариства гірничих інженерів, які сприяли розвитку та розповсюдженню теоретичних і практичних гірничозаводських знань, об'єднанню гірничих інженерів за фаховими інтересами. Серед інших завдань, які ставили перед собою Товариства, був випуск різних спеціальних видань, періодичного журналу "Известия Общества горных инженеров". Перший покажчик часопису був складений гірничим інженером М. Версіловим у 1900 році. Він мав назву "Указатель статей "Известий Общества горных инженеров" с основания общества в 1887 году по 1900 год". Покажчик складався з чотирьох розділів: I "Окремі статті за алфавітом авторів"; II "Бібліографія"; III "Некрологи"; IV "Хроніка зборів Товариства гірничих інженерів та засідань науково-технічної комісії".

У першому відділі навпроти кожної статті було вказано предмет, до якого вона відноситься, рік, номер та сторінки. Наприклад: Автор та назва статті — Горяйнов 2-й, Ю. горн. инж. Очерк Мартеновского производства на Александровском Южно-российском заводе, Брянского Общества, Екатеринославль; Предмет — З.Д. (заводська справа); Рік — 1898; Стор. — 187—204 [с. 11—12]. Покажчик подавав бібліографічні відомості про праці, присвячені Донбасу, гірничих інженерів Л. Лутугіна, Ф. Чернишева, Ч. Монковського. У другому розділі містилась інформація про рецензії, критичні огляди, опубліковані в "Известиях горных инженеров" [16].

Ще один покажчик, який реєстрував статті часопису та інші друковані праці Товариства, був "Указатель статей журнала "Известия Общества горных инженеров" и других печатных трудов Общества за 25 лет (со времени основания Общества в 1886 по 1911 год)" Ю. Бутлерова. Видання містило розділи: "Окремі статті за алфавітом авторів"; "Переліки статей за роками їх включення в "Известия..."; "Переліки статей з окремих галузей гірничої та гірничозаводської справи та з інших предметів; "Бібліографія"; "Некрологи"; "Хроніка Товариства гірничих інженерів". До покажчика увійшли як статті, надруковані на сторінках "Известий...", так і ті, що були опубліковані у збірці статей з мартенівської справи у 1898 році. Автор також включив протоколи зборів Товариства гірничих інженерів, опубліковані до 1889 року в спеціальних "Известиях". У подальшому він передбачав по закінченні кожного року видавати покажчик з бібліографічними відомостями про статті, вміщені на сторінках часопису [2].

Науковим товариством, яке багато в чому сприяло соціально-культурному розвитку Донецького басейну, став Гірничий учений комітет, створений ще у 1825 році. Він повинен був розглядати проекти, які надходили до Департаменту Гірничих та Соляних справ, видавати "Горный журнал", наглядати за діяльністю казенних гірничих заводів та за геологічними дослідженнями тощо. Найважливішим серед названих напрямів діяльності було видання "Горного журналу", перша книжка якого вийшла у липні 1825 року.

Мета створення часопису — поширення відомостей про нові відкриття з гірничої справи, а особливо для ознайомлення чиновників гірничої служби з науковими успіхами учених Європи. Журнал мав десять розділів: Мінералогія, Хімія, Гірнича справа, Заводська справа, Монетна справа, Соляна справа, Загальна гірнична та соляна бібліографія, Гірничі та соляні закономірності, Біографічні вісті та некрологи, Суміш. Розділ "Загальна гірнична та соляна бібліографія" містив відомості про книги на різних мовах, що стосувались тих наук і мистецтв, про які йшлося в "Горном журнале".

Перший покажчик статей цього видання був складений бібліотекарем Інституту Корпусу Гірничих інженерів Р. Кемпінським у 1850 році і мав назву "Указатель статей Горного журнала" с 1825 по 1849 год, состоящий из систематического указателя статей и алфавитного указателя авторов". Покажчик уміщував бібліографічні відомості про усі статті, надруковані у журналі з 1825 по 1849 рік, а в "Прибавлении" — відомості про статті трьох частин журналу за 1849 рік. Автор поділив покажчик на дві частини: Систематичний покажчик статей та Абетковий покажчик авторів.

Систематичний покажчик статей, у свою чергу, також був поділений на дві частини: Розділи та Зміст розділів. У Розділах були розміщені назви наук та мистецтв, з яких публікувалися більш або менш повні праці та різні статті. Біля кожного розділу зазначалась сторінка, на якій про нього згадувалось у Покажчику. У другій частині (Зміст розділів) кожна наука поділена на предмети, помічені Параграфами. Предмети ці розташовані згідно порядку вивчення кожної з наук. Систематичний покажчик статей поділено на шість стовпців. У першому вміщувалась назва статті, у другому автор, у третьому перекладач, четвертому, п'ятому та шостому — відповідно рік, частина та сторінка. Систематичний покажчик поділявся на п'ятнадцять розділів. Р. Кемпінський доклав зусиль, щоб усі статті з кожного предмета розташовувались або за науками, або в географічному, хронологічному чи алфавітному порядку.

Абетковий покажчик авторів, статті яких були вміщені в "Горном журнале", складався із двох частин: у першій — російські автори; у другій — закордонні. Цей покажчик був поділений на п'ять стовпців: у першому зазначались автор та назва статті; у другому, третьому, четвертому відповідно — рік, частина та сторінки, на яких вміщено статтю, в п'ятому — сторінка, на якій ця стаття позначена у Систематичному покажчику. Таким чином, для пошуку за ним будь-якої статті, необхідно було знати, до якої науки вона належить; а потім розшукати цю науку у Змісті розділів — предмет або параграф, до якої вона належить. Після цього звернутися до Систематичного покажчика, де під розшуканим параграфом буде потрібна стаття і при ній рік, частина і сторінка журналу.

Ще зручніше було віднайти статтю за Абетковим покажчиком авторів, якщо прізвище автора відоме, бо біля нього були вказані всі статті, вміщені в "Горном журнале". Так, в Абетковому покажчику ми знаходимо бібліографічні відомості про перші праці, присвячені геогностичному дослідженню Донецького гірничого кряжу — "Геогностическое исследование в Донецком горном кряже" та "Геогностический обзор Донецкого горного кряжа" Є. Ковалевського, опубліковані ще у 1827, 1829 роках відповідно. Крім того, покажчик Р. Кемпінського містить бібліографічні відомості про наукові статті А. Олів'єрі "Описание приисков каменного угля Екатеринославской губернии", "Геогностическое описание исследований, произведенных в 1829 году, по берегах Дона и Донца", "Геогностическое обозрение Донецкого горного кряжа"; Сирохватова "Геогностическое исследование Миусского Донского Начальства", "О пожарах в Лисичанских каменноугольных копях", "Об улучшениях,

сделанных в Лисичанских каменноугольных копях"; Томілова "Геогностическое обозрение Славяносербского уезда" та ін. [13].

У фондах Бібліотеки Академії наук Росії збереглися ще два покажчики статей "Горного журнала". "Указатель статей Горного журнала с 1849 по 1860 год" І. Штільке та "Указатель статей Горного журнала с 1860 года по 1869 год включительно" Д. Планера.

Покажчик І. Штільке подібний до покажчика Р. Кемпінського. Він також поділявся на дві частини. Перша містила Систематичний покажчик, де бібліографічні відомості про статті розташовувались за науками, до яких вони відносились, а у другій — за алфавітом авторів. Але в деталях покажчик значно змінився. Так, підрозділи розділів були по можливості значно спрощені. Не було в Абетковому покажчику поділу на російських та закордонних авторів. У випадку, якщо автор невідомий, слід було звертатись до Систематичного покажчика. У занадто великих підрозділах статті були розміщені не в хронологічному порядку, як це було зроблено в інших підрозділах, а за алфавітом предметів [14].

Покажчик Д. Планера також дещо відрізнявся. Мало місце систематичне ділення матеріалу. Виключені були тільки окремі графи, а відомості про автора, перекладача, рік, том і сторінки розташовувались в одному рядку разом з текстом. Крім того, цей покажчик був доповнений статтями "Памятной книжки для русских горных людей за 1862 и 1963 годы" та Збіркою статистичних відомостей по Гірничій частині за 1864, 1865 та 1868, 1867 роки, що були видані як додатки до "Горного журнала" [15].

Окрім видання "Горного журнала", Гірничий учений комітет брав участь у випуску різних технічних творів по гірничій частині членів Комітету, наприклад: "Основы машиностроения", "Справочная книга для горных инженеров и техников" І. Тіме, "Очерк месторождений полезных ископаемых" О. Карпінського та ін.

Гірничий комітет видавав також статистичні відомості про гірничозаводську промисловість. До 1860 року ці відомості публікувались на сторінках "Горного журнала". А з 1862 року — "Памятной книжки для русских горных людей". Наступна книжка вийшла тільки в 1863 році. Крім статистичних відомостей, до книжок входили статті технічного та історичного характеру. Пізніше статистичні відомості з гірничої справи друкувались у вигляді Збірників статистичних відомостей з гірничозаводської промисловості.

"Памятная книжка для русских горных людей" 1862 року уміщувала достатньо повні статистичні відомості про гірничу та соляну промисловість, у тому числі промисловість Донецького басейну, а також деякі із найнеобхідніших наукових даних, історичні відомості про заснування заводів Донбасу, перелік нових праць з гірничої справи російською та іноземною мовами. Укладачі видання зазначали, що праці, які друкувались у книжці, дуже багаті за змістом і можуть бути представлені в бажаній повноті в одному виданні, вони при складанні вважали, що зміст видання буде змінюватись у наступному. Щодо змісту "Памятной книжки для русских горных людей", то він був таким: 1-й розділ "Перелік осіб головного та місцевих управлінь з гірничої, монетної і соляної частин Російської імперії на 1862 рік"; 2-й розділ "Про стан казенних гірничих заводів за 1859 рік"; 3-й розділ "Про соляний промисел в Росії"; 4-й розділ — "Гірнична бібліографія 1861 року" [8].

Серед бібліографічних покажчиків, присвячених Донбасу, на наш погляд, показовим є "Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна" В. Коробкова. При укладанні видання були використані відомості, вислані заводами та рудниками; праця І. Тіме "Современное состояние техники на Южнорусских горных заводах и рудниках"; "Материалы для описания производственных сил железодельных и механических заводов Юга России" П. Титова; Звіти З'їзду

гірничопромисловців Півдня Росії та ін. Показчик складався з двох розділів: 1-й — "Науковий розділ", 2-й — "Гірничопромислові підприємства Донецького та Криворізького басейнів". "Науковий розділ" вмщував відомості про статті, нариси про видобування залізних та мідних руд, цементну справу. А другий розділ — інформацію про підприємства: дату заснування, відомості про директорів, гірничих інженерів, адреси правлінь, відомості про прибутки та видатки, обсяги виробництва [7].

Отже, розглянувши тільки деякі довідкові та бібліографічні джерела про Донецький басейн, а також видання, що містять довідкову та бібліографічну інформацію про цей край, можна дійти висновку, що упродовж кінця XIX — на початку XX століття бурхливий соціально-економічний розвиток Донбасу сприяв появі краєзнавчої бібліографії, яка виявилась насамперед у показниках змісту видань, бібліографічних показниках, довідкових та адресних книжках і мала задовольнити потреби учених, промислових підприємців у різноманітній інформації щодо цього промислового краю.

Список використаної літератури

1. *Адресная* Книжка горных и горнозаводских фирм Юга России, 1904 г. / изд. журн. "Горно-Заводской Листок". — Х. : Товарищество "Печатня С. П. Яковлева", 1904. — 388, XXXIV с.
2. *Бутлеров Ю.И.* Указатель статей журнала Известий общества Горных инженеров и других печатных трудов Общества за 25 лет : (со времени основания О-ва в 1886 по 1911 г.) / Ю. И. Бутлеров ; изд. О-ва Горных инженеров. — СПб. : Тип. П. П. Сойкина, 1912. — 60 с.
3. *Кеппен А.* Материалы для истории горного дела на Юге России / А. Кеппен ; изд. Горнозавод. листка. — Х. : Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1899. — 42 с.
4. *Кеппен А.* Материалы для истории горного дела на Юге России / А. Кеппен ; изд. Горнозавод. листка. — Х. : Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1900. — 42 с.
5. *Кеппен А.* Материалы для истории горного дела на Юге России / А. Кеппен ; изд. Горнозавод. листка. — Х. : Паровая тип. и литогр. "М. Зильберберг и сыновья", 1901. — 37 с.
6. *Кеппен А.* Материалы для истории горного дела на Юге России / А. Кеппен ; изд. Горнозавод. листка. — Х. : Паровая тип. и литогр. "М. Зильберберг и сыновья", 1902. — 16 с.
7. *Коробков В. М.* Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна / сост. В. М. Коробковым с прил. горнопром. карты Донец. бассейна горн. инж. А. Ф. Мевиса, испр. и доп. по 1901 г. В. М. Коробковым. — Х. : Паровая тип. и литогр. "М. Зильберберг и сыновья", 1901. — XXIV, 444 с., 2 вкл. л. карт.
8. *Памятная* книжка для русских горных людей : год первый / изд. Ученого ком. корпуса горн. инженеров. — СПб. : Тип. И. Огрызко, 1862. — 352 с. : карты.
9. *Сборник* статистических сведений по Екатеринославской губернии. Вып. 3. Славяносербский уезд / сост. Стат. отд-нием Екатеринослав. губерн. земства ; изд. Екатеринослав. губерн. земства. — Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского, 1886. — 441 с.
10. *Сборник* статистических сведений по Екатеринославской губернии. Т. 2. Бахмутский уезд / сост. Стат. отд-нием Екатеринослав. губерн. земства ; изд. Екатеринослав. губерн. земства. — Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского, 1886. — 1092 с. разд. паг.
11. *Список* главнейших русских горнопромышленных компаний и фирм : по офиц. данным / Горн. департамент ; сост. горн. инженер И. Попов. — СПб. : Тип. Санкт-Петерб. акц. о-ва печ. дела в России, Е. Евдокимов, 1899. — 192 с.
12. *Телешов Л.* Адресно-справочная книга горнопромышленника Юга России на 1900—1901 год / Лев Телешов. — Х. : Паровая Типо-литогр. Зильберберга, 1900. — 96 с. : ил.
13. *Указатель* статей Горного журнала с 1825 по 1849 год, состоящий из систематического указателя статей и алфавитного указателя авторов / сост. Роман Кемпинский. — СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1850. — 350 с.
14. *Указатель* статей Горного журнала с 1849 по 1860 год / сост. Иван Штильке. — СПб. : Тип. И. Огрызко, 1861. — 285 с.
15. *Указатель* статей Горного журнала с 1860 по 1869 год / сост. Д. Планер. — СПб. : Тип. В. Демакова, 1871. — 239 с.
16. *Указатель* статей "Известий общества Горных инженеров", с основания общества в 1887 году по 1900 год / сост. Н. Версилов. — СПб. : Типо-литогр. Я. Левенштейна, 1900. — 59 с.
17. *Фабрики, заводы и рудники* Донецкого бассейна, 1909 г. : справ. кн. / изд. Е. С. Элькина. — Х. : Типо-литогр. "Художественный труд", 1909. — 256 с., 76 л. ил.
18. *Фабрики, заводы и рудники* Южной России : справ.-ил. альбом-кн. / изд. Н. И. Гаврилова. — Екатеринослав : [Типо-литогр. М. С. Копылова], 1904. — 72, VIII, 372 с.

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 025.354+004.78:025.34

Бібліотечна картково-каталожна ера: класика інформаційно-пошукових систем в електронному середовищі сучасних бібліотек

*Володимир Осаула,
співробітник відділу
наукового опрацювання
документів та організації
каталогів бібліотеки
Харківського національного
економічного університету*

Стаття висвітлює різні аспекти сучасного функціонування карткових бібліотечних інформаційно-пошукових систем паралельно з електронними.

Вступ. Сучасне суспільство перебуває у полоні картково-каталожної лихоманки. Картка і каталог — два слова, що стали майже рідними або, принаймні, знайомі сьогодні кожній людині. Картки та каталоги — повсякденні важливі предмети буденного життя. Фінансові установи, оператори мобільного зв'язку — дарують кожному, можливість мати не одну, а навіть декілька карток й одночасно ними користуватись. Рекламно-торговельні компанії, фірми, заклади, які бажають якнайшвидше та ефективніше просунути свою продукцію чи послуги до споживача, просто за необхідності вважають випуск якісного рекламного каталогу. Каталог настільки часто вживане слово, що деякі розумники вимовляють його на ріжучий слух манер: **[ката-а-лаг]** — ставлячи протяжний наголос на другий склад.

Якщо в ринково-фінансовому середовищі картки й каталоги існують окремо і не мають прямої залежності між собою та знаходяться в zenіті затребуваності суспільством, то в бібліотечній діяльності картка є елементом каталогу, а сукупність карток з бібліографічними записами — (БЗ),

згруповані за відповідним принципом — бібліотечні каталоги та картотеки, які стають все менш популярними серед користувачів бібліотек.

Актуальність. Упродовж останніх п'ятнадцяти років в Україні активно ведеться процес інформатизації бібліотек, який першочергово розпочався з формування (створення) електронних каталогів (ЕК). Паралельно з цими процесами багато книгозбірень продовжують вести карткові інформаційно-пошукові системи (ІПС), а деякі — в попередньому обсязі, як і до впровадження інформаційних технологій. На нашу думку, це досить логічне й розумне рішення, оскільки початковий етап будь-якого процесу, за низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, є дещо експериментальним і, як правило, не приносить бажаного результату.

Але разом з процесами поточної каталогізації (як в електронній та картковій формі) багатьма бібліотеками ведеться електронна каталогізація ретрофонду — складання та внесення БЗ до ЕК тих документів, що комплектувалися до впровадження інформаційних технологій. Ці три напрями одного процесу вимагають значних трудових витрат кваліфікованих фахівців та часу.

Об'єкт. Співіснування карткових бібліотечних ІПС (каталогів та картотек) з електронними для користувачів.

Предмет. Політика бібліотек до процесів: консервації, ліквідації, збереження (продовження ведення) окремих типів карткових бібліотечних ІПС для користувачів.

Мета. Оглядом проаналізувати процеси формування (ведення) та сучасного функціонування карткових бібліотечних ІПС паралельно з електронними; викласти пропозиції, рекомендації, враховуючи специфіку, передумови та умови бібліотек, для процесів консервації, ліквідації чи продовження ведення окремих типів карткових ІПС для користувачів.

Історичний огляд питання

Процес впровадження інформаційних технологій у діяльність українських бібліотек, який розпочався на початку останнього десятиріччя минулого століття, першочергово був спрямований на каталогізацію — створення електронної пошукової системи [1].

Сукупність каталогів та картотек різних типів (алфавітний, систематичний, предметний, систематична картотека статей, картотека періодичних та продовжуваних видань та ін.) становлять єдину інформаційно-пошукову систему бібліотеки за різними параметрами відображення та пошуку документно-інформаційних ресурсів у фонді бібліотеки. Створення та завдання електронного каталогу спрямовані на те, щоб він увібрав у себе всю параметральність відображення та пошуку документно-інформаційних ресурсів (автор, назва, видова, типологічна та мовна специфіка, хронологічні межі, класифікаційний індекс, предметна рубрика, ключові слова та ін.) у конкретній бібліотеці.

Важливим і відповідальним моментом для початку процесу інформатизації є вибір програмного продукту [2]. Дійсно, саме вибір, адже на різноманітних конференціях, семінарах, нарадах та інших заходах професійних комунікацій часто презентувалась велика кількість бібліотечних програмних продуктів — переважно закордонних розробників. При цьому не завжди були враховані потреби українських бібліотек: мовні особливості, розширення можливостей представлення додаткових інформаційних ресурсів (анотації, повнотекстові ресурси) та перспективність використання конкретної програми для інформатизації інших бібліотечних процесів (облік фонду та користувачів операції з обслуговування користувачів) [3]. Проблеми з невідповідністю форматів бібліографічного запису до чинних стандартів бібліографічного опису (БО) в Україні [4]. Безперечно, розпочалася тісніша співпраця бібліотек з розробниками програм, стали враховуватись специфічні тонкощі бібліотечних ІПС, зокрема принципи та параметри відображення фонду.

З початку нинішнього століття про проблему паралельного співіснування карткових (традиційних) та електронних ІПС активно починають вести дискусії провідні науковці — теорії формування бібліотечних ІПС на різних заходах бібліотечних професійних комунікацій та в професійній періодиці [5, 6, 7]. До дискусії долучаються й практики — усі ті, хто з власного досвіду оцінив переваги електронних ІПС над картковими; та в окремих випадках, умовах, обставинах перевагу карткових — над електронними [8, 9].

ЕК бібліотек стають все досконалішими, функціональнішими та зручнішими — як для каталогізатора, так й для користувача. Також слід відзначити й ті фактори досконалості ЕК, що обумовлені загальною еволюцією інформаційних технологій. Адже зросла потужність та функціональність комп'ютерної техніки, операційних систем, відповідних програмних та апаратних засобів, арсенал яких постійно розширюється та стає доступнішим для користувачів.

Процес каталогізації в бібліотеках України: проблеми сьогодення

Бібліотечні ІПС є головною складовою довідково-пошукового апарату бібліотеки (ДПА), який часто порівнюють з дзеркалом, у якому відображується наявний фонд, чи то пак — модель контенту документно-інформаційного ресурсу бібліотеки за формальними ознаками. ІПС бібліотеки також порівнюють з двигуном, що рухає фонд до користувача. Якість цього відображення (або продовжуючи образне порівняння з дзеркалом — чіткість, з двигуном — швидкість) залежить від багатьох факторів [10]. Особливо важливими залишається фаховість кадрів та технічна складова. Наприклад, Ю. Мелентьєва [11] в запальних дискусіях пропонує ДПА розглядати як п'ятий елемент бібліотеки, додаючи його до чотирьохелементної структури, запропонованої Ю. Столяровим.

Отже, так чи інакше, але формування ІПС бібліотеки в будь-якій формі (електронній, картковій) — це важливий й відповідальний процес, що вимагає значних зусиль кваліфікованих спеціалістів. Будь-кого залучати до цієї діяльності аж ніяк не можна. У вимірі світового досвіду на цю діяльність витрачають значні кошти, зокрема на оплату праці найкваліфікованіших фахівців [12].

В Україні можна спостерігати тенденцію у зворотному напрямі: коли потік документно-інформаційних ресурсів невпинно зростає, а вимоги до наукового опрацювання — суворішають, при цьому фаховий кадровий потенціал зменшується як в кількісних, так і якісних показниках.

Уявити складно, що сьогодні на один документ треба роздрукувати (багато програм дає змогу вивести друк БЗ на каталожну картку, зокрема "Бібліотека" / УФД) а й, можливо, "клатати" на друкарській машинці, в середньому близько десяти карток! Залежно від специфіки документа, структури карткових ІПС бібліотеки. Звісно, що потім їх треба розставити по різних каталогах і картотеках й відповідно при вибутті документа з бібліотеки — вилучити.

Враховуючи складну кадрову ситуацію багатьох бібліотек, зростання потоку документно-інформаційних ресурсів та посилення вимог щодо їх наукового опрацювання, слід проаналізувати систему карткових ІПС бібліотеки, що продовжують вестись, та розробити найоптимальнішу політику щодо них.

Матеріально-технічний та санітарно-гігієнічний аспект карткових каталогів та картотек бібліотек

Карткові каталоги та картотеки особливо великих бібліотек, зі складною структурою фонду — це не тільки великий масив карткових ІПС, а й потужний арсенал спеціалізованих (бібліотечних) меблів — каталожних скриньок та шаф, які займають значні площі приміщень. У свою чергу,

вони вимагають постійної уваги: догляду, ремонту, модернізації або заміни — як і будь-які меблі чи техніка у процесі експлуатації. У багатьох бібліотеках, на жаль, застарілі каталожні шафи, скриньки переповнені картками, тріщать, ламаються тощо. Карткові каталоги та картотеки також потребують постійного зовнішнього інформаційного оформлення (етикетки, вказівники, схеми пошуку тощо), адже щось змінюється, доповнюється, розширюється або просто псується під впливом різних чинників та процесу постійного користування.

Значні масиви карткових ППС — це потужні пилонакопичувачі, а ще гірше — стають притулками для різного роду інфекцій. Наприклад: у користувача **A** початкова стадія ГРЗ, він працює зі скринькою карткового каталогу, й у нього раптово починається кашель, а через півхвилини цю саму скриньку бере поки що здоровий користувач **B**... Чого слід побоюватись **B** ?

Карткові каталоги потребують регулярних санітарно-гігієнічних заходів, власне як й комп'ютерні клавіатури та мишки на автоматизованих робочих місцях (АРМ) для користувачів — також потребують регулярного процесу дезінфекції, адже, як відомо, на цих предметах осідають мільйони різних мікробів. Але ці предмети набагато легше, швидше й ефективніше продезінфікувати, ніж численні масиви карткових ППС.

Звичайно, що у цьому зв'язку виникає закономірна спокуса: на площах, що займають численні каталожні шафи (окремі приміщення, кімнати), організувати АРМ для користувачів. Враховуючи компактність сучасної комп'ютерної техніки, кількість таких місць значно збільшилась, а поліфункціональність АРМ оперативніше й ефективніше допомагали задовольняти інформаційні потреби користувача бібліотеки [13]. Одразу ж виникає нагальне запитання: що робити з картковими масивами, куди їх подіти? Воно потребує окремого розгляду. Але слід зазначити що повну музеєфікацію карткових ППС багатьом бібліотекам робити ще зарано.

Передумови та умови для процесів консервації, ліквідації чи продовження ведення окремих типів карткових ППС для користувачів

Насамперед слід зазначити, що ці процеси безповоротні й потребують зваженого остаточного рішення. На сучасному етапі значна кількість бібліотек ВНЗ вже відмовилась від ведення систематичних картотек статей (СКС), картотек книгозабезпеченості дисциплін — враховуючи оперативність змінності потоку відповідної інформації, процеси корпоративної каталогізації та можливості ЕК відображати цю інформацію [14]. Але, все ж, слід враховувати такі об'єктивні умови, обставини, можливості та специфічні особливості конкретної бібліотеки:

- видо-типова специфіка бібліотеки, чисельність і структура фонду, контингент користувачів, рівень їхньої інформаційної культури;
- єдина класифікаційна система індексування документних ресурсів (фонду) бібліотеки (наприклад, УДК);
- техніко-технологічний рівень забезпеченості бібліотеки: АРМ для користувачів, можливість доступу до ЕК та замовлення документів через сайт бібліотеки;
- поліпараметральність та максимальна повнота відображення фонду інформаційно-пошукової системи, створеної на базі конкретного програмного забезпечення.

Одночасно з заснуванням будь-якого ВНЗ організувалась бібліотека, починаючи з процесу формування фонду відповідно до профілю навчального закладу. Бібліотеки найстаріших навчальних закладів (зазвичай, класичних універ-

ситетів) мають великі за чисельністю та складні за структурою фонди, які, відповідно, відображаються в ППС бібліотеки: як в карткових, так й в електронних. Інноваційні бібліотечні технології, зазвичай, впроваджуються спочатку в бібліотеках ВНЗ. Тому в цих бібліотеках процес інформатизації триває довше і має певні здобутки та досвід (часто нелегкий) їх набуття, зокрема в напрямі створення та функціонування ЕК. Що ж до карткових — то в бібліотеках такого рівня — це складна, розгалужена за структурою система, яку бажано зосередити (розмістити) в окремій кімнаті (приміщенні, залі) для ефективнішого використання та проведення моніторингу попиту серед користувачів.

В яких випадках і чому користувачі бібліотек ВНЗ все ж звертаються для пошуку інформації потрібних їм видань до карткових ППС:

- різний контингент користувачів бібліотек ВНЗ: від студента-першокурсника — до поважного віку академіка, професора, який звик до карткової форми ППС;
- низький рівень навичок ведення пошуку в ЕК на противагу картковим;
- недостатня кількість АРМ для користувачів, а ситуація вимагає терміново інформації про наявність того чи іншого видання у фонді бібліотеки;
- техніко-технологічні причини, що унеможливають роботу ЕК (збій системи, раптове знеструмування, вихід з ладу апаратних засобів та ін.), відсутність мережевого доступу до нього;
- ЕК відображає лише незначний масив документно-інформаційних ресурсів, починаючи з певного періоду.

Пропозиції та висновки

Виходячи з викладеного, багатьом бібліотекам слід:

- проаналізувати систему та структуру карткових ППС для користувачів конкретної бібліотеки;
- розробити політику щодо ведення карткових ППС у паралельності з формуванням електронних;
- звернути увагу на матеріально-технічний та санітарно-гігієнічний стан каталогів і картотек й вжити відповідні заходи;
- приділяти більше уваги якості, точності відображення фонду в тих каталогах, що продовжують вестись у бібліотеці, а особливо в службових, генеральних каталогах.

Але все ж пріоритетним слід виділити ведення таких карткових ППС, як: АК, СК, АПП до нього. Або часткове, але детальніше відобразити в СК лише частини найбільш затребуваного фонду, що відповідає профілю бібліотеки; наприклад: "Економіка підприємства", "Податки. Оподаткування", "Банки. Банківська справа" в бібліотеках економічних ВНЗ та один із типів картотек, що вкрай необхідний у бібліотеці. Це можуть бути: картотека періодичних та продовжуваних видань, праць вчених навчального закладу та ін.

Найкращі традиції карткових бібліотечних ППС, які формувались, удосконалювались упродовж багатьох десятиліть, мають у повній мірі застосовуватись в електронному середовищі, в якому є свої специфічні особливості та можливості для подальшого розвитку та вдосконалення бібліотечних ППС.

Список використаної літератури

1. Широков А. Проблеми створення та використання електронних бібліотек / А. Широков, О. Костишин, Т. Ярошенко // Бібл. вісн. — 1995. — № 3. — С. 1—8.
2. Матвієнко О. Вимоги до функціональних можливостей програмних засобів : (для бібл. процесів) / О. Матвієнко // Бібл. вісн. — 1996. — № 4. — С. 8—9.

3. Орлов П. І. Інформаційні системи і технології в управлінні, освіті, бібліотечній справі: наук-практ. посіб. / П. І. Орлов, О. М. Луганський. — Донецьк: Альфа-прес, 2004. — С. 166—169.
4. Матвієнко О. До питання про формат UNIMARK: (критерії для вибору програм. засобів для ведення бібліогр. баз даних) / О. Матвієнко, М. Ливін. // Бібл. вісн. — 1995. — № 4. — С. 5—6.
5. Сукиасян Э. Р. А судьи кто? О людях принимающих решения о библиотечных каталогах, а также о самих каталогах // Библиотечная профессия. Кадры. Непрерывное образование: сб. ст. и докл. / Э. Р. Сукиасян, Рос. библиот. ассоц., секция библиот. кадров и непрерыв. образования. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. — С. 382—386.
6. Скоробагатов В. М. Каталоги карточний и электронный: общее и особенное. Диалог профессионалов / В. М. Скоробагатов, Э. Р. Сукиасян // Науч. и техн. 6-ки. — 2005. — № 12. — С. 15—24.
7. Пашков О. Історія комп'ютеризації публічних бібліотек України у дзеркалі публікацій у професійній періодиці / Олександр Пашков // Вісн. Кн. палати. — 2004. — № 5. — С. 44—48.
8. Оністрат Н. Електронні та карткові інформаційно-пошукові системи бібліотеки: питання взаємодії / Н. Оністрат // Бібл. форум України. — 2007. — № 2. — С. 14—16.
9. Татарчук Л. Трансформація традиційних каталогів в електронну форму для інформаційного забезпечення аграрної науки / Людмила Татарчук // Вісн. Кн. палати. — 2008. — № 12. — С. 26—28.
10. Онищенко О. Каталоги — інформаційне ядро бібліотек: (роль і значення в період комп'ютеризації) / О. Онищенко // Бібл. вісн. — 1997. — № 6. — С. 6—7.
11. Мелентьева Ю. П. Дискуссия по существенным вопросам библиотечного ведения / Ю. П. Мелентьева // Библиотековедение. — 2003. — № 5. — С. 36—38.
12. Теплицкая А. В. Библиографическая информация: современные каналы распространения и поиск: (мировой и отечеств. опыт) / А. В. Теплицкая // Библиотековедение. — 2007. — № 2. — С. 39—44.
13. Гнездилов В. И. Организация внутробиблиотечного пространства в условиях новых технологий: проблемы и решения / В. И. Гнездилов // Библиотековедение. — 2001. — № 5. — С. 39—42.
14. Рябченко І. Картотека книгозабезпеченості в системі автоматизованого керування сучасною університетською бібліотекою / Ігор Рябченко, Марія Восводіна, Борис Бочаров // Вісн. Кн. палати. — 2005. — № 3. — С. 27—29.

УДК 001.4:025.45

Термінологічні аспекти Універсальної десятикової класифікації

Ігор Дуцяк,
доктор філософських наук,
доцент, завідувач кафедри
гуманітарних наук
Львівського державного
інституту новітніх технологій
та управління
імені В'ячеслава Чорновола

Проаналізовано українську термінологію в галузі логіки, яка міститься в УДК і в навчальних, наукових та довідкових виданнях. Обґрунтовано оптимальні варіанти термінів логіки. Зроблено висновок про доцільність застосування вимог до укладання стандартів з термінології до формування термінології УДК.

Однією з умов ефективності інформаційно-пошукової діяльності є досконалість термінології. Формування усталеної термінології, доступної для сприймання, однозначної для розуміння, мовно правильною, придатної для уведення в сучасні інформаційні системи, актуальне також для результативної комунікації під час фахової діяльності, для результативного мислення у процесі наукового пізнання. Зважаючи на необхідність удосконалення термінології, автором досліджено можливість удосконалення термінології Універсальної десятикової класифікації за допомогою застандартизованих вимог до термінологічних стандартів; як приклад, детальніше проаналізовано стан наукової термінології в галузі логіки.

Важливість подібного дослідження зумовлена, окрім іншого, тим, що різні класифікаційні системи і, в тому числі Універсальна десятикова класифікація, яку застосовують у бібліотечній справі, належать до документів, що унормовують, зокрема ієрархію понять, за якими систематизують документи (у тому числі електронні) бібліотечних фондів. Відповідно унормовують не тільки поняття, а й терміни, якими зафіксовано ці поняття і за якими шукають потрібну літературу читачі. У такий спосіб відбувається певною мі-

рою унормування термінології, її уніфікація. Споживачеві постійно потрібна термінологія УДК, оскільки її повинен використати автор, класифікуючи свою публікацію, і за цими термінами її буде шукати читач (послугуючись, зокрема електронними пошуковими системами). Водночас, очевидно, що формувати такі інформаційно-пошукові терміносистеми мають фахівці відповідних галузей діяльності у співпраці з філологами та фахівцями в галузі класифікаційних систем.

Аналізована проблема досліджена недостатньо. Відсутні спеціальні дослідження щодо термінології з логіки. Можна натрапити лише на фрагментарні міркування щодо неї (скажімо, як приклад для ілюстрації певних явищ у стані термінології). Приміром, у дослідженні про розвиток української наукової термінології Ольга Кочерга відзначила, що в 30-х роках ХХ ст. з української мови вилучено синоніми та термінологічні варіанти, яким відповідав один російський термін. Наслідком цього стало явище *псевдосинонімії*, тобто помилки у вживанні українських термінів, що стосуються різних понять, але в російській мові мають один відповідник: "Навіть мовознавці у формулюванні головного завдання на теперішньому етапі (створення й унормування стандартів на терміни і визначення замість означення вживають визначення (тобто детерміністичну характеристику...). Плутанина виникає через те, що російським відповідником обох цих слів є "определение". Аби проілюструвати семантичну різницю, звернімося, скажімо, до англійської мови: "означення" — "definition", "визначення" — "determination". Отже, вдале або невдале **означення** наукового поняття **визначає** життєздатність утвореного терміна" [1, С. 176]. Принагідно треба зауважити що, з одного боку, стандартом ISO 1087—1:2007 [2, с. 5] уніфіковано термін *визначення*, а з іншого боку, для прикладу, в математичній літературі в сенсі *definition* повсюдно вживають слово *означення*.

Оптимальним шляхом для формування термінології УДК є використання застандартизованих терміносистем. Водночас, стандартизують термінологію тих галузей знань, які пов'язані з особливою важливістю однозначного розуміння інформації (для прикладу, у разі, коли в певній галузі діяльності треба виконувати контроль). Логіка не належить до зазначених галузей, і, відповідно, її термінологія не застандартизована (окрім невеликої кількості термінів, застандартизованих загальними стандартами з термінології). Тому скористатися стандартами для формування терміноло-

гії УДК з логіки нема змоги. У такому разі треба брати терміни зі сфери їхнього актуального вживання, тобто зі словників, наукових та навчальних видань. Однак зазначені джерела з різних причин містять недосконалу термінологію — велика кількість синонімів, омоніми та багато інших вад. Зважаючи на вказане, треба застосувати до наявної множини термінів логіку ті вимоги, які сформульовано для творення термінологічних стандартів (вони викладені в ДСТУ 3966—2000 "Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять").

Доцільність застосування до термінології УДК тих вимог, які розроблені до терміносистем у галузі стандартизації термінології, можна обґрунтувати подібністю їхнього призначення. Призначення стандартизації — уніфікування термінів, які відповідають поняттєвому апарату певної конкретної галузі знань. Призначення УДК — індексування документів і інформаційних запитів за змістовними ознаками під час їх уведення в базу носіїв інформації та в процесі їх пошуку. В обох цих випадках система термінів має відповідати системі понять, сформованих для позначення елементів певної предметної області в практичній діяльності та в межах загальноприйнятих наукових концепцій. Незначна в контексті аналізованої проблеми відмінність цих систем термінології зводиться до того, що для УДК актуальним є таке індексування, яке фіксує зв'язки між термінами (цю вимогу не формують до терміносистем у стандартах), водночас терміносистеми стандартів містять означення, які є зайвими в бібліотечних класифікаційних системах.

Застосування до термінів логіки, що містяться в УДК, як і взагалі до логічної термінології, яку вживають у наукових і навчальних виданнях, застандартизованих вимог до термінології, демонструє доцільність широкого використання цього підходу.

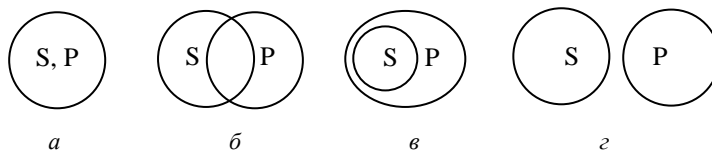

Рис. 2. Графічне зображення відношень між обсягами понять: а — рівнообсяговість; б — перехрещеність; в — підпорядкованість; з — несумісність

Зазначеного достатньо для висновку, що слово *підпорядкування* недоцільно вводити в статтю як синонім *субординації*, оскільки цьому терміну відповідає поняття з іншої групи термінів. До цього можна додати, що координація і субординація це не тільки відношення обсягів, — це можуть бути також інші види вертикальних і горизонтальних зв'язків. Наприклад, відношення координації і субординації ознак. Вечір є проявом часу, а не видом часу, тобто слово *вечір* підпорядковане слову *час*. Подібно десять є проявом кількості, а не видом кількості, біг є проявом руху, а не видом руху. Крім того, відношення субординації може стосуватися відношень частина — ціле. Всі частини якогось предмета субординовані цьому предмету як цілому, а між ними є відношення координації.

Слово *узгодження* недоцільно вживати як синонім чи уточнення поняття *координація*, оскільки в разі узгодження йдеться взагалі про наявність зв'язків (тобто про наявність будь-яких зв'язків (вертикальних чи горизонтальних)), тоді як координація — це лише горизонтальні зв'язки.

Проблеми, пов'язані з аналізованою групою термінів, не вичерпуються зазначеним вище. Зокрема, зустрічаються різні варіанти написання термінів на позначення відношень понять за обсягами. Наприклад, у навчальних та наукових виданнях з логіки відношення перехрещеності позначають також словами перетин, перетинання, перехрещення, перехресність, переріз, часткова сумісність. Для усунення сино-

Розглянемо насамперед застосування мовних вимог до логічної термінології.

Низку застандартизованих правил можна використати під час аналізу назв відношень між поняттями за обсягом. В УДК термін *coordination* (індекс 161.161) поставлено у відповідність *Координація (узгодження)*, а термін *subordination* (індекс 161.162) — *Залежність. Субординація (підпорядкування)*. У разі дослівного перекладу з латинської слів *coordinatio* й *subordinatio* отримаємо *співпідпорядкованість* і *підпорядкованість*. Однак у такому разі змішуємо дві групи термінів. Термінами *координація* й *субординація* позначають, відповідно, горизонтальні й вертикальні зв'язки в класифікаційній схемі (див.: рис. 1).

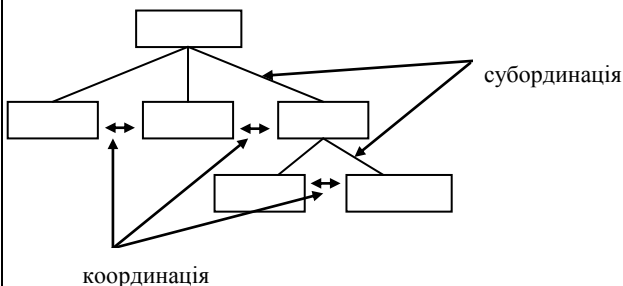

Рис. 1. Відношення субординації та координації на графічному зображенні класифікації

Водночас термін *підпорядкованість* входить до групи термінів, якими позначають конкретні відношення між поняттями за обсягом, а саме, *сумісність обсягів (рівнообсяговість, підпорядкованість, перехрещеність)* і *несумісність обсягів* (див.: рис. 2).

німії у процесі добору оптимального терміна треба скористатися вимогою стандарту ДСТУ 3966—2000 щодо системності термінів: "Термін повинен бути системним, тобто відображати відношення між названим поняттям і пов'язаними з ним поняттями... Системними бувають і прості терміни, якщо їх утворено системним застосуванням словотворчих або інших мовних засобів. Наприклад, назви хвороб внутрішніх органів можна утворювати з назв цих органів, додаючи суфікс *-ит, -іт, -їт* (стоматит, бронхіт, трахеїт), назви хвороб загального характеру з назв симптому, додаючи суфікс — *оз* (фурункульоз)" [3, с. 14]. Справді, під час добирання термінів доцільно керуватися тим, що способи словотвору однотипних понять мають бути однакові — для полегшення сприйняття, ідентифікації змісту цих понять. Якщо загальноприйнятим є термін *несумісність* (як і *сумісність*), то інші терміни з цієї групи треба творити з тим же суфіксом, а саме: *рівнообсяговість, підпорядкованість, перехрещеність*. Вживання суфікса *-ість* умотивоване також тим, що іменник з цим суфіксом позначає опредмечену ознаку. Адже відношення понять за обсягом є ознакою — кожне відношення є ознакою, однак не одного об'єкта (ознака одного об'єкта — це властивість), а групи об'єктів. Отже, коли в слові *перехрещений* вилучимо прикметникове закінчення *-ий* і додамо суфікс *-ість*, яким позначають опредмечену ознаку, отримаємо *перехрещеність*.

Вимогу системності в логічній термінології треба застосувати також у багатьох інших випадках. Приміром, коли загальноприйнятими є терміни *кон'юнкція*, *диз'юнкція*, *імплікація*, *реплікація*, то ще один термін з цієї групи треба позначати не *еквівалентність*, а *еквіваленція*, тим більше, що *еквівалентність* — це також термін логіки, однак з іншої групи термінів (це назва одного з логічних відношень). Подібно до цього, якщо вживаємо термін *стверджувальні судження* (*Affirmative judgements*), то, аналогічно треба вживати *заперечувальні судження* (*Negative judgements*), а не *заперечні*.

Одним з важливих термінів логіки є той, який у різних виданнях позначають різними словами (значна частина філософів вживає слово *висловлювання*, математики переважно вживають *висловлення*, в деяких виданнях можна зустріти слово *вислів*; англійський відповідник цього терміна — *proposition*). Якщо відповідним терміном у російській мові, тобто словом *высказывание* позначають і дію (промовляння слів, формулювання словами, тобто ословлення), і результат дії (певна послідовність знаків), то в українській мові називання дії та її результату є застандартизовані. Зокрема, "дію позначають, як правило, віддієслівними іменниками з суфіксом *-ння*, утвореними від дієслів недоконаного виду: *ізолювання*, *класифікування*, *повертання*, *згинання*, *устатковування*, подію — віддієслівними іменниками з суфіксом *-ня*, утвореними від дієслів доконаного виду: *заізолювання*, *розкласифікування*, *повернення*, *зігнення*, *устаткування*, а об'єкти — відповідними однокореновими іменниками з іншими суфіксами або без них: *ізоляція*, *класифікація*, *поворот*, *згин*, *устаткування*" [3, с. 14].

Перш ніж визначитися, яке слово треба вживати, потрібно з'ясувати, що позначають цим словом, що є змістом цього поняття. Предметом логіки є схеми абстрактного, тобто виконуваного за допомогою знаків опрацювання інформації. Однак для логіки актуальним є не сам процес формулювання думки (наприклад, твердження), а аналіз структури, ознак цього твердження. Предметом логіки має бути вислів, який є наслідком процесу висловлювання.

Що таке вислів, як термін логіки: нехай є декілька речень одного змісту, але мовлених різними мовами, або речень-синонімів, мовлених однією мовою. Це є різні речення, а вислів — один і той самий. Тобто вислів, це лише змістовий аспект речення, зафіксований послідовністю знаків; предметом логічного аналізу є ця послідовність знаків. Тому як термін треба брати не назву дії, а назву об'єкта, предмета, який є наслідком дії, тобто послідовність символів. (Згаданий термін має стосуватися не процесу формулювання знакового вираження, а самого знакового вираження).

У підсумку маємо такий набір термінів: *висловлювання* (походить від дієслова недоконаного виду *висловлювати*) — назва дії; *висловлення* (походить від дієслова доконаного виду *висловити*) — назва події; і *вислів* (наслідок дії). Оскільки предметом логіки повинен бути наслідок дії, то коректним є термін *вислів*. Можливо для спрощення переходу доцільно дозволити (тимчасово) паралельне вживання кількох термінів.

Важливо відзначити, що в західноукраїнських виданнях з логіки як відповідник терміна *суждение* вживали терміни *суд* і *осуд* (які відповідають наведеній вимозі сучасного стандарту). Хоча ці слова вживають також в інших значеннях, але ці інші значення належать до інших терміносистем (правничої, етичної), тож вживання цих варіантів є цілком обґрунтованим. Як приклад можна навести відповідний польський термін *sąd*, який також вживають у двох значеннях (і як логічний термін, і як правничий).

У логічній термінології можна натрапити також на випадки омонімії. Наприклад, термін *предикат* є і в традиційній, і в математичній логіці, хоча в цих формальних

системах зазначеному слову відповідають різні поняття. У цьому разі треба також скористатися вимогами стандарту: "Стандартизують омонімічний термін, супроводжуючи кожне з його значень уточненням чи поясненням:

— **стабілізатор** (хімія) — у цьому випадку слово в дужках не вважають частиною терміна;

— **(хімічний) стабілізатор** — у цьому випадку слово в дужках є частина повної форми терміна, а термін без слова в дужках — коротка форма терміна" [3, с. 14].

Відповідно до цієї рекомендації, доцільно створити два терміни, наприклад, *предикат твердження* (термін традиційної логіки) і *предикат* (термін математичної логіки).

Однією з вимог до термінів є відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю. Цій вимозі не відповідає поняття *кількість судження* (*quantity judgement*). Кількість чогось — це число, яке фіксує кількість цього чогось. В аналізованому випадку йдеться не про кількість суджень, а про кількість об'єктів, про які стверджують у судженні. Тому доцільно використати термін *кількісність*, запропонований Я. Петришином [4] (у зазначеній праці запропоновано терміни *кількісність* та *якісність*).

У частині випадків неякісність терміна зумовлена мовно невмотивованим вживанням кальок. Наприклад, замість *закон виключення третього*, правильно вжити *закон вилучення третього* (*excluded middle*).

Треба зауважити, що в процесі укладання термінології не слід відкидати термін тільки через те, що він є також в іншій мові, і його можна тлумачити як кальку. Для прикладу, слово *умовивід* можна було б сприймати як кальку, однак у словнику української мови XIII—XIV ст. знаходимо таке слово як *ум*. *Бути при умі* означало *бути при свідомості*.

Термінологія логіки в УДК потребує істотних змін, зокрема сама структура розділу, переважна більшість термінів якого належить до традиційної логіки, тоді як поняттєвий апарат більш розвинutih сучасних формальних систем зафіксований непропорційно мало.

До УДК доцільно застосувати вимогу, сформульовану до термінологічних стандартів щодо цілісності терміносистеми. Тобто, якщо б усім термінам в УДК дати визначення, то не повинно бути ізолюваних термінів (ізолюваних терміностатей). Ізолюваний термін — це термін, який не входить у визначення жодного з термінів терміносистеми або у визначення якого не входить жоден інший термін терміносистеми. Ця та інші вимоги, сформульовані в термінології, мають стати ефективним інструментом удосконалення термінології УДК.

УДК має забезпечити (як і термінологічні стандарти) повноту терміносистеми, тобто такий її стан, що його визначає наявність усіх термінів, необхідних для означення будь-яких понять відповідної предметної галузі. Іншими словами потрібен такий стан терміносистеми, за якого наявні всі терміни, необхідні для означення будь-яких понять відповідної предметної галузі.

Важливою є також цілісність терміносистеми (тобто такий її стан, за якого кожен її термін пов'язаний з іншими так, що або його вжито у визначенні іншого поняття, або у визначенні відповідного йому поняття вжито інший термін цієї терміносистеми).

Змінювати терміни в класифікаційних системах треба постійно, оскільки знання в кожній з галузей розвиваються, що проявляється у створенні науковцями і практичними працівниками нових термінів. Це постійний процес — приведення наявної термінології у відповідність до поняттєвого апарату нових глибших наукових концепцій. Більше того, у зв'язку з концептуальними змінами в науці в процесі її розвитку, з переходом до глибших моделей предметної області, потрібно вводити структурні зміни в терміносистему, а не

тільки додавати, вилучати чи модифікувати терміни. Оскільки розвиток знань є постійним, то, відповідно, постійно мають відбуватися ці зміни в класифікаційній системі бібліотечної справи.

Важливою проблемою є питання щодо того, чи треба змінювати всі терміни водночас (тоді така терміносистема носіями фахової термінології може психологічно сприйматися чужою), чи зміна термінології має відбуватися поступово. Можливо, доцільно змінювати терміни в межах певного відсотка. Якщо вся наукова спільнота послуговується залишеним у спадок попередниками некоректними термінами, то те, чи буде сприйнятий термін науковим співтовариством чи ні, залежить від членів цього співтовариства, від їхнього прагнення до мовної коректності, зрозумілості термінів для споживачів цієї термінології. Тому в разі найрадикальніших термінологічних змін доцільно вводити нові терміни паралельно з попередніми. Важливим інструментом

у цьому процесі вдосконалення та уніфікації наукової термінології є інформаційно-пошукові, в тому числі бібліотечні класифікаційні системи.

Список використаної літератури

1. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / О. Кочерга // Сучасність. — 1994. — № 399/400. — С. 173—182.
2. ДСТУ ISO 1087—1:2007 Термінологічна робота. Словник термінів. Частина 1. Теорія та використання (ISO 1087—1:2007, IDN): ДСТУ ISO 1087—1:2007.— [На зміну ДСТУ 3325—96. — Чинний від 1.07.2008]. — К. : Держспоживстандарт України, 2008. — V, 36 с.
3. ДСТУ 3966—2000 Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. — Чинний від 1.01.2001. — К. : Держстандарт України, 2000. — 32 с.
4. Петришин Я. Б. Логіка / Я. Б. Петришин. — Мюнхен : Укр. вид. т-во "Вернигора", 1947. — 44 с.

ПІДГОТОВКА КАДРІВ

УДК 378.011.33-057.87:36

Використання можливості бібліотеки вищої школи у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів

(на прикладі Національного університету біоресурсів і природокористування України)

Оксана Васюк,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
НУБіП України

У роботі висвітлено результати аналізу навчальних планів підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавр та магістр із спеціальності "Соціальна педагогіка" у НУБіП України, що дало змогу виявити характерні риси та специфіку підготовки відповідних фахівців для професійної діяльності в умовах сільського регіону, досліджується роль у цьому процесі бібліотеки вищої школи.

Не зважаючи на те, що в Україні професії соціального педагога почали навчати тільки з 1991 р., можна говорити про те, що нині багаторівнева система навчання соціальних педагогів є відносно сформованою. Вона включає допрофесійне, професійне та післядипломне навчання. У рамках професійної (вузівської) підготовки реалізуються освітні програми молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста та магістра. Водночас прослідковується тенденція до переходу вищими навчальними закладами до підготовки фахівців за двома освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавр і магістр.

Згідно даних, у 2002—2003 навчальних роках підготовку фахівців із соціальної роботи різних рівнів здійснювали 48 навчальних закладів, 11 з яких — недержавної форми власності. Соціальних педагогів готували 23 навчальні

заклади; соціальних працівників — 22; і соціальних педагогів, і соціальних працівників — 3 [2].

З 1991 р. у Національному аграрному університеті (нині — Національний університет біоресурсів і природокористування України) також здійснюється підготовка соціальних педагогів за напрямом "Педагогічна освіта".

Проблеми змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів/працівників у вищих педагогічних навчальних закладах розглядалися вітчизняними науковцями. Зокрема, аналізованою проблемою цікавились Н. Гайдук, С. Когут, Н. Собчак та ін. [1, 3, 4]. У нашій роботі ми хочемо висвітлити результати аналізу навчальних планів підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавр та магістр із спеціальності "Соціальна педагогіка" у НУБіП України. Це дасть змогу виявити характерні риси та специфіку підготовки відповідних фахівців для професійної діяльності в умовах сільського регіону.

Структура підготовки фахівців соціальних педагогів складається з двох рівнів. Перший рівень навчання закінчується отриманням диплома бакалавра, другий — магістра.

На бакалавраті загальнотеоретична освітня програма реалізується за чотири роки. Навчальні дисципліни, що вивчають студенти, розподіляються на нормативну і вибірково частини. Ті, у свою чергу, містять три цикли: гуманітарний і соціально-економічний, природничо-математичний, професійної та практичної підготовки. У вибірковій частині є ще дисципліни, які студент може вивчати за вибором.

Гуманітарний і соціально-економічний цикл спрямований на формування цілісного світогляду, інтересу до вирішення соціально-політичних і економічних проблем. Він становить близько 25 % всього обсягу теоретичної підготовки.

Призначення циклу природничо-математичної підготовки — дати майбутньому фахівцю знання у галузі інформаційних технологій, формування здорового способу життя, профілактики захворювань та надання першої медичної до-

помоги тощо. Обсяг часу, що відводиться на його вивчення, становить 8 %.

Цикл професійної та практичної підготовки включає групу предметів, призначених для формування знань з психолого-педагогічних наук. Він розрахований на розвиток загальнонаукового підходу в освітньому середовищі, уможливило опанування педагогічної теорією, загальною, віковою та педагогічною психологією. Варто зауважити, що наявність загальнопсихологічних дисциплін у циклі професійної та практичної підготовки пов'язана з тим, що майбутня професійна діяльність соціальних педагогів у вирішенні конкретних соціальних проблем орієнтована на індивідуальну роботу з людиною, насамперед, з дитиною чи підлітком. Загалом дисципліни циклу формують єдині підходи до опанування професією, дають основи тих знань, на яких ґрунтуються спеціальні навчальні дисципліни, основні знання з професії. Зміст навчальних предметів відображає специфічну діяльність фахівця і спрямований на підготовку до виконання конкретних функцій, дає загальнонаукову інформацію про структуру діяльності соціального педагога. Він становить близько 67 % дисциплін нормативної частини.

Розглянемо детальніше наповнення навчальних програм професійно зорієнтованими дисциплінами і використання з цією метою можливості університетської та галузевої бібліотеки.

На першому році навчання студенти знайомляться з дисциплінами:

- з циклу гуманітарної і соціально-економічної підготовки: "Історія України" (64 год.), "Ділова українська мова" (32 год.), "Філософія" (51 год.), "Релігійознавство" (32 год.), "Іноземна мова" (68 год.), "Фізичне виховання" (68 год.);
- з циклу природничо-математичної підготовки: "Технічні засоби навчання" (36 год.);
- з циклу професійної та практичної підготовки: "Педагогіка" (154 год.), "Психологія" (136 год.), "Основи медичних знань" (36 год.), "Валеологія" (36 год.), "Логіка" (32 год.), "Вступ до спеціальності" (36 год.), "Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування" (36 год.).

Завершується перший рік навчання навчальною (ознайомчою з фаху) практикою (90 год.). Під час її проходження студенти вивчають специфіку соціально-педагогічної діяльності різних соціальних служб, закладів, установ та освітньо-виховних закладів: організаційну структуру, документацію, систему управління, функції та форми діяльності.

На другому році навчання студенти опановують знання з дисциплін:

- з циклу гуманітарної і соціально-економічної підготовки: "Філософія" (51 год.), "Політологія" (68 год.), "Правознавство" (68 год.), "Іноземна мова" (68 год.), "Фізичне виховання" (68 год.);
- з циклу природничо-математичної підготовки: "Нові інформаційні технології" (64 год.), "Основи екології" (36 год.);
- з циклу професійної та практичної підготовки: "Педагогіка" (80 год.), "Психологія" (64 год.), "Соціальна педагогіка" (102 год.), "Соціальна психологія" (54 год.), "Етика соціально-педагогічної діяльності" (36 год.), "Основи соціально-правового захисту" (36 год.).

Завершується другий рік навчання навчальною (соціально-педагогічною) (108 год.) та навчальною (сільськогосподарською) (90 год.) практикою.

Метою соціально-педагогічної практики є безпосередня участь студентів у роботі соціальних служб, надання

практичної соціально-педагогічної допомоги клієнтам, які її потребують. І тут стають у нагоді знання, почерпнуті із наявної у бібліотеці навчальної, довідкової, методичної літератури. А університетська книгозбірня комплектується у відповідності з навчальними планами. Її співробітники інформують викладачів, аспірантів, студентів про нові надходження, організовуючи книжкові виставки, дні інформування тощо.

Навчальна (сільськогосподарська) практика дає студентам можливість ознайомитися з основними категоріями дітей і молоді на селі та їхніми проблемами; оволодіти уміннями організовувати і проводити оздоровчу, соціально-виховну, просвітницьку, дозвіллеву діяльність дітей і підлітків в умовах сільського соціуму.

Третій рік навчання передбачає вивчення предметів:

- з циклу гуманітарної і соціально-економічної підготовки: "Основи економічної теорії" (102 год.), "Політологія" (68 год.), "Фізичне виховання" (68 год.);
- з циклу природничо-математичної підготовки: "Безпека життєдіяльності" (68 год.);
- з циклу професійної та практичної підготовки: "Вікова фізіологія та шкільна гігієна" (54 год.), "Основи соціалізації особистості" (68 год.), "Педагогіка сімейного виховання" (32 год.), "Теорія і історія соціального виховання" (72 год.), "Соціальна психологія" (48 год.), "Етика і психологія сімейного життя" (68 год.), "Соціально-педагогічна профілактика правопорушень" (64 год.), "Етнопсихологія" (32 год.), "Патопсихологія" (64 год.), "Екокультура особистості" (32 год.).

У кінці навчального року проходить виробнича (соціально-педагогічна) практика, метою якої є закріплення, поглиблення та удосконалення теоретичних знань із дисциплін "Соціально-педагогічна профілактика правопорушень" та "Етика соціально-педагогічної діяльності" у практичній діяльності; участь студентів у роботі соціальних служб для молоді, оволодіння ними методиками і технологією соціально-педагогічної діяльності, формування професійно значущих і професійно особистісних якостей.

Четвертий рік навчання передбачає вивчення дисциплін:

- з циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки: "Фізичне виховання" (32 год.);
- з циклу природничо-математичної підготовки: "Цивільна оборона" (26 год.), "Безпека життєдіяльності" (32 год.);
- з циклу професійної та практичної підготовки: "Вікова фізіологія та шкільна гігієна" (32 год.), "Технологія соціально-педагогічної діяльності" (116 год.), "Основи профорієнтаційної роботи" (26 год.), "Етнопсихологія" (32 год.), "Історія соціальної роботи" (71 год.), "Самовиховання і саморегуляція особистості" (52 год.), "Соціальна робота у сфері дозвілля" (71 год.), "Методика роботи гувернера" (39 год.), "Основи красномовства" (71 год.).

У цілому загальний обсяг нормативних дисциплін циклу гуманітарної і соціально-економічної підготовки становить 1602 год., з них 840 год. аудиторні; циклу природничо-математичної підготовки відповідно 522 і 262 год.; циклу професійної та практичної підготовки 4338 і 1886 год.

Державна атестація передбачає складання тестового державного іспиту та захист дипломної роботи.

Вибіркові навчальні дисципліни (за вибором навчального закладу або ж за вибором студента) становлять близько 22 % загальної кількості навчальних годин, що відводяться

на підготовку фахівця з соціальної педагогіки. Зокрема, блок дисциплін за вибором навчального закладу передбачає цикл гуманітарної і соціально-економічної підготовки ("Основи сільськогосподарського виробництва", "Соціологія", "Культурологія", "Сімейно-побутова культура та домашня економіка"), цикл природничо-математичної підготовки ("Математична статистика"), цикл професійної та практичної підготовки ("Порівняльна педагогіка", "Вікова та педагогічна психологія", "Цивільне право"). Блок дисциплін за вибором студента передбачає опанування таких навчальних предметів: "Аграрне право", "Трудове право", "Українознавство", "Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах", "Основи гендерної педагогіки та психології", "Документознавство", "Декоративна флористика". Загальна кількість часу, відведеного на вивчення вибіркового навчального дисциплін, становить 1890 год.

Курсові проекти плануються після вивчення теоретичного курсу навчальної дисципліни або ж її розділу. Так, студенти, які навчаються у НУБіП України (рівень бакалавр) і опановують кваліфікацію соціальний педагог, виконують курсові проекти з дисциплін "Педагогіка", "Соціальна педагогіка", "Соціальна психологія", "Теорія і історія соціального виховання", "Технологія соціально-педагогічної діяльності", "Етнопсихологія".

Магістерський рівень навчання соціальних педагогів зорієнтований на удосконалення й поглиблення знань з обраного фаху. Його навчальний курс становить 1 рік 6 місяців на базі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр. Навчальні дисципліни, які має опанувати студент магістратури, котрий навчається за спеціальністю "Соціальна педагогіка", поділяються на нормативні й вибіркові.

Блок нормативних включає цикл обов'язкових дисциплін: "Філософія науки та інноваційного розвитку" (36 год.), "Аграрне та екологічне право" (36 год.), "Ділова іноземна мова" (36 год.), "Світове сільське господарство та продовольчі ресурси" (36 год.), "Міжнародна стандартизація, сертифікація технологій, сировини, готової продукції в АПК" (36 год.), "Стратегія сталого розвитку природи та суспільства" (36 год.), всього — 216 год., загальний обсяг — 252 год. і 16 % кількості часу, відведеного на вивчення нормативних дисциплін.

Нормативні дисципліни циклу професійно-орієнтованої та соціально-економічної підготовки складають всього 540 год. (34 %), з них 152 год. аудиторних занять. Це такі навчальні предмети, як "Організація діяльності соціальних служб" (30 год.), "Методологічні засади соціально-педагогічних досліджень" (30 год.), "Актуальні проблеми соціальної педагогіки" (30 год.) "Соціальна робота в Україні" (30 год.), "Соціальний супровід сім'ї" (32 год.).

До циклу нормативних дисциплін професійно-педагогічної підготовки на магістерському рівні належать: "Психолого-педагогічна терапія" (32 год.) "Охорона праці в соціально-педагогічній сфері" (20 год.), "Методика навчання соціально-педагогічних дисциплін" (88 год.), "Педагогіка вищої школи" (64 год.), "Психологія вищої школи" (60 год.). Загальна кількість відведених на їх вивчення — 774 год. (50 %), з них 264 год. аудиторні.

Вибіркові навчальні дисципліни поділяються на два цикли: за вибором університету ("Організація роботи з різними соціальними групами" (30 год.), "Нові інформаційні технології у ВНЗ" (40 год.), "Методика проведення соціально-педагогічного тренінгу" (30 год.), "Організація управління навчальним процесом у ВНЗ" (64 год.), "Культура мовлення та культура ділового спілкування" (32 год.) і за вибором студента ("Економіка вищої школи" (32 год.), "Менеджмент соціально-педагогічної роботи" (10 год.), "Вища освіта України та Болонський процес" (10 год.). На їх

вивчення відводиться 1026 год., тобто 32 % загальної кількості часу навчання у магістратурі. Як бачимо, навчальна програма на першому й другому рівні досить насичена. Її успішне засвоєння багато в чому залежить від уміння майбутніх фахівців працювати з літературою. Допомагає у цьому викладачам вищої школи її бібліотека, яка виховує у студентства культуру працювання з навчальною літературою, вміння орієнтуватися у книжковому потоці, використовуючи бази даних (традиційних та електронних), можливості міжбібліотечного абонементу.

Методика підготовки фахівців з соціальної педагогіки на магістерському рівні передбачає проходження студентами у кінці другого семестру: навчальної педагогічної (36 год.) та виробничої соціально-педагогічної в соціальних службах (216 год.) практики.

Метою педагогічної практики є ознайомлення із змістом, формами та напрямками роботи соціальних служб для молоді, вивчення особливостей організації навчально-виховного процесу та формування навичок викладацької роботи в якості асистента-викладача соціально-педагогічних дисциплін.

Практика виробнича соціально-педагогічна в соціальних службах спрямована на формування соціально-педагогічних умінь роботи з дітьми і підлітками. Ця практика дає студенту можливість проявити себе як фахівця і зібрати матеріал для магістерської роботи, провести дослідження відповідно до вибраної теми і апробувати його результати у конкретній діяльності. Під час цієї практики студенти оволодівають професійним досвідом, вона уможливає перевірку готовності майбутнього фахівця до соціально-педагогічної діяльності.

Під час навчання у магістратурі студенти працюють над курсовими роботами з дисциплін "Організація діяльності соціальних служб", "Педагогіка вищої школи", "Методика навчання соціально-педагогічних дисциплін" та магістерською роботою. І тут знову-таки на допомогу приходить університетська бібліотека, яка надає дипломантам необхідну літературу, а співробітники книгозбірні стають своєрідними лоцманами у книжковому морі: підкажуть, яких чи якого автора краще вибрати, запропонують бібліотечні покажчики видань, які допоможуть зорієнтувати студентів щодо публікацій на тему їхніх дипломних робіт, а також методичні рекомендації із їхнього оформлення.

Розглянувши навчальні плани підготовки магістрів і бакалаврів спеціальності "Соціальна педагогіка" у НУБіП України, авторка запропонованої наукової розвідки з'ясувала, що до обов'язкового мінімуму базової освітньої програми останніх входять наступні цикли навчальних дисциплін: гуманітарні та соціально-економічні дисципліни, що становлять близько 25 % всього обсягу теоретичної підготовки; природничо-математичної підготовки — 8 % всього навчального часу; професійної та практичної підготовки — 67 %. Вибіркові навчальні дисципліни (за вибором навчального закладу або за вибором студента) становлять близько 22 % від загальної кількості навчальних годин. Також проаналізовано можливості університетської бібліотеки щодо забезпечення навчального процесу.

У ході дослідження встановлено: студенти магістратури опановують блок нормативних дисциплін, що складається з циклу обов'язкових дисциплін (16 %), професійно-орієнтованої та соціально-економічної підготовки (34 %), професійно-педагогічної підготовки (50 %). Вибіркові навчальні дисципліни становлять 32 % загальної кількості обсягу часу навчання у магістранта.

Отже, розподіл навчального часу за циклами дисциплін та їх наповнення свідчить, що підготовка соціальних педагогів зорієнтована не на засвоєння вузькоспеціалізо-

ваних знань, а на формування фахівця широкого профілю, здатного ефективно працювати у сфері професійної діяльності.

Аналіз навчальних планів свідчить, що дисципліни спеціалізації ("Вступ до спеціальності", "Технологія соціально-педагогічної діяльності", "Соціальна педагогіка", "Соціально-педагогічна профілактика правопорушень" та ін.) становлять близько 15 % загального обсягу навчального часу. Це, на наш погляд, не дає студентам змоги сповна оволодіти методами і технологією соціально-педагогічної діяльності.

Навчальним планом підготовки бакалаврів спеціальності "Соціальна педагогіка" НУБіП України передбачено 414 год. на такі види практики, як навчальна (ознайомча з фаху) на першому курсі, навчальна (соціально-педагогічна), навчальна (сільськогосподарська) на другому та виробнича (соціально-педагогічна) на третьому курсах. Студенти магістратури формують вміння і навички професійної діяльності під час проходження практики — навчальної педагогічної та виробничої соціально-педагогічної в соціальних службах у обсязі 252 год.

Це дає підстави зробити висновок про те, що значну частину змісту підготовки соціальних педагогів складають теоретичні курси, дещо недостатня увага приділяється спеціалізованій і практичній підготовці. А це, у свою чергу, не дає можливості приділяти достатньо уваги формуванню спеціальних знань і практичних вмінь. Ми поділяємо думку наших попередників [4] про те, що така ситуація є відображенням традицій формування змісту вищої освіти на теоретико-методологічній основі, що склалася у вітчизняній професійній освіті.

У вищій школі України навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується робочим навчальним планом і становить, як правило, не менше 1/3 (1/2 для магістрів) та не більше 2/3 загального обсягу навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни. Як свідчить аналіз навчальних планів, на самостійну роботу майбутніх фахівців з соціальної роботи відводиться від 50 % до 70 % часу (в магістратурі) запланованого на вивчення дисципліни.

Навчальні дисципліни "Аграрне та екологічне право", "Світове сільське господарство та продовольчі ресурси", "Міжнародна стандартизація, сертифікація технологій, сировини, готової продукції в АПК", що вивчають магістранти, відображає специфіку вищого аграрного навчального закладу

і дає можливість майбутнім соціальним педагогам безпосередньо ознайомитись з головними напрямками і перспективами розвитку сільського господарства, його проблемами тощо.

Варто зауважити, що навчальний план підготовки бакалаврів, на наш погляд, містить недостатньо дисциплін, що спрямовані на підготовку фахівців для професійної діяльності в умовах сільської місцевості (лише "Основи сільськогосподарського виробництва"). Одночасно відзначаємо наявність сільськогосподарської практики, що дає студентам можливість безпосередньо залучитися до життя сільського регіону, ознайомитися із соціальними проблемами дітей та молоді на селі, використати свій теоретичний та практичний досвід у їх розв'язанні.

Зміст навчання соціальних педагогів у НУБіП України розроблений таким чином, що кожній функції фахівця, кожному вмінню, яким він має оволодіти, відповідають практичні заняття і завдання. Вміння і навички спеціалізації удосконалюються під час практичної підготовки, яка здійснюється в ході практичних занять, курсового та дипломного проєктування, навчальної і виробничої практики, що передбачені навчальним планом, відрізняються метою та призначенням і пов'язані з рівнем попередньої підготовки.

Плани навчального процесу передбачають наступні форми контролю знань студентів: іспити, заліки, курсові проєкти. У навчальному році проводиться не більше восьми іспитів.

Список використаної літератури

1. *Гайдук Н. М.* Професійна підготовка соціальних працівників до здійснення посередництва : (на матеріалах США і Канади) : дис. ... канд. пед. наук / Ніна Михайлівна Гайдук. — Київ, 2004. — 180 с.
2. *Довідник вищих навчальних закладів України на 2002—2003 рік.* — 4-е вид., доповн. і переробл. — К. : Торба, 2002. — 262 с.
3. *Когут С. Я.* Система професійної підготовки соціального педагога у вищих навчальних закладах освіти України і Польщі : дис. ... канд. пед. наук / Світлана Ярославівна Когут. — Львів, 2004. — 219 с.
4. *Собчак Н. М.* Зміст і форми професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти США : дис. ... канд. пед. наук / Надія Мирославівна Собчак. — Тернопіль, 2004. — 216 с.
5. *Фалинська З. З.* Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Зоряна Зенонівна Фалинська ; Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2006. — 21 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

УДК 027.7:004.65

Аналіз структури та ступеня впровадження електронних ресурсів і баз даних бібліотек вищих навчальних закладів України

Здійснено огляд електронних ресурсів і баз даних, що використовують бібліотеки вищих навчальних закладів України III—IV рівнів акредитації державної форми власності.

Сделан обзор электронных ресурсов и баз данных, которые используют библиотеки высших учебных заведений Украины III—IV уровней аккредитации государственной формы собственности.

The review of electronic resources and databases is made which are used by libraries of higher educational institutions of

Ukraine III—IV of levels of accreditation of a state pattern of ownership.

Сучасний стан розвитку бібліотеки неможливо уявити без впровадження нових інформаційних технологій, сучасних напрямів і форм інформаційного обслуговування. Особливо швидкими темпами зростає попит на електронні ресурси, посилюється інтерес до повнотекстових документів, поданих в електронному форматі. Значення бібліотеки нині визначається не кількістю фонду друкованих книжок, не обсягом передплати, а тим, наскільки вона готова

надати доступ до світових інформаційних ресурсів і швидко їх отримання.

За останні десять—п'ятнадцять років у західних країнах (особливо США) виросло нове покоління читачів, котрі надають перевагу електронним виданням. Відповідно, бібліотеки все більшою мірою перерозподіляють засоби на користь електронних видань. Американська асоціація наукових бібліотек (Association of Research Libraries), провівши дослідження серед більше 100 своїх членів, установила, що за останнє десятиліття щорічні витрати середньої університетської бібліотеки на придбання електронних ресурсів збільшилися учетверо і становили приблизно півтора мільйона доларів у 2002 р. А от загальний бюджет комплектування фондів бібліотек за цей же період зріс тільки на 61 % [9]. Велика університетська бібліотека нині може пропонувати студентам, викладачам та науковим співробітникам до 25 000 електронних періодичних видань у ліцензійних базах даних і більше 200 000 електронних книг.

За даними, наведеними фахівцями Університету Каліфорнії в Берклі, нині у світі в електронному вигляді виробляється більше 90 % щорічного випуску інформації (приблизно 250 мегабайт на кожну людину на Землі, більша частина цієї інформації — у формі зображень, звуків і числових даних). Пропорційно збільшується кількість тієї інформації, яка створюється, зберігається та може використовуватися в цифровій формі [10]. Тому пріоритетом у діяльності університетської бібліотеки нині є надання інформації про власні ресурси й доступу до зовнішніх ресурсів, які б забезпечували навчальний і науковий процеси в університеті.

Отже, предметом нашої статті є електронні ресурси та бази даних, накопичені бібліотеками вищих навчальних закладів України. Згідно з ГОСТ 7.82—2001 (міждержавним), електронні ресурси — це інформаційні ресурси, якими керує комп'ютер, у тому числі ті, що потребують використання периферійного пристрою, підключеного до комп'ютера. Електронними ресурсами є електронні дані (інформація у вигляді чисел, букв, символів, зображень, включаючи графічну інформацію, відеоінформацію тощо, їх комбінації), електронні програми або поєднання цих видів в одному ресурсі [4]. *База даних* (Database) — організований масив структурованих даних. База даних — набір записів, де кожен запис містить усю доступну інформацію про конкретний об'єкт.

У процесі дослідження бази даних визначаємо і внутрішні дані, підготовлені бібліотечними і вузівськими працівниками. Натомість електронні ресурси розглядаємо як зовнішні джерела інформації, доступні всім бібліотекам за допомогою Інтернет-технологій.

О. Баркова [1] запропонувала в межах концепції популяризації наукової інформації через національні електронні інформаційні ресурси реалізувати єдину технологічну схему створення, оброблення й використання наукової електронної інформації: "автор — видавництво — бібліотека — інформаційні мережі". Л. Гриневиц, І. Миронова, М. Смирнов [5] наводять принципи та технології створення електронних підручників за допомогою програмно-технічних засобів "Кодекс: Навчання". У статті В. Голуб [3] запропоновано узагальнену блок-схему і концепції формування та використання бібліотечних електронних ресурсів, які забезпечують функціонування єдиної інформаційної системи в Україні. Н. Вараксіна [2] розглянула основні напрями роботи ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зі створення електронних інформаційних ресурсів із психолого-педагогічних питань: електронний каталог, бази даних, електронна бібліотека. Г. Шемаєва [7], на підставі аналізу наукових електронних ресурсів бібліотек України, обґрунтовує роль бібліотек у формуванні масивів наукових знань та організації доступу до них, доцільність створення корпоративних електронних каталогів, формування електронних бібліотек, репозитаріїв, наукових порталів. Електронні ресурси в монографічному дослідженні науковець [8] розглядає, з одного боку, як новий продукт сучасної інформаційної індустрії, а з іншого — як комплекс каналів, методів і засобів розповсюдження соціально значущої інформації та знань. Автор поняття електронних ресурсів розкриває як інтеграційний фактор у системі наукових комунікацій; аналізує сучасний стан бібліотечно-інформаційного забезпечення науки України, характеризує електронні ресурси бібліотек України на різних рівнях: національному, регіональному, галузевому, спеціалізованому, визнає основні стратегії розвитку електронних ресурсів бібліотек у системі наукових комунікацій.

Зважаючи на достатню вивченість механізмів функціонування електронних ресурсів і баз даних у бібліотечно-інформаційних системах, у нашій статті маємо на меті дослідити структуру й ступінь упровадження електронних ресурсів і баз даних у вітчизняних бібліотеках вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації державної форми власності.

Дослідження провадилося методом контент-аналізу поточної інформації сайтів бібліотек ВНЗ або сайтів ВНЗ. У разі її відсутності використовувалися матеріали з каталогу-довідника "Бібліотеки вищих навчальних закладів України" [6]. До аналізу залучено 217 відповідних сайтів або Інтернет-сторінок. Відомості про наявність внутрішніх баз даних містилися в 35,85 % бібліотек, доступ до зовнішніх електронних ресурсів — у 24,25 %.

Результати дослідження баз даних наводимо в табл. 1.

Таблиця 1

Назва баз даних	Кількість	%
1. Підручники, навчальні посібники, конспекти лекцій, методичне забезпечення навчальних дисциплін у ВНЗ	69	12,87
2. Праці викладачів ВНЗ (бібліографічні покажчики чи/та повнотекстові публікації)	69	12,87
3. Наукова періодика, що видається ВНЗ; матеріали наукових конференцій	50	9,33
4. Нові надходження	49	9,14
5. Автореферати дисертацій та дисертації	46	8,58
6. Бібліографічні покажчики, тематичні картотеки, персоналії	45	8,40
7. Електронні та мультимедійні видання	35	6,53
8. Довідники, словники, енциклопедії, література загального спрямування	28	5,22
9. Література з організації навчально-виховного процесу у ВНЗ та проблем переходу до Болонської системи	22	4,10
10. Видання іноземної літератури	21	3,92
11. Спеціальна наукова література	15	2,80
12. Цінний і рідкісний фонд	14	2,61
13. Краєзнавча література	11	2,05

14. Нормативні акти України. ДСТУ	7	1,31
15. Магістерські й дипломні роботи випускників, студентів	7	1,31
16. Художня література	3	0,56
17. Звіти з НДР	2	0,37
18. Інше	43	8,02

Результати дослідження зовнішніх електронних ресурсів подано в табл. 2.

Таблиця 2

Електронні ресурси	Кількість	Зміст
EBSCO	22	Зібрання повнотекстових і оглядових статей з гуманітарних, соціальних і точних наук
Springer	15	Колекція статей із журналів природничого та гуманітарного профілю
Blackwell	13	Доступ до журналів із сільського господарства, бізнесу, комп'ютерних наук, інженерії, медицини, мистецтва тощо, здебільшого англомовних (416 назв)
Бібліотека електронних журналів	11	Приблизно 4000 журналів з економіки, біології, комп'ютерних наук, проблем освіти, права тощо
Ліга-Закон	10	Увесь спектр нормативно-правових і відомчих документів: документи Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, а також документи міністерств, відомств, комітетів, комісій, організацій і підприємств
Directory of Open Access Journals (DOAJ)	9	Каталог журналів відкритого доступу, створений за грантами благодійних фондів у 2002 та підтримуваний науковою бібліотекою університету м. Лунд (Швеція)
Дисертації Російської державної бібліотеки	7	Повнотекстові дисертації, що зберігаються у фондах РДБ. Електронні версії дисертацій, захищених у 1998—2003 рр. за спеціальностями "Економічні науки", "Юридичні науки", "Педагогічні науки", "Психологічні науки" і "Філософські науки" (близько 28000 повних текстів); з початку 2004 р. — за всіма спеціальностями
Рубрікон	6	Інформаційно-довідкова система, яка містить повні електронні версії найавторитетніших енциклопедій і словників, виданих за останні сто років у Росії
TIBORDER	6	Бібліографічний путівник книг, журналів, патентів та інших документів, які є у фонді університетської і технічно-інформаційної бібліотеки (UB/TIB) м. Ганновера (Німеччина). Можливе замовлення повного тексту знайдених документів в електронному вигляді
PubMed	6	Великий архів статей та анотацій з біології і медицини із зручним пошуковим каталогом Національної медичної бібліотеки США
arXiv.org	6	400 тисяч загальнодоступних публікацій з фізики, математики, комп'ютерних наук, біології
Open J-Gate	5	Одна з найбільших світових баз даних відкритого доступу: понад 3000 електронних журналів з біології, медицини, мистецтва, інженерії
High Wire Press	5	Бібліотека Стенфордського університету, яка налічує понад 1000 найбільш цитованих журналів та 1 683 761 повнотекстових статей
Theses Canada Portal	5	Портал містить загальнодоступні повнотекстові канадські дисертації за період 1998—2002 рр.
E-LIS (The open archive for Library and Information Science)	5	Відкритий архів з бібліотечних та інформаційних наук
LISTA (Library, Information Science & Technology Abstracts)	5	Більше 600 повнотекстових журналів, книг, дослідницьких звітів, матеріалів конференцій з усіх проблем бібліотечної справи та інформаційних технологій з 1960-х рр.
United States Patent and Trademark Office	4	Американські патенти за період 1790—1975 рр. Пошук за номерами патентів і Current US Classification
Health InterNetwork Access to Research Initiative (HINARI)	3	Найбільша у світі колекція біомедичної літератури, створена за сприяння Всесвітньої організації охорони здоров'я. Містить більше, ніж 2100 наукових журналів найвідоміших видавництв із 112 країн світу
CiteSeer	3	Відкритий архів з комп'ютерних наук
Cogprints	3	Відкритий архів з когнітивних наук
Zentralblatt Mathematik	3	Приблизно 1,8 млн анотацій з 2300 журналів і серійних видань з математики
Proquest	3	Здебільшого англомовна БД, яка містить дисертації та реферати науково-популярних видань
East View	3	Китайські наукові журнали (понад 8000 видань), центральні китайські газети та дисертації, протоколи китайських наукових конференцій, проект "Сто лет журналов" (3900 видань за 1915—1993 рр.), різноманітні видання Росії, України й інших країн Європи, а також звіти міжнародних новин
Online Access to Research in the Environment (OARE)	2	Повнотекстова база даних з географічних і біологічних наук
Britannica Online	2	Електронна версія всесвітньо відомої енциклопедії BRITANNICA (Academic Edition — для університетів)
Довідник електронних журналів України	2	У довіднику наведені 79 українських наукових журналів, розміщених у мережі Інтернет, станом на 1.01.2007
GMID — Global Market Information Database	2	Доступ до 4 млн показників та 15 тис. оглядів бізнес-інформації по галузях, компаніях, країнах і користувачах
Royal Society of Chemistry	2	Журнали Королівського хімічного товариства, колекція за 2000—2008 рр.

Nature Publishing Group	2	8 найменувань журналів (за 2008 р.) з такої тематики: наука про життя, біологія, матеріалознавство, біофізика, нанотехнології
AAAS	2	Повнотекстовий журнал Science (за 1998—2008 рр.) природничого спрямування
ЛЕОНОРМ	2	Показники документів у галузі стандартизації з докладними бібліографічними описами цих документів і база даних повних текстів стандартів в електронному вигляді
RePEc	2	Відкритий Архів з економіки
Cambridge University Press	2	Колекція журналів CUP та HSS. Human and Social Sciences — з гуманітарних і соціальних наук; CUP STM (Science, Technology and Medicine) — з природничих, точних наук та медицини.

Результати проведеного нами дослідження структури баз даних і електронних ресурсів, які є у вітчизняних бібліотеках, вищих навчальних закладів, дають підстави для таких висновків: внутрішні бази даних формуються для забезпечення в найближчому електронному доступі оперативної інформації, потрібної як студентам (навчально-методичні матеріали, спеціальна і загальна література, довідники), так і викладачам (автореферати дисертацій, періодика).

Частина баз даних відбиває суто бібліотечні сервіси (каталоги, показники, нові надходження, художня література), інші є загальноінформаційними (праці викладачів і студентів, наукові видання і конференції ВНЗ). Водночас не можна не помітити, що внутрішні бази даних формуються, переважно, відповідно до наявних можливостей, а не перспективних потреб. Зокрема, у більшості випадків відбувається механічне колекціонування електронних версій повнотекстових видань без їх подальшого інтерактивного упорядкування, наприклад, для потреб дистанційного навчання. Значна частина електронних ресурсів — зарубіжні джерела, тоді як створення вітчизняних перебуває на початковій стадії.

У цілому проаналізовані дані відображають половинчатий характер процесів автоматизації вітчизняних бібліотек вищої школи, що ускладнює перехід до технологічно досконаліших форм (наприклад, корпоративних бібліотечних мереж).

Список використаної літератури

1. Баркова О. В. Путь онлайн-документа в библиотечном технологическом процессе / О. В. Баркова // Б-ки Нац. акад. наук : пробл. функционирования, тенденции развития. — Вып. 2. — 2003. — С. 209—216.
2. Вараксіна Н. В. Формування електронних ресурсів у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомилинського [Електронний ресурс] / Н. В. Вараксіна. — Режим доступу : <http://www.ime.edu.ua.net/em5/content/08vnyvbl.htm>. — Назва з екрану.

3. Голуб В. А. Огляд концепцій формування і використання бібліотечних електронних ресурсів / В. А. Голуб // НТІ. — 2001. — № 3. — С. 55—58.
4. ГОСТ 7.82-2001 СИБИБД. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления. — Минск : Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2001. — 23 с.
5. Гриневиц Л. П. Создать электронный учебник? Это — просто! (если использовать технологии "Кодекс. Обучение") // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса [Электронный ресурс] : 11-я Междунар. конф. "Крым-2004" : тр. конф. / Л. П. Гриневиц, И. И. Миронова, М. Смирнов. — М., 2004. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). — Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua/articles/crimea/2004/doc/205.pdf>. — Загл. с экрана.
6. Бібліотеки вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс] : каталог-довідник. — Режим доступу : <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/dovidnyk/index.php3>. — Назва з екрану.
7. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в інформаційному забезпеченні науки: стан та перспективи розвитку / Г. В. Шемаєва // Бібл. планета. — 2006. — № 4. — С. 21—24.
8. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва. — Х. : ХДАК, 2008. — 289 с.
9. Case M. M. A Snapshot in Time [Електронний ресурс] : ARL Libraries and Electronic Journal Resources. ARL Bimonthly Report 235. August 2004. / Mary M. Case. — Режим доступу : <http://www.arl.org/newsltr/235/snapshot.html>. — Назва з екрану.
10. Digital Libraries [Електронний ресурс] : Universal Access to Human Knowledge. — Режим доступу : <http://dlist.sir.arizona.edu/33/>. — Назва з екрану.

Любов Кислюк,

аспірантка Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Канадські письменники проти Google Books

Канадські видавці та письменники на спеціальних круглих столах активно обговорюють юридичні аспекти угоди з Інтернет-гігантом Google, що запропонував масштабну програму оцифрування книг.

Літератори двохсот країн повинні прийняти рішення про співпрацю з корпорацією до 5 травня. Google планує перевести в цифровий вигляд 20 мільйонів книг, які будуть поширюватися в Інтернеті та за допомогою спеціальних пристроїв. Корпорація розпочала реалізацію проекту в 2005 році, скануючи все підраді, однак Гільдія авторів (Союз письменників) Америки звинуватила Google в порушенні авторських прав і подала до суду. У жовтні минулого року сторони дійшли до мирної угоди: корпорація зобов'язалася виплатити по 60 доларів за кожну відскановану книгу, яка на даний момент не має статусу суспільного надбання. Крім того, правласники будуть отримувати 63% виручки від продажу електронних книг, передплати та реклами.

Канадський Союз письменників рекомендував місцевим авторам схвалити угоду.

Всього поки що оцифровано близько семи мільйонів літературних творів.

— Я вважаю, що це приголомшлива перспектива, — говорить канадський письменник Пенні Кім. — Люди по всьому світі отримають доступ до книг. Так, зосередження такого обсягу інформації в одних руках може викликати сумніви, але в кінцевому підсумку всеодно вся інформація і так стікається в Інтернет".

На сьогодні 18 канадських літераторів відмовилися підписати угоду з Google. Компанія не має права оцифрувати їхні книги.

Нещодавно компанія Google оголосила про те, що 500 тисяч електронних книг, що опубліковані до 1923 року і більше не захищаються авторським правом, будуть доступні для власників пристрою Sony Reader.

<http://litakcent.com/2009/04/02/kanadski-pysmennyku-proty-google-books.html>

УДК [94(477):351.751.5]"19"

Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках ХХ століття

Оксана Федотова,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
НДІУ МОН України

У статті досліджується історія цензури друкованих видань в Україні у 30-х роках ХХ століття. Авторкою висвітлюються основні напрями роботи органів цензури з контролю бібліотечних та музейних фондів, книготоргівлі, увезення зарубіжної літератури, збереження державної таємниці в пресі.

Зіставлення груп цензурних та партійних джерел дає змогу відтворити достовірну картину діяльності цензурських інститутів з обмеження духовної свободи суспільства у процесі видання, розповсюдження та використання друкованої продукції.

У 30-х роках ХХ століття ідеологічної ревізії зазнали всі сфери духовного життя суспільства. Цензурна система, основи якої закладалися у попереднє десятиліття, проходила етапи поступового формування, перетворюючись на потужний інститут. Паралельно з удосконаленням діяльності цензурських установ відбувалося зміцнення партійних структур. Весь комплекс реалізовував охоронно-цензурські функції в багатьох напрямках. Під пильним наглядом органів контролю перебувало, зокрема, й видання, розповсюдження та використання творів друку.

В українській історичній науці окремі аспекти цензури друкованих видань згаданого періоду розглядалися в публікаціях С. Білокопя, В. Погрібняка, В. Ченцова, Ю. Шаповала, В. Очеретянка та ін. [1].

Проте, зважаючи на недостатню розробленість, ця тема потребує окремого висвітлення.

Завданням нашої розвідки є уведення до наукового обігу ряду архівних джерел, на основі аналізу яких розкрити основні тенденції розвитку цензури творів друку в Україні у 30-х роках ХХ століття.

Джерельну базу дослідження склали законодавчі й нормативні матеріали органів державної влади та управління, що зберігаються в фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф. 1 ЦК КП(б)У) — документи так званої "Окремої папки" й протокольної частини засідань Політбюро ЦК КП(б)У; Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 166 НКО УРСР), Наукового архіву Книжкової палати України (ф. 5131), Архіву Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, а також опубліковані матеріали.

Повертаючись до обраної тематики, зауважимо, що контроль за друкованими виданнями виявився на початку 30-х років могутнім засобом боротьби проти "усіх проявів

буржуазної ідеології", що, насамперед, було пов'язане з суттєвими змінами в національній політиці. Так, головним фактором небезпеки для єдності радянської держави оголосили "місцевий націоналізм", що й поклато край процесу українізації й дало поштовх наступу на українську культуру. Винайдення всіляких надуманих "ворогів", "шкідників", "дворушників" стало одним з нагальніших політичних завдань партійного керівництва.

У світлі подібних настанов ідеологічну чистоту наявної в країні друкованої продукції повинно було забезпечити створене ще 1922 року Головне управління у справах преси при НКО УСРР (пізніше назване Головліт), під контролем якого знаходилися бібліотечна справа, книготоргівля, увезення літератури з-за кордону тощо. Згадане відомство здійснювало також охорону військово-економічних таємниць в друці на основі спеціального переліку відомостей, що не підлягали розголошенню.

1930 року було проведено реорганізацію всіх республіканських Головлітів, яким надавалося право на відкриття видавництва і здійснення контролю над ними. Постановою ВЦВК і РНК УСРР "Про затвердження устави про Головне управління у справах літератури та видавництва і його місцеві органи" від 1931 року визначалося основне завдання роботи Головліту: "Здійснювати всі види політично-ідеологічного, воєнного і економічного контролю над призначеними до оголошення або поширення творами друку, рукописами, книжками, плакатами, картинами тощо, а так само над радіомовленням, лекціями, виставками" [2, арк. 34].

У документі наводилися й оновлені функції цензурного відомства, призначеного:

"1) загально керувати місцевими органами і уповноваженими Укрголовліту, інспектувати, інструктувати й контролювати їх;

2) попередньо і наступно контролювати з політично-ідеологічного і воєнного та економічного погляду усю літературу, що її випускається, та радіомовлення, лекції, виставки тощо;

3) конфісковувати видання, що не підлягають поширенню;

4) видавати в межах свого відання правила, розпорядження та інструкції;

5) видавати дозволи на відкриття видавництв та періодичних органів друку;

6) розробити спільно з відповідними урядництвами перелік відомостей, що за своїм змістом спеціально охороняються як державна таємниця і не підлягають опублікуванню та оголошенню;

7) складати списки заборонених до видання та поширення книжок" [3, арк. 34].

Зауважувалося, що Укрголовліт забороняє видавати ті твори, що містять пропаганду, спрямовану проти радянської влади й диктатури пролетаріату; розголошують державні таємниці; сіють національну ворожнечу; носять порнографічний характер.

19 липня 1931 року всім республіканським Головлітам був надісланий спеціальний циркуляр, яким встановлювалася судова відповідальність уповноважених відомства за дозвіл до друку антирадянських матеріалів і таємних відомостей [4].

Відтепер ретельну перевірку органів цензури і політконтролю спецслужб проходили всі рукописи, гранки, виготовлені твори, після чого контрольні примірники надсила-

лися до ДПУ УСРР, Управління літконтролю НКО та для обов'язкової бібліографічної реєстрації до Української книжкової палати, причому останнє належало зробити протягом трьох днів. До порушників встановлювалися штрафні санкції.

Наряду з реорганізаційними змінами діяльності органів цензури тривали чергові чистки бібліотечних фондів від "небажаних" видань.

Ще 30 жовтня 1929 року Секретаріат ЦК ВКП(б) прийняв постанову "Про покращення бібліотечної роботи", в якій говорилося про необхідність проведення перегляду книжкового складу бібліотек усіх типів з метою очистки їх від ідеологічно-шкідливої, застарілої й непрофільної літератури [5].

Завдання щодо забезпечення чистоти бібліотечних фондів були сформульовані 1930 року в спеціальному "Інструктивному листі про перегляд масових бібліотек політосвітніх і профспілкових", підписаному ініціаторами впровадження очищувальних кампаній у попереднє десятиліття Н. Круською та М. Смушковою. Значна увага приділялася правильному використанню книжкового фонду бібліотек, який після вилучення ідеологічно-шкідливої літератури рекомендувалося розподілити на "ядро" бібліотеки й запасний фонд. Окремо йшлося про критерії відбору видань за різними галузями знань та порядок зберігання й використання конфіскованих книг [6]. НКО наполягав на вилученні 80 % документального запасу бібліотек [7].

Того ж року постало питання про очистку бібліотечної і книготорговельної мереж від "політично невтриманої" дитячої й навчальної літератури. Зважаючи на це, в "Бюлетені НКО" з'явилися підготовлені Державним науково-методичним комітетом НКО списки видань, що підлягали вилученню з усіх бібліотек загального користування й здаванні для переробки на паперові фабрики. Один примірник приречених творів рекомендувалося пересилати для зберігання в "бібліотечному архіві" (тобто спецфонді. — *О. Федотова*) Харківської, Одеської і Київської наукових бібліотек та Київської дитячої бібліотеки.

До категорії заборонених потрапили повісті О. Олеса, М. Вороного, романи Г. Бічер-Стоу тощо. Зокрема, рішучу боротьбу було оголошено жанру дитячої казки. Як зазначалося у тезах ЦК ЛКСМУ "Дитяча книжка в реконструктивну добу": "Виходячи із здобутків марксистської педагогіки, ми мусимо гостро боротися проти застосування в дитячій літературі форми казки, що своєю суттю та своїми найголовнішими властивостями (перекручування дійсності, відрив від часу і простору, ігнорування причинного зв'язку, надприродна фантастика) суперечить завданням виховати у дітей матеріалістичний світогляд" [8].

У списках "ворожих" творів опинилися казки Г.-Х. Андерсена, Ш. Перо, М. Каразина, С. Гейдроца, Д. Маміна-Сибіряка, І. Кіпніца та ін. Одночасно з метою "підсилити масову художню роботу в установах Соцвиху" з'явилися ухвалені Вищим репертуарним комітетом при НКО списки рекомендованих і заборонених дитячих п'єс.

Значних зусиль у ході очищувальних заходів доклали й так звані "спеціальні комісії", що керувалися "Правилами, як опрацьовувати, перераховувати і видавати ідеологічно шкідливу літературу", введеними у дію 1931 року. Згадана директива, підготовлена комісією у складі Н. Пискорської, Є. Косинського, О. Карпинської, К. Грибівської, передбачала виокремлення таких категорій видань:

1) вилучених за постановами органів цензури з масового використання;

2) визнаних критикою як "ідейно й політично невтримані" або спрямовані проти існуючого ладу, зокрема:

- білоемігрантські;
- антисемітські;
- агітаційні різних контрреволюційних партій та течій;

- фахово-шкідницькі;
- націоналістичні та мілітаристичні;
- релігійно-містичні тощо.

3) бульварних, еротичних, порнографічних та халтурних [9, арк. 1].

Для останньої групи творів були розроблені спеціальні позначення при індексуванні, а також особливі правила видачі, що передбачали письмовий дозвіл на користування ними.

Необхідно зауважити, що протягом 1931 року в структурі Всенародної бібліотеки України почав функціонувати тасмний відділ, куди надходила заборонена література, й метою діяльності якого стала "концентрація книжкових фондів інших бібліотек, де вони використовуються не за призначенням" [10, с. 122].

Однак, незважаючи на те, що тільки з 1926 по 1931 роки було вилучено до 60 % книжкових ресурсів країни, державне керівництво визнало стан вжитих заходів недостатнім, оскільки в фондах масових і червоноармійських бібліотек ще залишалися "небажані" твори [11].

Подібна ситуація склалася і в книготорговельній сфері. У доповідній записці начальника Головліту "Про стан книгорозповсюдження на Україні" до секретаріату ЦК КП(б)У зазначалось:

"... Зовсім бракує систематичної перевірки книжкових фондів і своєчасного вилучення із них макулатури. Так, наприклад, при обстеженні Вінницької книгарні виявилось, що книжка Яновської "Труд и игра" видання 24 року з портретом Троцького продається й до цього часу" [12, арк. 74].

За результатами перевірки терміново передбачалося підготувати відповідні керівні матеріали.

Варто відзначити, що в НКО УСРР виникли деякі труднощі з розробленням централізованих списків видань, які підлягали вилученню та знищенню, про що повідомлялося у рапорті керівника сектору літконтролю Лиханського заступника НКО Гірчаку. Зокрема, комісією, створеною за постановою заступника наркома освіти Кузьменка, була підготовлена нова інструкція, що її передбачалося надіслати на місця разом із списками шкідливих творів, завдання з опрацювання яких покладалося на Українську книжкову палату. В зв'язку з цим підкреслювалося, що окресленою установою згадані списки "загублено, чи заховано, слідством чого став простій даної справи" [13].

У травні 1931 року в Києві відбулася Всеукраїнська нарада, присвячена діяльності бібліотечних установ УСРР з приводу "ідеологічних проривів на книгознавчому фронті", на якій різкої критики зазнали Українська книжкова палата, Всенародна бібліотека України та Український науковий інститут книгознавства.

Того ж року вийшла постанова колегії НКО УСРР "Про стан бібліотечної роботи в УСРР", де вказувалося на суттєві недоліки в бібліотечній сфері, відсутність єдиної політики у комплектуванні фондів, слабкість кадрового складу, розбіжність у питаннях проведення партійної політики. З метою забезпечення єдиного ідеологічного центру в НКО була створена Центральна Бібліотечна комісія, з початком функціонування якої змінилося спрямування науково-методичного керівництва бібліотечною справою.

1933 року розпочався вирішальний етап наступу на українську культуру та посилення тотального контролю за політичним і духовним життям суспільства. Сигналом до початку активних дій з боку радянської влади стало зняття з посади наркома освіти УСРР М. Скрипника. Під гаслом боротьби зі "скрипниківщиною" по країні прокотилася хвиля арештів, спрямована проти української інтелігенції.

Цензурний терор викликав виникнення такого виду контролю, як рецензування, й спричинив значну кількість офіційних і анонімних рецензентів у багатьох напрямках духовної культури. Причому, не обійшли увагою і театральну

сферу. Досягнення цензури були вражаючими. Тільки протягом 1933 року до постановки заборонили майже 200 театральних п'єс, що кваліфікувалися як "націоналістичні твори" та 20 перекладів найвідомішої світової класики з ярликом "націоналістичних" [14].

А 3 жовтня газета "Комуніст" надрукувала рецензію на постановку театру "Березіль" драми М. Куліша "Маклена Граса", що називалася "фальшивою, не художньою, не нашою річчю". Видатний український режисер Лесь Курбас звинувачувався в намірах "зіштовхнути театр на позицію українських націоналістів", за що 13 грудня рішенням політбюро ЦК КП(б)У був позбавлений звання народного артиста УСРР [15].

На тому етапі цензура заборонила також ряд видавничих проєктів. Так, у полі зору ЦК КП(б)У систематично перебувала підготовка Української радянської енциклопедії: точився постійний конфлікт між намаганнями вчених подати матеріал з урахуванням національної самобутності українського народу та стараннями партійно-державних органів витримати видання в офіційному ідеологічному руслі. Переслідуючи означену мету, політбюро ЦК КП(б)У постановою від 5 червня 1933 року визначило роботу УРЕ на чолі з М. Скрипником "ширмою для контрреволюційних елементів" [16]. Подальша підготовка енциклопедії доручалася новій редколегії у складі В. Затонського (голова), М. Кілерога, М. Попова, П. Любченка, Й. Якіра, Ю. Коцюбинського, О. Богомольця, А. Хвилі та інших "дослідників", котрі повинні були забезпечити ідеологічне наповнення видання на 40 % термінами суспільних наук [17].

Досліджуваний період характерний також тим, що органами цензури почали прийматися директиви з приводу масового вилучення шкідливих творів. Видання репресованих й політично скомпрометованих осіб негайно вносилися до реєстрів забороненої літератури.

Відповідно до важливості моменту, наказом наркома освіти В. Затонського № 208 від 1 грудня того ж року було вирішено питання про утворення державних обласних бібліотек, на основі чого розроблене положення, в якому вперше офіційно фонд заборонених видань іменувався спецфондом. Підкреслювалося, що: "В кожній бібліотеці мусить бути спецфонд книжок, де зберігається література, що не підлягає оголошенню. На чолі спецфонду стоїть зав. спецфонду, кандидатуру якого директор погоджує з начальником спецсектора Обл. ВНО" [18, с. 70].

Цілком очевидно, що наповнення спецфондів відбивало всі зміни політичної лінії партії. Так, вже через декілька місяців після самогубства М. Скрипника, 2 січня 1934 року заступником наркома освіти УСРР А. Хвилею до ЦК КП(б)У була подана доповідна записка, в якій йшлося:

"До цього часу бібліотеки провадять видачу для користування творів М. О. Скрипника.

Як відомо, в усіх томах творів М. Скрипника є цілий ряд шкідливих, націоналістичних, троцькістських теорій та настанов.

Зокрема, в I томі — по троцькістському трактується історія нашої партії, по націоналістичному історія революції на Україні.

В I і II частині II тому Скрипник по націоналістичному тлумачить роль і значення національного питання в пролетарській революції і в соціалістичному будівництві.

В IV т. подано "лівацькі" настанови в галузі педагогіки та роботи шкіл, пропагується теорія відмирання школи, ідеалізується комплексна система тощо.

В V т. проведена лінія на відрив українського радянського мистецтва від мистецтва братніх нам республік; подано настанови про орієнтацію розвитку українського радянського мистецтва до "старих часів" тощо.

Зважаючи на це, я вважаю за потрібне дати розпорядження про включення творів М. О. Скрипника до списку

книжок, які треба вилучити з бібліотек, або в крайнім разі не видавати на руки" [19, арк. 19].

Політбюро ЦК КП(б)У цілком погодилося з виявленою ініціативою, прийнявши 24 березня наказ про заборону видань згаданого автора та вилучення їх з масових бібліотек і книгарень [20].

Суперечливі процеси відбувалися в українській літературі. Ще в 20-ті роки почали з'являтися твори, які відбивали певні недоліки в суспільному житті республіки. Проблеми, що мали місце в житті письменства, на межі 20—30-х років поступово переростали в трагічні події. До пошуків націоналістів долучилося виявлення якихось "контрреволюційних організацій", що склалися насамперед з інтелігенції. Вже до 1930 р. за цими, насамперед безпідставними, обвинуваченнями було заарештовано кілька десятків українських письменників.

У грудні 1934 році, у зв'язку із вбивством Сергія Кірова, в Україні засуджено до розстрілу за фальшивим звинуваченням у приналежності до "білогвардійської організації" діячів української культури: Григорія Косинку, Івана Крушельницького та інших з так званої групи "двадцяти вісьмох" [21].

Цікаво, що 9 грудня 1934 року був зданий до складання, а 15 грудня, за два тижні після вбивства С. Кірова, органами контролю підписаний до друку реєстр шкідливої літератури "Список № 2", який доповнили нововідредагованим і доповненим "Списком № 1". Означені проскрипційні матеріали, завізовані безпосередньо наркомом освіти В. Затонським, побачили світ під однойменною назвою "Зведені списки літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів". Необхідно відзначити, що це — перший зведений український проскрипційний список.

Пошуки націоналістів та інших надуманих збочень у художній творчості ставали одним з найголовніших політичних завдань партійного керівництва республіки.

За граматами сталінських полематів опинилися В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Антоненко-Давидович. Трагічна доля спіткала М. Зерова — одного з найяскравіших талантів української літератури, людину багатьох обдарувань. Заарештований у 1935 році, він був розстріляний на засланні. У 1937 р. обірвалося життя М. Семенка. Усього ж тільки протягом 1934—1938 років заарештовано за безпідставними звинуваченнями понад половину членів і кандидатів-стажистів Спілки письменників України. Більшість з них — фізично знищено [22].

Масштаби духовного терору були настільки величезними, що органи цензури не встигали фіксувати всіх змін політичної кон'юнктури. Якщо раніше у списках зазначалось прізвище автора, назву твору, видавництво, рік видання й мову, то тепер цензори перейшли до певної "уніфікації" своєї творчості, роблячи в рубриці "Назва" примітку: "Всі твори, за всі роки, всіма мовами". З'явилися навіть окремі переліки авторів, всі видання яких підлягали тотальній забороні.

У "Довідці про вилучення шкідливої контрреволюційної націоналістичної й троцькістської літератури", направленої в ЦК КП(б)У завідувачем культпроповіді ПКО М. Кілерогом й заступником наркома освіти УСРР А. Хвилею зазначалось:

"Практика дальшої роботи довела доцільність організації вилучення книжок не за докладними бібліографічними списками видань, а за списками авторів, що їхні твори підлягають вилученню" [23, арк. 36].

У зв'язку з цим Головліт надав у квітні 1934 року зведений список осіб, усі твори яких призначалися на конфіскацію й знищення. Сумна доля спіткала видання за авторством таких літераторів, як: В. Атаманюк, О. Вишня, С. Вітек, М. Вороний, М. Гаско, О. Досвітній, Д. Загул, М. Ірчан, А. Річицький, А. Шамрай, М. Яловий та ін. [24].

Іноді проскрипційні матеріали містили мотиваційну частину щодо причини вилучення видань окремих діячів, ілюстрацією до чого може бути резюме Головліту стосовно літературної діяльності Б. Антоненко-Давидовича. Так, у графі "Причини вилучення" в списку № 3 за 1934 рік констатувалося: "Зазначений автор — ворог. Твори його белетристичного характеру, не мають ніякої цінності, не відповідають сучасності. Популяризація його творів, які крім того являються націоналістичними за змістом, завдала б великої шкоди нашому соціалістичному побуту. Вважаємо, що треба вилучити всі твори цього автора, а тому просимо затвердити їх вилучення" [25, арк. 74].

Зрозуміло, що прохання Головліту не залишилося поза увагою партійних структур.

Одночасно органами цензури приділялося величезне значення збереженню історичної літератури періоду утвердження радянської влади. Так, наказом НКО УСРР від 1 жовтня 1934 року у зв'язку із запровадженням при ЦК КП(б)У Комісії історії громадянської війни під головуванням І. Якіра, в Українській книжковій палаті був створений Кабінет громадянської війни. Названій установі доручалося забезпечити налагодження роботи кабінету й складання картотеки "книжкової, брошурної та журнальної літератури, як контрреволюційної емігрантської (українською мовою), так і літератури з історії Західної України часів 1917—1921 рр., а також журнальної літератури, видаваної українськими контрреволюціонерами чужоземними мовами (наприклад, "Інвестігейтор" і т.п.)" [26, арк. 2].

У щойно розробленому положенні з приводу важливості діяльності підрозділу вказувалося: "період громадянської війни на Україні є одним з найяскравіших сторінок Жовтневої революції, часів жорсткої боротьби робітництва і лав трудящого селянства проти внутрішньої, зовнішньої контрреволюції, за владу Рад, за перемогу соціалістичної революції. Ця боротьба має свій значний відбиток у виключно історично-цінних друкованих документах епохи: книжках, брошурах, журналах, бюлетенях, газетах, листівках і телеграмах, стіннінках, відозвах, прокламаціях, гаслах, плакатах, Укростівських виданнях, метеликах, афішах і т.п.

Ця література видавана в більшості в друкарнях "на колесах" владами, що за виключенням Радянської влади, існували години від години, в кращому разі — до декількох місяців, видавана в підпіллі, розповсюджувалася в більшості як література агітаційна, тобто без того, щоб вона довго затримувалася на склепах, або в одному місці — ніким систематично не збиралася, а тим більше не зберігалася з тих чи інших причин. Тому на сьогодні і є такий стан, що ця література ніде повністю не зібрана. Увага їй приділяється тільки поодинокими організаціями, збирання провадиться також повільно і немасово, обробка йде нарівні з "іншою" літературою, для наукової роботи її можна здобути і використати з великими труднощами.

Зате націоналісти, контрреволюціонери використовують і цей момент для фальсифікації, для націоналістичного висвітлення історії" [27, арк. 16].

Основним завданням діяльності кабінету окреслювалася допомога створенню "більшовицької лєнінсько-сталінської історії" громадянської війни з метою ведення активної боротьби з "проявами націоналістичної пропаганди". У досить стислі строки були визначені бібліотечні установи, на базі яких організовувалися місцеві кабінети громадянської війни — опорні філії центрального відділу. До першого кварталу 1935 року їм приписувалося надіслати дублетні примірники видань зі своїх фондів до Української книжкової палати. На допомогу в роботі місцевим підрозділам зі складання тематичних картотек, співробітники кабінету розробили основні рубрики з історії громадянської війни в Україні, а саме:

1. На шляхах до Жовтня.
2. Жовтень в Україні і боротьба з Центральною Радою.
3. Червона гвардія в Україні.
4. Розгром Калєдіна.
5. Виступ польських легіонерів в Україні.
6. Боротьба з Румунською контрреволюцією за Бессарабію.
7. Україна перед німецькою окупацією.
8. Україна під п'ятою німецького імперіалізму (Гетьманщина).
9. Партія в підпіллі.
10. Нейтральна зона.
11. Крах німецької окупації, відновлення Радянської влади в Україні.
12. Антанта в Україні та в Криму.
13. Червона армія в боротьбі з інтервенцією.
14. Радянська Україна в 1919 році.
15. Отаманщина.
16. Вороги про нас. Підсумки і наука громадянської війни в Україні.
17. Денікінщина в Україні.
18. Війна з білополякками.
19. Врангелівщина в Україні та її розгром.
20. Польська диверсія в Україні.
21. Ліквідація української отаманщини.
22. Ліквідація махновщини.
23. Міжнародний пролетаріат.
24. Партія в громадянській війні.
25. Комсомол в громадянській війні.
26. Радянське будівництво [28].

Варто наголосити на тому, що діяльність відділу носила "спеціальний характер" й провадилася в таємному режимі. По суті, згаданий кабінет став прообразом відділу спецфондів, створеного в Палаті 1944 року.

Водночас, у країні продовжувався очищувальний бум. Під час проведення планових рейдів із забезпечення ідеологічної чистоти бібліотечних фондів, "шкідливі" видання не тільки потрапляли до спецфондів, а й нерідко знищувалися. Так, тільки з 1930 по 1932 роки запаси бібліотек республіки скоротилися на 10 % [29]. У наступні роки масові вилучення видань набрали такого розмаху, що викликали занепокоєння самих органів цензури.

15 січня 1934 року до ЦК КП(б)У надійшов рапорт заступника наркома освіти А. Хвилі, в якому повідомлялося, що: "В зв'язку з тим, що серед викритих останнього часу як буржуазних націоналістів, провокаторів і шпигунів, є чимало таких, які були авторами безпосередньо, або редакторами чи впорядниками низки творів, що їх багато є по наших бібліотеках, повстал гостра потреба переглянути ці твори і визначити такі, що підлягають вилученню з книжкового обігу, зокрема з бібліотек масового користування.

Зрозуміло, що така робота вимагає дуже обережного підходу, уважного перегляду кожного окремого твору (тим паче, коли мовиться про передмову чи коментарій) аби не припустити перекручень та визначити до вилучення лише ті з цих книжок, де протягується в тих чи тих формах контрреволюційна націоналістична контрабанда.

Мною на початку серпня було видано наказ, за яким переведення цієї роботи покладалося на Головліт з тим, щоб мірою перегляду певної літератури давати на місця вказівки про її вилучення (перший такий список було надіслано на місця на початку січня).

Водночас тим же наказом (що його було розіслано для керівництва всім областям), щоб перестерегти від перекручень, категорично заборонялось всім органам наросвіти, бібліотечним колекторам та окремим робітникам провадити масове вилучення літератури з бібліотек без спеціального дозволу та санкцій НКО.

Але, не зважаючи на це, зараз є факти, що сигналізують про небезпеку повторення відомої вже своїми наслідками так званої чистки бібліотек, що провадилось в 1930—1932 рр. Ці факти набувають тим більше загрозливого ха-

рактеру, що за умов надзвичайно низького політичного рівня бібробітників, засміченості складу їх класово-ворожими елементами та відсутності на місцях партійного провладу бібліотечною справою, можуть перетворитися на масове вилучення української літератури взагалі, зокрема українських класиків. Безперечно і те, що на це спробує спровокувати класовий ворог, залишки націоналістів" [30, арк. 1—3].

Доповідачем наводилися також приклади вилучення зі шкільних та дитячих бібліотек м. Харкова всіх творів Б. Грінченка, Лесі Українки, В. Винниченка; з Центральної бібліотеки м. Миколаєва — видань українських письменників, у яких містилися передмови засуджених авторів.

За викладеними фактами партійними органами терміново було розіслано на місця нову директиву про негайне припинення хаотичного вилучення книг з бібліотечних фондів поза списками та директивами НКО. А. Хвиля звертався до ЦК з проханням:

- 1) підтвердити названу директиву, надавши відповідні вказівки обласним, міським і райнаркомам;
- 2) виділити на допомогу Головліту групу кваліфікованих комуністів для перегляду творів "всіляких шкідників";
- 3) утворити при НКО спеціальну комісію з метою загального керівництва означеною роботою [31].

Натомість, як зазначалося у зверненні секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева до секретарів обкомів партії, в ході подальшої очистки бібліотечних фондів список конфіскованих книг безпідставно поповнився творами К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна, П. Плеханова, П. Кропоткіна тощо. В той же час на полицях деяких бібліотек були виявлені "книги Досвітнього та інших українських фашистів". З цього приводу пропонувалося керуватися виключно інструкціями центральних органів цензури [32].

21 червня 1935 року Головліт за дорученням ЦК ВКП(б) оприлюднив наказ, у якому говорилося, що при вилученні троцькістсько-зінов'євської літератури з бібліотек провадилася їхня безконтрольна чистка й розкрадання фондів. У зв'язку з викладеними фактами суворо наказувалося:

- 1) негайно припинити будь-які бібліотечні чистки.
- 2) Провести вилучення з бібліотек і складів літератури контрреволюційного характеру згідно з доданим списком [33].

Політбюро ЦК КП(б)У 19 липня також прийняло рішення, що зобов'язувало обкоми КП(б)У покласти край огульним чисткам бібліотечних фондів [34].

Але, якщо свавілля на місцях було дещо призупинено, згори продовжували надходити все нові, більш розширені матеріали. Так, скажімо, того ж місяця ЦК КП(б)У затвердив список № 3 видань 84 авторів, що підлягали вилученню з продажу, бібліотек та навчальних закладів.

У контексті реалізації завдань щодо виховання майбутніх будівників комунізму окрема роль приділялася просуванню ідейно-витриманої класової книги. Відтак ЦК КП(б)У, враховуючи політичну кон'юнктуру, ухвалив перелік літературів, чії твори рекомендувалося видати в 1935—1936 роках, а саме: А. Головка, І. Микитенка, О. Корнійчука, Л. Первомайського та ін. [35].

Того ж року начальник Бібліотечної управи НКО Кобленц розіслав до всіх обласних відділень народної освіти, директорів державних наукових і обласних бібліотек директивний лист з приводу підготовки книжкових виставок. Виходячи з того, що під час їхнього проведення до списків рекомендованих видань потрапили "політично шкідливі" та "застарілі" твори, НКО наполягав на підвищенні більшовицької пильності та ідейної якості роботи. Спеціальним пунктом підкреслювалося, що за ідеологічне спрямування рекомендаційних списків і проваджуваних виставок відповідальність несе безпосередньо директор бібліотеки [36].

Набирали обертів й так звані "обстеження" бібліотечних і архівних установ. Зокрема, за результатами пере-

вірки діяльності Української книжкової палати у зв'язку зі звільненням з посади її директора В. Галіна, 5 липня 1934 року побачив світ наказ наркома освіти В. Затонського № 378, у якому вказувалося на ряд недоліків в організації її роботи. Серед цілком слушних закидів на адресу установи зустрічаємо також і суто цензурські, як-от (документи цитуються мовою оригіналів. — *О. Федотова*):

"...2) В работе Книжной палаты имели место националистические и другие вредительские установки и извращения: предметный, рецензионный каталог, "Карточный репертуар" и система рубрик идеологически не выдержаны и в значительной части построены на националистических установках.

По линии аннотации научной литературы для издания "Индексация научной литературы СССР" до последнего времени посылались аннотации сочинений контрреволюционеров Речицкого, Свизинского и др. с характеристикой, как сочинений марксистско-ленинских.

3) Абсолютно игнорировались все правила хранения и пользования литературой секретного фонда, каким долгое время руководил националист Никифорок..." [37, арк. 158].

А в наказі заступника НКО УСРР Хаїта від 30 січня 1935 року "Про наслідки обстеження Харківської державної бібліотеки ім. Короленка" констатовалося, що консультантом відділу каталогів, науковим співробітником Малець, читачам пропонувалися "твори емігранта-нацдемівця Антоновича та ін." [38, с. 71]. У зв'язку із висунутими зауваженнями згаданым установам належало забезпечити ідеологічну чистоту довідково-бібліографічного апарату й встановити належний порядок зберігання політично шкідливої літератури.

Загалом духовний клімат тих років добре відбиває лист звільненого з роботи в газеті "Комуніст" К. Полонника* до секретаря ЦК КП(б)У й відповідального редактора М. Попова. Так, названий співробітник був знятий із займаної посади 8 грудня 1934 року через написану ним 1932 року книгу "Сонце в крові", редаговану у видавництві "Західна Україна". Згодом осіб, які брали участь у її підготовці, звинуватили у націоналістично-контрреволюційній діяльності, через що дана книга світу не побачила. Проте через два роки факт авторства пригадали. Не допоміг навіть значний творчий доробок К. Полонника (художні нариси, твір "Переможений Париж", три п'єси, сценарії до двох кінофільмів). У наказі про звільнення вказувалося, що в минулому він "був зв'язаний з рядом націоналістів і припустився ряду найгрубіших політичних помилок" [39, арк. 41]. Однак, як зізнавався автор листа:

"Я сам изживал и изжил свои ошибки по книжке "Сонце в крові", о чем свидетельствует дальнейшая моя работа. И очевидно я буду еще много работать, ибо мне всего лишь 30 лет, а наша социалистическая действительность дает такую колоссальную творческую зарядку.

...Между тем — у меня семья. Между тем, несмотря на мою высокую квалификацию, никакая редакция не решается принимать меня на работу: формулировка увольнения ведь такова, что и на смелого редактора страх нагонит, не только на труса" [40, арк. 42].

У зв'язку з цим дописувач наполягав на скасуванні висунутої аргументації щодо його звільнення. Очевидно, означене питання було узгоджене, оскільки надалі цей факт з біографії К. Полонника більше ніде не фігурував.

Необхідно зауважити, що упродовж 30-х років з'явилися нові цензурні матеріали звітного характеру, що віддзеркалювали технологію роботи цензорів з контролю літератури. За наказом уповноваженого РНК СРСР по охороні військових таємниць у друці і начальника Головліту Інгуло-

* Начальник Головліту УСРР з 1946 по 1959 рр. — *(О.Ф.)*

ва, 1935 року республіканським цензурним відомством почали складатися "Зведення про важливіші вилучення, затримання та конфіскації, зроблені органами Головліту і ВВЦ"¹. Такі звіти містили відомості за рубриками: "Попередня цензура" й "Наступний контроль". Як приклад цензурської діяльності можна навести варіанти подібного втручання, уміщені у списку № 2 станом на 1 вересня 1935 року:

I. Предварительная цензура

В газеті "Вперед" / Поддорский район Ленинградской области вычеркнуто: "незаменимым работником числится в колхозе один недобитый классовый враг — животновод Цветков А., который при сдаче масла государству с обобщественного стада, взял, наснимал с заразной лошади вшей и положил их в сдаваемое масло — пусть рабочий класс кушает".

II. Последующий контроль

Задержан № 8 журналу "Красная Новь" / редактор Е. Ермилов, в котрому напечатана V-а часть "Голубой книги" Мих. Зоценко. В книзі тенденціозно подобрані хвалебні заметки о терористах Каляеве, Желябове, Мирском, Лизогубе и других. Совершенно неудовлетворительно дана заметка о Ленине. В книзі дан ряд двусмысленных выступлений, в основном клонящихся в сторону христианской проповеди непровинения злу, недопущения критики инакомыслящих. Автор пытался протасить в "Красной Нови" рассказ "История одного выигрыша", снятый цензурой в журнале "Крокодил" [41, арк. 35].

1937 року такі рапорти стали носити назву "Зведення про найголовніші виправлення і конфіскації, зроблені органами Головліту України в книжково-журнальній та газетній продукції", де більша увага приділялася цензуруванню текстів. Пізніше, у повоєнний період, на підставі практики підготовки звітів стали виходити самостійні "Текстові зведення викреслень попередньої цензури", що надсилалися на розгляд до ЦК КП(б)У. Проте в 30-х роках ці документи ще не відбивали спеціалізацію роботи цензорів і носили загальний характер, на підтвердження чого можна навести фрагмент зведення № 1 за першу половину січня 1937 року:

"Конфісковано німецьку читанку для 10 класів Адмони і Александр видання "Радянської Школи" / передруковано з матриці російського видання Учпедгиз/.

В читанці наводяться такі тези:

- 1) "... При кайзері все було краще.
- 2) В усьому винні євреї...
- 3) Слуги — люди іншої раси.
- 4) Комунізм буває тоді, коли все розіб'ється вщент.

В Росії жінок гвалтують, вони вбили мільйон людей. Комуністи хочуть у нас все забрати".

Політредактора т. Штеренберга винного в дозволі цієї книжки притягнуто до партвідповідальності. Справу провинного редактора книжки передано до парторганізації "Радянської Школи" [42, арк. 12—14].

Паралельно відділом військової цензури УСРР при уповноваженому РНК по охороні військових таємниць у пресі провадилася автономна робота із забезпечення збереження таємної інформації, за наслідками чого до ЦК КП(б)У надсилалися "Зведення про найважливіші порушення "Переліку відомостей, які становлять державну таємницю". Так, у рапорті заступника начальника ВВЦ УСРР Тенцера до секретаря ЦК КП(б)У М. Попова, датованому 11 березня 1937 року, повідомлялося, що відділами військової цензури областей й республіканським підрозділом за 1936 рік не допущено до друку 974 порушення "Переліку відомостей". Причому, 107 з них — щодо охорони економічних інтересів СРСР [43].

Наступним контролем друкованої продукції було виявлено 533 порушення. На думку автора, хоча кількість

розголошень зменшилася (у порівнянні з попереднім роком), проте сам факт їх наявності сигналізував про необхідність додаткового зміцнення цензурського апарату райлітів і міськлітів. Наводилася статистика і вид подібних розголошень² за тематикою:

- 1) Організація РСЧА — 132 (48);
- 2) Дислокація РСЧА — 325 (178);
- 3) Бойова техніка й військова підготовка — 25 (12);
- 4) Шляхи сполучень і транспорт — 47 (18);
- 5) Воєнна та хімічна промисловість — 141 (128);
- 6) Організації оборонного значення — 64 (20);
- 7) Різні — 133 (54) [44].

Далі в документі розглядалися конкретні випадки порушень державної таємниці, як-от факт друкування у журналі "Червоний Хрест" № 1 (органі ЦК УЧХ) даних про кількість допризовників, які проходили обстеження на належність за групами крові. З цієї причини журнал цензурую був затриманий, оскільки вимагав передруку.

У другій половині 30-х років продовжувалися подальші перевірки друкованої продукції. У ході планових очисток бібліотек від "ідеологічно-невитриманої літератури" виявлялися все нові факти безсистемного вилучення творів друку, що стало предметом особливої уваги органів влади. Спеціальна постанова ЦК ВКП(б) від 9 грудня 1937 року констатувала, що має місце шкідницький підхід щодо безсистемного очищення фондів. Суворо наказувалося припинити всі заходи з перегляду книжкового складу бібліотек і книгарень. Заборонялися вилучення за старими списками, а також будь-які знищення вже конфіскованих творів. До ряду відповідальних працівників органів цензури встановлювалися заходи адміністративного, судового й партійного покарання [45].

Упродовж періоду "великої чистки" 1936—1938 років Головлітом УРСР були підготовлені чергові списки "небажаної" літератури. Всі вони проходили обов'язкове обговорення й затвердження на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У. Можливим є перелічити окремі з них, уведені в дію 1938 року: "Бібліографія книжок ворогів народу" (Список № 3), "Бібліографія буржуазно-націоналістичної літератури" (Список № 5), "Бібліографія збірників зі статтями та портретами ворогів народу" (Список № 6), "Бібліографія політично-економічної літератури" (Список № 7), "Літературні збірники, читанки, які підлягають вилученню" (Список № 10) тощо.

За іронією долі, випущені списки поповнилися творами і тих репресованих діячів, з легкої руки яких відбувалися погромні цензурські рейди 20—30-х років. Наприклад, перелік видань, затверджений 4 вересня 1938 року, вмістив три книги колишнього шефа ДПУ—НКВС УСРР В. Балицького. А в окремому циркулярі, щойно підготовленому Головлітом, вже йшлося про конфіскацію всіх без винятку видань згаданого автора як "шкідливих, застарілих". До розряду таких відносилися тепер і твори колишнього заступника наркома освіти УСРР публіциста А. Хвилі [46].

Ентузіазм Головліту спричинив також появу наприкінці 1937 року матеріалів на вилучення літератури у вигляді "Списків книг, які потрібно виправити", де містилися конкретні вказівки з приводу "що робити?". У своєрідній прелюді до них повідомлялося, що: "Всі ці книжки засмічені передмовами, листами та промовами ворогів народу. Залишати в такому стані і видавати масовому читачу не можна" [47, арк. 2]. З цього приводу органи цензури пропонували "зробити силами бібліотек та торговельної мережі" наступні виправлення, а саме (орфографія документа — за оригіналом. — *О. Федотова*):

"17. Иван Франко. "Вибрані твори", в одному томі, за ред. Е. Кулика, Передм. П. Колесника, Упорядник А. Хуторян. Держлітвидав, 1936 р. 604.

¹ ВВЦ — Відділ військової цензури.

² У дужках уміщено результати наступного контролю.

Вирізати: титульний лист, передмову П. Колесника (ст. 5—16) та зміст (остання сторінка).

18. "Щаслива юність, Збірка дитячої творчості. Дитвидав ЦК ЛКСМУ, 1938 р.

Зклеїти сторінки 72-у та 73-тю" [48, арк. 5].

Величезна кількість творів друку, що регулярно зараховувалися до заборонених, вимагала термінового розширення й уніфікації мережі спецфондів. 25 жовтня 1938 року з'явився наказ уповноваженого РНК СРСР по охороні військових таємниць у друці і начальника Головліту Садчикова, яким передбачалося створення особливих фондів періодичних і неперіодичних видань у центральних бібліотеках Москви, Ленінграда, союзних і автономних республік, областей, міст крайового і союзного підпорядкування, республіканських книжкових палатах. До постанови додався також перелік бібліотечних закладів, затверджених для організації в них спецфондів та інструкція про порядок обліку й зберігання означених матеріалів. Вказаною інструкцією змінювалися також правила користування забороненими творами й встановлювалися обмеження відносно доступу до них, навіть з метою проведення наукових робіт [49].

Наприкінці 30-х років органи цензури зазнали суттєвої очистки. У рапорті Головліту СРСР від 28 червня 1938 року "Про здійснену роботу з перебудови цензури за умов ворожої діяльності" на ім'я Голови РНК СРСР В. Молотова повідомлялося, що тільки в 1937—1938 роках із загальної кількості цензорів (144 особи) центрального апарату, від обов'язків відсторонені 44 особи. За списками Головліту, в масштабі країни вилучили 9740 назв друкованої продукції [50].

Таким чином, за результатом дослідження можна зробити висновок, що упродовж 30-х років ХХ століття в Україні, як і в СРСР загалом, переважно сформувалася система ідеологічної цензури, в об'єктиві уваги якої знаходилася й друкована продукція. Основним критерієм оцінювання видань стала відповідність їх коліванням політичної амплітуди. Використані архівні джерела у цілому дають можливість розкрити головні напрями діяльності цензорських установ республіки з контролю творів друку. Найбільш інформативними є розпорядчі (постанови, накази, інструкції, листування), звітні (доповіді, звіти) та інформаційні (зведення, доповідні записки) матеріали органів державної влади та управління. Зіставлення груп партійних і цензурних джерел уможливило об'єктивне висвітлення процесу цензурування літератури в Україні на різних рівнях влади.

Список використаної і цитованої літератури

1. Білокінь С. На полицях спецфондів у різні роки / С. Білокінь // Слово і час. — 1990. — №1. — С. 69—76; *Погрібняк В.* Репресовані книги // Маршрутами історії : збірник / В. Погрібняк; упоряд. Ю. Шаповал; редкол.: Ф. Рудич [та ін.]. — К., 1990. — С. 329—341; *Ченцов В.* Табу — на думку, заборона на слово : за матеріалами роботи політконтролю НК — ДПУ / В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК, НКВД, КГБ. — 1994. — № 1 — С. 12—22; *Шаповал Ю.* Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета / Ю. Шаповал // Бахмут. шлях. — 2001. — № 1—2. — С. 84—110; *Очеретянко В.* Політична цензура в системі контролю за особистістю та суспільством : до 80-річчя створення рад. цензури / В. Очеретянко // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 70—79; Його ж. — Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20—30-ті роки // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. — 1999. — № 1/2. — С. 128—141; Його ж. — Загратована думка : [етапи, форми і методи обмеження інтелектуальної свободи в Україні] / Ін-т історії України НАН України; голов. редкол. наук.-докум. сер. кн. "Реабілітовані історією". — К. : Рідний край, 2000. — 150, [1] с.
2. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (далі — ЦДАВОВ України). — Ф. 166. Оп. 10. Спр. 588. Арк. 34.
3. *Там само.*

4. *История советской политической цензуры : документы и комментарий.* / Федер. арх. служба России. — М. : Роспеч, 1997. — С. 286—288.
5. *Справочник партийного работника* / В.К.П.(6). — М. ; Л. : Гос. изд-во, 1930. — Вып. 7, ч. 2. — С. 272.
6. *Справочник библиотекаря* / Главполитпросвет; под ред. М. А. Смушковой. — М. ; Л. : Гос. изд-во, 1930. — С. 247—262.
7. *Зеленов М. В.* Аппарат ЦК ВКП(б) — ВКП(б), цензура и историческая наука в 1920-е годы : монография / М. В. Зеленов. — Н. Новгород : Нижполиграф, 2000. — С. 392.
8. *Вимоги до п'єси для дітей* : затв. Центр. Рада позашк. виховання // Бюл. НКО. — 1930. — № 37. — С. 16—17.
9. *Архів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* (Далі — Арх. НБУВ). — Оп. 1. Спр. 270. Арк. 1.
10. *Дубровіна Л. А.* Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1918—1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; НАН України, НБУВ. — К. : НБУВ, 1998. — С. 122.
11. *Новохатько Л. М.* Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20—30-ті рр. ХХ ст.) / Л. М. Новохатько. — К. : Стило, 1998. — С. 214.
12. *Центральний державний архів громадських об'єднань України* (далі — ЦДАГОУ). — Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4183. Арк. 74.
13. *ЦДАВОВ України.* — Ф. 166. Оп. 10. Спр. 590. Арк. 7.
14. *Шаповал Ю.* "На вікнах — грати, на ідеях — грати" / Ю. Шаповал // День. — 2003. — 23 серп.
15. *Очеретянко В.* Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20—30-ті роки / В. Очеретянко // 3 архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ. — 1999. — № 1/2. — С. 130—131.
16. *ЦДАГОУ.* — Ф. 1. Оп. 6. Спр. 283. Арк. 123.
17. *Див.:* Очеретянко В. Зазн. пр. — С. 132.
18. *Директиви про бібліотечну справу* : зб. офіц. док. / Бібл. Упр. НКО УСРР. — К., 1935. — С. 70.
19. *ЦДАГОУ.* — Ф. 1, оп. 20, спр. 6457, арк. 19.
20. *Там само.* — Оп. 1, спр. 1882, арк. 36.
21. *Петров В.* Українські культурні діячі УРСР 1920—1940 — жертви большевицького терору / В. Петров. — Нью-Йорк : Пролог, 1959. — С. 79.
22. *Костюк Г.* Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття / Г. Костюк // Зап. НТШ : праці іст.-філол. секції : зб. на пошану укр. вчених, знищених большевицькою Москвою / Г. Костюк. — Париж — Чикаго, 1962. — Т. 173. — С. 185—216.
23. *ЦДАГОУ.* — Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1882. Арк. 36.
24. *Там само.* — Оп. 20. Спр. 6441. Арк. 165—166.
25. *Там само.* — Оп. 16. Спр. 15. Арк. 174.
26. *Науковий архів Книжкової палати України* (далі — Наук. арх. Кн. палати України). — Ф. 5131. Спр. 4. Арк. 2.
27. *Там само.* — Арк. 16.
28. *Там само.* — Арк. 38.
29. *Новохатько Л. М.* Зазн. пр. — С. 218.
30. *ЦДАГОУ.* — Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6442. Арк. 1—3.
31. *Там само.* — Арк. 4.
32. *Там само.* — Спр. 6653. Арк. 67.
33. *Белади П.* Сталин / П. Белади, Т. Краус. — М. : Политгиздат, 1982. — С. 207.
34. *ЦДАГО У.* — Ф. 1. Оп. 6. Спр. 375. Арк. 50—51.
35. *Там само.* — Арк. 21.
36. *Арх. НБУВ.* — Оп. 1, спр. 505, арк. 8.
37. *Наук. арх. Кн. палати України.* — Ф. 5131, спр. 2, арк. 158.
38. *Директиви про бібліотечну справу.* — С. 71.
39. *ЦДАГОУ.* — Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6646. Арк. 41.
40. *Там само.* — Арк. 42.
41. *Там само.* — Спр. 6647. Арк. 35.
42. *Там само.* — Спр. 7102. Арк. 12—14.
43. *Там само.*
44. *Там само.* — Арк. 39.
45. *Декреты Советской власти* / Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. — М. : Политгиздат, 1975. — Т. 7. — С. 311.
46. *Шаповал Ю.* Зазн. пр. — С. 173.
47. *ЦДАГО У.* — Ф. 1. Оп. 16. Спр. 18. Арк. 2.
48. *Там само.* — Арк. 5.
49. *История советской политической цензуры.* — С. 492—493.
50. *Шаповал Ю.* "На вікнах — грати, на ідеях — грати" // День. — 2003. — 23 серп.

Класифікаційна система наук Арістотеля: аналіз дуалістичного генезису старогрецького мислителя

Олег Сербін,
молодий науковий співробітник НБУВ

У публікації представлено та комплексно проаналізовано ідеологічну фундаментальність дуалістичного вчення Арістотеля, подано класифікаційну систему мислителя, встановлено, що трилогічність загальної структури класифікації підпорядкована певній дуалістичності ідейного наповнення змістовираження системи; теорія предикатів Арістотеля дає нам можливість говорити про її первинність в особі філософа щодо процесів мислення, їх організації та певне відображення механіки означених процесів у схемі інформаційного пошуку даних.

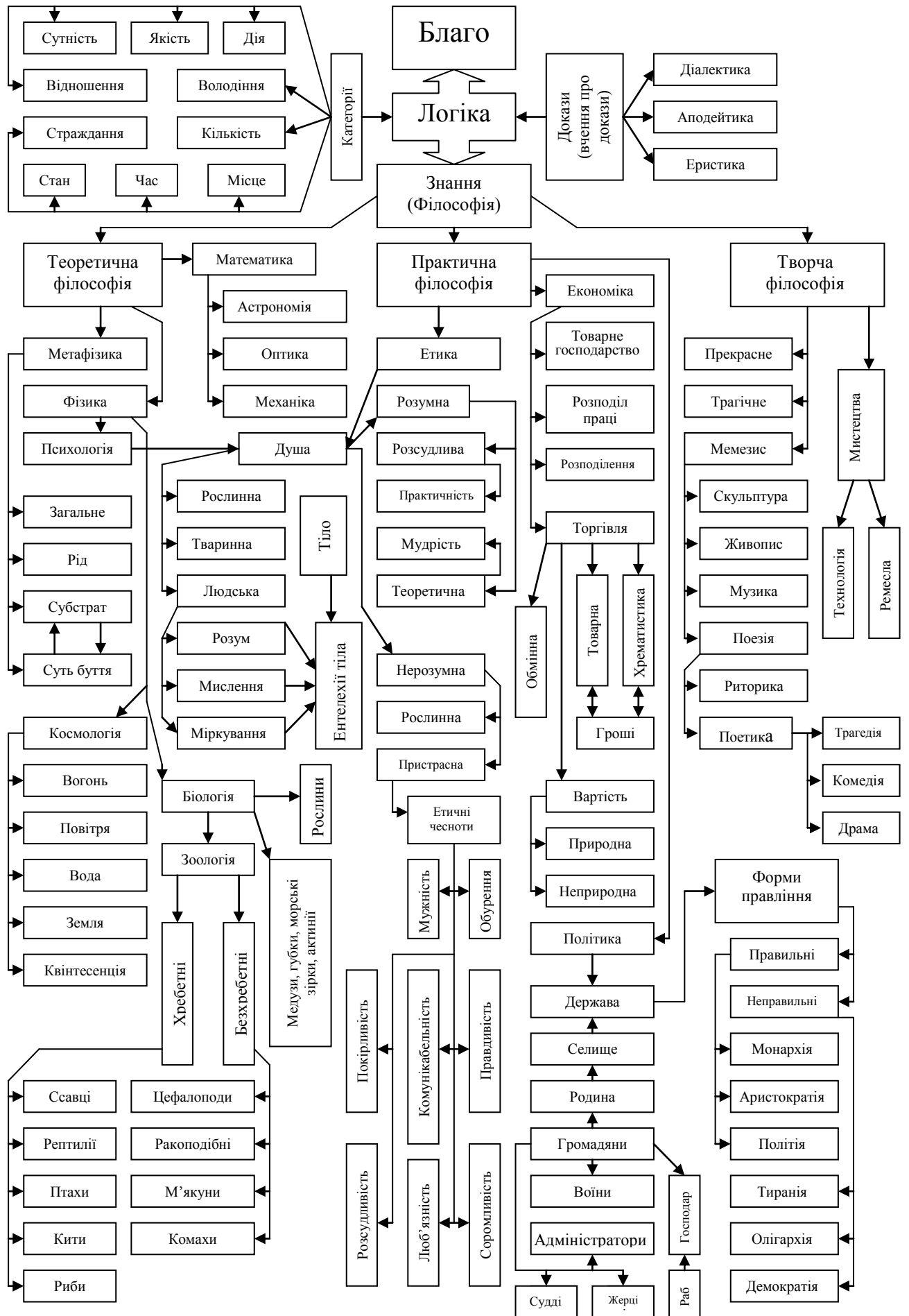
Ключові слова: Арістотель, класифікація, система, предикат, інформаційний пошук.

У будь-якій класифікації наук самовизначальною є суть. Саме вона в найширших аспектах видового вираження структури класифікації зумовлює належність класифікаційної системи до загального механізму впорядкування (та впорядкованих) знань. Бачення класифікації як апарату представлення суті дає нам змогу говорити про суть сутності знань у цьому класифікаційному переліку заіндексованих понять. Можна цілком об'єктивно, з урахуванням суб'єктивного професіоналізму, спостерігати наявність цілого з позиції кількох часткових, враховуючи все ж ту різноаспектність, зумовлену широтою представлення позиції та форм знань класифікації. Говорячи про складність чи простоту системи, правильність чи неправильність форм вираження понять мовою індексів, всеохопленість чи вузькогалузевість, виокремлюємо найголовніше тієї чи іншої класифікаційної системи — її причину та сутність. І якщо причина як категорія світотворення була врахована і визначена старогрецькими мислителями, зокрема Демокритом (бл. 460 — бл. 370 до н. е.) [8, с. 133], то про сутність як визначальний елемент формування знань та їхньої класифікації фундаментально сказав у своїй "Метафізиці" Арістотель (384—322 до н. е.).

Потребою визначення елементів та окреслення принципів її структури класифікації наук Арістотеля зумовлює актуальність пропонованої публікації. Її об'єктом є класифікація наук Арістотеля як оригінальна складова систематизаційного цілого тих часів. Предметом — дослідження історії виникнення, розвитку та аналіз класифікації наук Арістотеля; метою — аналіз та визначення впливу його класифікацій наук на еволюцію класифікаційної думки взагалі та розвиток систематизації зокрема.

Говорячи про сутність та причину, не варто порівнювати означені поняття з чотирма принципами існування будь-якої речі як організму: матерією, формою, метою та

причиною. Вони визначені та окреслені Арістотелем з позиції бачення речі як окремого організму, а не в онтологічному розумінні світотворення. Акцентування ж уваги на сутності зумовлює оригінальність та унікальність класифікації наук Арістотеля. Ми можемо спостерігати виокремлення розділів фізика та метафізика. Якщо ж врахувати той факт, що метафізика є не що інше як Перша філософія, тобто, іншими словами, поняття сутності уможливорює різнонаправлення акцентів наукових досліджень, себто розмежування знання "у відповідності з...". Так, фізика вивчає тілесну самостійну сутність, що змінюється; математика — нерухому, вічну, але несамостійно існуючу сутність; Перша філософія — нерухому і самостійну сутність. Теоретична філософія Арістотеля, що спрямована на визначення найвищого блага — ідеального буття, саме своєю складовою вираженою Метафізикою, розрізняє сутність у чистому вигляді, тобто сутність ідейну, сутність пізнання. Таке представлення наук в одному розділі ще раз свідчить про певну дуалістичність міркувань старогрецького філософа, що в деяких його виразах носять характер вагання. І така неоднозначність позицій Арістотеля дає нам право висловити припущення щодо унікальності класифікації зі структурою "три в двох". Тобто трилогічність загальної структури класифікації підпорядкована певній дуалістичності ідейного наповнення змістовираження системи. З цього випливає, що, говорячи про вчення Арістотеля взагалі, варто проводити паралель з класифікацією наук зокрема. Так, філософ, висловлюючись про матерію, говорить, що матерія це субстрат (одне зі значень сутності, яке, на відміну від предикату, є логічним суб'єктом певного судження) виникнення та знищення, однак у деяких випадках цей субстрат є і субстратом й інших видів змін, бо всі субстрати здатні приймати певні протилежності [6, т. 3, с. 395]. Враховуючи ж те, що за Арістотелем, матерія — носій протилежностей, тобто вона є, по суті, їхнім субстратом, можна зробити висновок (враховуючи розуміння значення поняття "субстрат"), що матерія і є сутність. Більше того, матерія навіть дещо більше ніж сутність, бо за словами філософа: "...все інше позначається відносно сутності, а сутність від матерії" [6, т. 1, с. 190]. Арістотель, не погоджуючись зі своїм вчителем ідеалістом Платоном, критикує твердження того про ідеї-образи, наголошуючи на тому, що те, що не є частиною будь-чого, не може існувати поза тим, частиною чого воно є [13, с. 19], тобто своє розуміння субстрату філософ протиставить Платонівським "тіням". Тому, якщо у Платона в класифікації чільне місце займає ідейність як результат діалектики, а у Демокріта взагалі — "ідеї-атоми", то у Арістотеля — сутність буття як результат діалектики засобами логіки. Дійсно, логіка в ученні Арістотеля певний інструментарій досягнення буття блага. На наше глибоке переконання, саме логіка та логічність мислення є певною ланкою у класифікації філософа, що відкриває початок загальної мапи знань. Принагідно варто зазначити, що знаннями, на нашу думку, тут неоднозначно може бути наука чи то науки. Знання — це насамперед асоціація з філософією, філософією загального. Таким чином, якщо у Арістотеля знання розділено на три групи: знання заради самого пізнання, знання про діяльність та знання про творчість, то цілком закономірно, що основа наук філософія теж має три підрозділи (радіше види). Це — Теоретична філософія, Практична філософія та Творча філософія.

З огляду на зазначене, виникає закономірне запитання: чи може бути первинна філософія в первинній філософії. Адже, і філософія загального знання є первинною відносно всієї класифікаційної системи, і філософія, що ототожнена з метафізикою, теж має характер первинності відносно суті сутності, що розглядається і розкривається у данному діленні. З першого погляду, можна констатувати парадокс полісемічності назв структурних елементів загальної класифікаційної системи Арістотеля. Це і є поясненням того факту, що мислитель вбачав у філософії вираження найширшого знання, і тому багато хто з дослідників в першу чергу говорить про ділення *знання* на три категорії *знань* [17, с. 21]. Хоча певні автори називають узагальнюючою для всіх цих гілок знань одну філософію — *philosophia protae* — первинна філософія [15, с. 13]. Зрештою, ґрунтовніше розібратись у класифікації наук Арістотеля та означенню питанні зокрема, можна побудувавши безпосередньо класифікаційну схему наук старогрецького філософа.

З побудованої схеми представлених елементів можна бачити, як саме філософія сприймалася старогрецьким мислителем. Дійсно, він подає знання в абсолютній асоціації з філософією, що й є первинною відносно усього загалу знань та аспектів їхньої систематизації. Таким чином, ми маємо три групи знань, що поділені у відповідності до їхнього призначення, як такі, що займають чільне місце у своєму спеціальному підрозділі. Практика, теорія та творчість — ось ті три кити, на яких тримається вся структурна навантаженість класифікації, як за змістом, так і організаційно.

Враховуючи означену проблематику, важливо одразу зосередити увагу на розділі метафізики. Чотири основні складові-підрозділи цього розділу вимальовують значущість цього сегмента класифікації та знань в цілому. У схемі загальне, рід, субстрат та суть буття представлено у певній ієрархії. Це аж ніяк не пов'язане з особливістю будови самої схеми, а в першу чергу вмотивовано змістовною необхідністю. Говорячи про метафізику Арістотеля, потрібно усвідомлювати той факт, що у своєму світобаченні він не був одним значним. І тому риторичне питання про відношення мислення та буття в його класифікації має своєрідну відповідь. Адже задля пізнання буття засобами усіх методів та наук необхідною є наявність головної рушійної сили, що, на перший погляд, виконує посередницьку роль, логічного мислення, тобто, як за Арістотелем — мислення заради мислення. З огляду на це можна говорити, що аналізуючи цей шлях до буття, очевидно є роль логіки як певного дороговказу, того, що надає *суттєвості* буття. А щоб розкрити сутність, потрібно всі складові метафізичного вчення показати в їхній рольовій інтерпретації (звідси, зокрема, мабуть і бачення багатьма дослідниками метафізичного вчення першопричинної філософської думки старогрецького мислителя, про що вже йшлося). Ми говорили про значення терміна "субстрат" у розумінні Арістотеля. Така основоположність субстрату, до речі, вказує зокрема на те, що він і є певною мірою сутністю останньої. З іншого боку, говорячи про матерію, філософ зазначає: "...те, з чого складаються всі речі, і з чого первиннісно вони виникають і в що, як в останнє вони перетворюються, при чому сутність, хоча й залишається, але змінюється у своїх проявах" [6, т. 1, с. 71]. Таким чином, можна говорити про субстрат як матеріальну передумову виникнення та зникнення, властивість названих функцій саме матерії. Така онтологічність субстрату дає підстави стверджувати, що матерія є сутність, у відповідності до бачень Арістотеля. Цим і продиктована в класифікаційній схемі наявність саме субстрату, а не матерії.

Однак все означене ніяким чином не представляє усієї повноти змістовної гами речі. Передусім тут слід говорити про *форму* речі. Саме форми ніхто ніколи не створював і не корегував, а найбезформніше вже має форму того, яким

чином воно виражене. Іншими словами, вносячи форму в матерію і створюється річ як така [9, с. 183]. Для Арістотеля форма — перша причина. "Формою я називаю суть буття кожної речі та її першу сутність" [6, т. 1, с. 198]. Цим і зумовлена присутність саме суті буття у класифікації, що представлена у співвіді з субстратом.

Сутність, таким чином, можна розуміти як найвище родове поняття. Таке, що має функцію всеохопленості, певного узагальнення. Як і в усій своїй філософії, Арістотель і з розумінням загального вагається від притаманності сутності до повного її заперечення: "...рід є сутність, в більшій мірі ніж види ... та загальне — в більшій мірі, ніж одиничне" [6, т. 1, с. 223], та "Видається неможливим, щоб, бодай, щось, що позиціонується як загальне було б сутністю ... загальне — це те, що стосується багато чого, бо загальним називається саме те, що за своєю природою притаманне більш ніж одному" [6, т. 1, с. 213]. У цих сентенціях старогрецького філософа можна прочитати вказівку на наявність роду з позиції передумови загального, де предикатом найшвидше є саме одиничне. Іншими словами, вимальовуючи у схемі ланцюг з елементів-ототожнень сутності, ми розуміємо наявність одиничного.

Крім метафізики, в розділі теоретична філософія також представлено математику та фізику. В свою чергу математика в цій схемі показана як така, що включає в себе астрономію, оптику та механіку. Що ж до самої математики, то тут варто наголосити на особливості математичного вчення в цілому, що було концентровано звичайно навколо чисел. Арістотель, абстрагуючись від попередніх піфагорійських вчень, враховуючи досвід послідовників Платона, вважав, що числа не є прямою тотожністю речам. Вони є певними якісними характеристиками останніх, і тільки завдяки логічним міркуванням та процесам мислення, формуються як числа. Тобто такі якісні числові характеристики певною мірою є ентелехіальними стосовно практичної перспективи виникнення чисел у свідомості людини.

Враховуючи те, що старогрецький мислитель проводив велику систематизаційну роботу відносно творів та викладених у них результатів досліджень і міркувань, можна обумовити присутність зазначених елементів класифікації розділу Математика. Однак тут варто звернути увагу на астрономію, що відкорінно пов'язана з космологією, яка (про це йтиметься далі) є повноцінним підрозділом фізики в класифікації Арістотеля. Дійсно це так. З іншого боку, не варто забувати про комплексність взагалі по суті таких наук, як фізика, математика відносно вивчення та вирішення питань астрономії. Що ж до бачення математики та фізики Арістотелем, то певно розуміти тут треба першопричинність цих наук, себто категорій знань, як складових у теоретичній філософії.

Що ж до фізики Арістотеля, то її елементними складовими у класифікації є психологія, біологія та космологія. Біля витоків космології старогрецького філософа стоїть розуміння того, що Земля кулеподібна, але не рушійна. Рух відбувається в самій Землі — прямолінійно та по колу. Чотири складові: вода, вогонь, повітря та земля причетні до прямолінійності руху. Що ж тоді є таке, що може рухатися по колу і бути чим особливим, враховуючи особливість руху по колу [7, с. 166]. Тільки квінтесенція, тобто ефір — певна, невизначена субстанція — рухається по колу. Сам філософ говорить про неї: "...відмінна від тутешніх (певно земних. — *О. Сербін*), більш божественна, ніж вони всі (вода, вогонь, повітря та земля. — *О. Сербін*), та первинна щодо них усіх" [6, т. 3, с. 268]. Такий рух, певно і є забезпеченням взаємодії та перетворень, тобто "...вогонь, повітря, вода та земля перетворюються одне в одне...кожен елемент міститься в кожному з них..." [1, с. 22]

Психологія Арістотеля представлена в першу чергу вченням про Душу і як наслідок її компонентами. Забігаючи наперед, зазначимо, що Душа в баченні Арістотеля має ще й вагомий етичний аспект, що явно видно з аналізу елементів Практичної філософії. Що ж до душі в фізиці, то тут вона розділяється на три окремі види: рослинну, тваринну та людську. За Арістотелем, найскладніша та найважливіша серед інших саме людська душа, адже вона є тією частиною людини, без якої неможливо й тілесне людське вираження [3, с. 37]. Так, тіло людини в тому числі представлено душевною складовою засобами ентелехій: розум, мислення, міркування. Саме ці складові є тим поштовхом для душевного збагачення і таким чином остаточного формування тілесного.

Самовиникнення можна охарактеризувати зародження життя на нашій планеті, на думку Арістотеля — багатовікового авторитета з цього питання. І якщо питання щодо флори загалом були зібрані та систематизовані, то питання щодо фауни, себто питання зоології, філософ особисто вирішував, створюючи класифікацію тваринного світу [4, с. 213—216]. Ним було названо та проаналізовано більше п'ятисот представників фауни. Як результат, у класифікації наук Арістотеля біологія фундаментально представлена засобами елементів зоології. Тварин мислитель розділяв на дві основні категорії: хребетні та безхребетні. А вже безпосередньо в однойменних розділах своєї класифікації розділяв на ссавців, рептилій, птахів, китів, риб з одного боку, та на цефалоподів, ракоподібних, м'якунів, комах з іншого. Ще один вид так званих зоофітів, Арістотель представив, як дещо середнє поміж рослинами та тваринами. Таке класифікування тварин цілком закономірне, з огляду на те, що старогрецький мислитель ретельно та ґрунтовно розглянув питання появи тварин у своїй роботі "ΠΕΡΙ ΖΩΩΝ ΓΕΝΕΣΕΩΣ" [2].

Практична філософія Арістотеля представлена трьома основними підкласами: етика, економіка та політика. Як видно з наведеної схеми, всі ці підкласи мають розгалужено представлену систему знань.

Етична сторона душі в Арістотеля представлена низкою чеснот останньої. Визначаючи чесноти та їхню суть, філософ, на нашу думку, прагнув показати шляхи до формування цілісного етичного наповнення особистості. Вказуючи на склад душі з етичної точки зору — Розумна та Нерозумна — він тим самим вказував на притаманність мати щось від народження, а щось набувати в процесі навчання. Проаналізувавши всю деталізацію складу душі у цій схемі, можна констатувати, що старогрецький мислитель один з перших, вказав на етичні норми виховання, таким чином окресливши витоки педагогіки. Вводячи поняття етичних чеснот, він зазначає про певну дефініцію етичного. Наприклад, середнім між легковажністю та обережністю є розсудливість.

Економічні категорії (підрозділи економіки), представляють собою складну систему взаємовідносин як відносно державного устрою, так і у взаєминах між людьми. Центральним в аналізованій системі є торгівля. Вона, на думку старогрецького мислителя, мала три форми вираження: обмінна, товарна та хрематистична. В цій послідовності, на наше переконання, викладено еволюцію розвитку форм торгівлі — спочатку, за відсутності єдиної монетарної одиниці, речами, продуктами просто обмінювались. Пізніше, з появою ціни та цінності речі як товару, виникає така форма торгівлі як товарна. Та вершиною розвитку торгівлі є виникнення мистецтва хрематистики — мистецтва "робити гроші", іншими словами гроші стали знаряддям для отримання ще більших грошей. Що ж до вартості в торгівлі, то тут філософ виокремлює природну та неприродну вартість. Точніше сказати, він напевно говорить про цільове призначення товару, що продається — купується, і вже у відповідності до результату сформованої вартості — про природність чи не-

природність останньої. Іншими словами, ми, можемо спостерігати демонстрацію елементарного процесу "запит — видача". Дійсно, намагаючись охарактеризувати вартість відносно природності чи неприродності, ми, таким чином, здійснюємо певний інформаційний запит *по суті*. Отже, враховуючи коефіцієнт точності видачі, ми можемо говорити про релевантність інформації до запиту, а міжособистісну особливість ланцюжку "продавець-покупець", і про пертинентність інформації щодо запиту.

Що ж до інших складових економіки Арістотеля, можна акцентувати, що розподілення не є тотожністю чи то дублюванням розподілу праці. Під розподіленням зібрані ті процеси, які характеризують місце людини не тільки в трудовій діяльності чи то трудовій рентабельності, а її безпосередню приналежність до відповідного класу, становище в суспільстві.

Політична складова практичної філософії є дотичною та спорідненою до Економічної, адже висвітлює складові державотворення та державоустрою. Міркування Арістотеля і Платона відносно ролі та значення політики і політиків тотожні. Він також, напевно, відводить політиці одну з чільних ролей у процесі виховання громадян, наголошуючи при цьому на обов'язковості етичної основи у характері політика. Людей у державі старогрецький філософ поділяє на громадян та рабів. Громадяни — це ті, хто може і здатен керувати та думати. Рабів же він вважає власністю господаря, що наявно продемонстровано в наведеній схемі. Громадяни складають певну родину. Певна ж кількість родин формує селище. І вже ряд таких селищ формують державу. Навряд чи Арістотель має на увазі формування селищ у відповідності до одного якоего принципу чи то шаблону. Адже згідно з етичним поділом усі люди виконують свою місію, кожен повинен займатися своєю справою. Що ж до державотворення засобами гуртування селищ, то тут визначальними є форми правління. Два основні види їх — правильні та неправильні. Уособлюють відповідно монархію, аристократію, республіку та тиранію, олігархію, демократію. Враховуючи ментальність старогрецького філософа та його походження, закономірно констатувати, що якнайкращою формою правління є монархія, а найнайгіршою демократія — влада народу, себто рабів, яким Арістотель не відводив жодної рушійної сили в державотворенні.

Нарешті творча філософія увібрала три складові Естетичної категорії — Прекрасне, Трагічне, Мемезис [10, с. 5] та Мистецтва. Вважаємо, мистецтва в класифікаційній схемі, варто виокремити, адже вони в першу чергу характеризуються виробничими процесами, що представлені технологіями та ремеслами. Таким чином філософ демонструє значення мистецтв як певного поштовху у здійсненні людиною продуктивної діяльності. Іншими словами, мистецтвами Арістотель називає те, що безпосередньо зроблено людиною від початку до кінця, від ідеї до результату, є по суті *здійсненим* людиною. З іншого боку, мемезис — є певним протиставленням чистому мистецтву, з огляду на те, що мемезисом називаються процеси наслідування, себто певного копіювання. Так, напевно, Арістотель вважав, що картина художника є певне копіювання з оригіналу, створеного природою, а оскільки, як уже зазначалося, мистецтво — це те, що створила, або здійснює людина сама безпосередньо, то живопис — це не складова мистецтва, а мемезису — наслідування природи людиною. Це ж саме стосується і поезії, коли поет описуючи створене природою, наслідує в своїх рядках те, що створила природа [5, с. 5]. Наукою, що вивчає поезію, є поетика. Що ж до риторики, то тут можна сперечатись про її належність радикально чи то до мемезису, чи то до мистецтв. Дійсно, риторика — це мистецтво вміло та правильно висловлюватись. Але ж і поезія — це ж в першу чергу мистецтво слова взагалі. Якщо ж ще згадати, що

риторика ще й певна теорія прози, як наука, яка вивчає також слово в певному його прояві, то можна говорити про відповідність риторики до поезії як структурної одиниці. Більше того, напевно, Арістотель таким чином вказував на предтечу риторики, тобто на те, в результаті чого вона виникає, чи виникає те, що досліджує риторика, як наука, а саме спостереження за природою та навколишнім, задля наслідування, себто копіювання у формі слова. Взагалі ж творча філософія Арістотеля є особливим естетичним вченням античної історії [14], і тому недивно, що її структурна складова має такий непростий елементний характер.

Як зазначалося раніше, логіка є певним обумовленням взаємозв'язку наук усієї класифікації Арістотеля. Саме засобами логіки пізнаються блага на вершині усього загалу знань. Цими засобами, на нашу думку, є логічні категорії та докази. За допомогою Логічних категорій відбувається пізнання, описання та виявлення суті предмета. Як видно зі схеми, основних категорій десять, це: місце, час, стан, кількість, страждання, володіння, відношення, сутність, якість, дія. Названі категорії є нічим іншим як предикатами між питанням та сутністю відповіді. І таке розуміння предикату цінне та символічне, адже, по суті, ми можемо сьогодні говорити про відповідність цій схемі (перше—предикат—третє) схемі інформаційного пошуку даних. Адже перше — інформаційний запит. Третє — це результат інформаційного пошуку. А предикатом у цьому випадку є пошукове розпорядження — текст (включає пошуковий образ запиту і вказівки про логічні операції, що підлягають виконанню в процесі інформаційного пошуку) [16]. Що ж до доказової складової логіки, то тут слід говорити про три основні складники, три види доказів. Мистецтвом сперечатися у нечесний спосіб характерна еристика. Беззаперечним та переконливим доказом є аподейтика. На відміну від вказаних видів доказу, діалектика являє собою вміння ведення діалогу, радше вміння сперечатися з допомогою запитань та відповідей [12, с. 9]. Наявність доказової складової ще раз підтверджує аналітичність роботи мислення, тому й недивно, що старогрецький філософ називав логіку не логікою, а аналітикою [11, с. 39]. Використання доказів, сформувало так звану силлогістичну логіку, логіку доказів-силлогізмів — коли з двох суджень (посилань) виходить третє (висновок). Приміром, відомо, що класифікаційна система, зі своїм структурно-змістовим наповненням, є механізмом для відтворення процесів індексації, засобами класифікаційної інформаційно-пошукової мови (ІПМ). Класифікаційна ІПМ, у свою чергу, є різновидом з усього загалу ІПМ. Таким чином, можна провести тотожність між Класифікаційною системою та ІПМ. Цей приклад ще раз доводить актуальність ідей Арістотеля і сьогодні.

Отже, підсумовуючи викладене, можна констатувати оригінальну логічність класифікації Арістотеля. Це в першу чергу те, що ми можемо, в результаті структурного аналізу, говорити про особливості ідеології структури класифікації — на нашу думку, системи "три в двох". Тобто, як зазначалося раніше, трилогічність загальної структури класифікації підпорядкована певній дуалістичності ідейного наповнення змістовираження системи.

З іншого боку, теорія предикатів Арістотеля дає нам можливість говорити про первинність філософа вчення щодо процесів мислення, їхньої організації. Тому ще раз наголосимо, що, по суті, ми можемо сьогодні говорити про відповідність схемі інформаційного пошуку даних, теорії наявності предикатного середнього між запитанням та відповіддю, коли перше — це інформаційний запит, останнє — це результат інформаційного пошуку, а предикатом у цьому

випадку є пошукове розпорядження — текст, що включає пошуковий образ запиту і вказівки про логічні операції, які потрібно виконати в процесі інформаційного пошуку.

Також варто зазначити, що з-поміж усього загалу структурних особливостей побудови класифікації мислителя найцікавішою є ідея визначення вартості. Сам процес визначення природності чи неприродності вартості, ідейно дуже цікавий з огляду на його онтологічність щодо сьогочасних процесів інформпошуку. Тобто, враховуючи наведені сентенції, ще раз варто наголосити, що таким чином, ми можемо спостерігати демонстрацію елементарного процесу "запит—видача". Даючи характеристику вартості щодо природності чи неприродності, ми здійснюємо певний інформаційний запит і, враховуючи коефіцієнт точності видачі, можемо говорити про релевантність інформації до запиту.

Отже на сьогодні, проаналізувавши структурні особливості класифікації наук Арістотеля та побудувавши класифікаційну схему, ми бачимо роль та значення систематизаційності характеру всієї ідеології мислителя. Ті ідеї і системність архітектури знань старогрецького філософа певною мірою є онтологічними щодо подальших процесів та принципів формування класифікаційних систем як його послідовників, так і противників його генезису.

Список використаної літератури

1. *Аристотель*. Метеорологика / Аристотель ; пер. с древнегреч. Н. В. Брагинской. — Л. : Гидрометеиздат, 1983. — 240 с.
2. *Аристотель*. О возникновении животных / Аристотель ; пер. с греч. В. П. Карпова. — М. : Изд-во АН СССР, 1940. — 250 с.
3. *Аристотель*. О душе / Аристотель ; пер. П. С. Попова. — М. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1937. — 180 с.
4. *Аристотель*. О частях животных / Аристотель ; пер. с греч. В. П. Карпова. — М. : Гос. изд-во биол. и мед. лит., 1937. — 220 с.
5. *Аристотель*. Об искусстве поэзии / Аристотель ; пер. с греч. В. Аппельрота. — М. : Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1893. — 97 с.
6. *Аристотель*. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; АН СРСР, Ин-т философии. — М. : Мысль. — Т. 1. — 1975. — 550 с. ; т. 2. — 1978. — 688 с. ; т. 3. — 1981. — 613 с. ; т. 4. — 1983. — 830 с.
7. *Аристотель*. Физика / Аристотель ; пер. В. П. Карпова. — М. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1936 — 194 с.
8. *Асмус В. Ф.* Античная философия / В. Ф. Асмус. — М. : Высш. шк., 1976. — 541 с.
9. *Визгин В. П.* Генезис и структура квалитативизма Аристотеля / В. П. Визгин. — М. : Наука, 1982. — 430 с.
10. *Воронина Л. А.* Основные эстетические категории Аристотеля / Л. А. Воронина. — М. : Высш. шк., 1975. — 126 с.
11. *Непобедимый Д.* Толкование аналитики Аристотеля / Денис Непобедимый ; пер. со староарм. С. С. Аревшятына. — Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1967. — 155 с.
12. *Джохадзе Д. В.* Диалектика Аристотеля / Д. В. Джохадзе. — М. : Наука, 1971. — 264 с.
13. *Воротнеци И.* Анализ "категорий" Аристотеля / Иоанн Воротнеци ; пер. со староарм. А. А. Адамяна. — Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1956. — 347 с.
14. *Лосев А. Ф.* История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика / А. Лосев. — М. : Искусство, 1975. — 776 с.
15. *Обзор главнейших классификаций наук / сост. Б. Гущин.* — Л. ; М. : Книжный угол, 1924. — 114 с.
16. *Поисковый образ* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?Rpuoxqui:luhwgn; — Загл. с экрана.
17. *Чанышев А. Н.* Аристотель / А. Н. Чанышев. — 2-е изд., доп. — М. : Мысль, 1987. — 221 с.

Інформаційне забезпечення реформування державного управління

Оксана Склярєнко,
*магістр державного управління,
головний консультант відділу
інформаційної безпеки та
міжнародних інформаційних
відносин НІПМБ при
РНБО України*

Питання реформування державної служби, перспектив її розвитку розглядаються у рамках наукової дискусії з конституційної реформи, зокрема відомими українськими аналітиками, які обговорюють стратегію зміцнення державної служби в ході її реформування і роль політичного керівництва в організації та здійсненні цього процесу. Західна політологія, особливо англо-американська, активно займається питаннями реформування державної служби. Ця проблематика представлена в працях таких її представників, як Е. Пейдж, Ф. Хіді, Ж. Ебербах та ін. Здійснений ними аналіз функціонування державного апарату провідних країн Заходу дає можливість зрозуміти природу взаємовідносин сфери політики та держслужби [8, 9].

Фундаментальний внесок у розроблення моделей державної служби та її реформування, моделей взаємовідносин політичної влади, адміністративного апарату і громадського суспільства був поповнений вченими: М. Вебер, М. Крозьє, К. Сикстон, С. Ейзенштадт, Ф. Ріггс та ін.

Проблематиці реформування держслужби достатньо значна увага приділяється у літературі з політико-адміністративного управління, в якій знайшли відображення дослідження мережевого та різних менеджеріальних підходів, пов'язаних з розробленням проблематики "нового державного менеджменту". В його основі лежить теорія раціонального вибору та ринкових установок у цілому, що базуються на інституціональній теорії [6, 5, 4].

Вітчизняна політологічна література не володіє поки що значною кількістю досліджень з проблеми реформування державної служби. Та невелика кількість праць, що існує, представлена у працях Н. Нижника, А. Чемерис.

Найбільшу цікавість до проблематики функціонування державної служби та її реформування виявляє російська правова наука. У працях Г. Атаманчука, Л. Окунькова, Ю. Тихомірова та інших авторів широко розглянуті питання сутності державної служби, її нерозривного зв'язку з громадянами.

Не зважаючи на досить великий обсяг наукової літератури, присвяченої різним аспектам реформування державної служби у нашій країні та за кордоном, аналіз реформування державної служби як елементу створення позитивного іміджу країни розкрито недостатньо. Необхідністю заповнення існуючої лакуни визначена актуальність пропонованого дослідження.

Основна мета статті полягає у дослідженні інформаційного забезпечення сучасного етапу реформування державної служби, тобто політико-адміністративного процесу радикальної її перебудови у відповідності з фундаментальними змінами суспільства [1,2].

Означена мета конкретизується у таких дослідницьких завданнях:

- розкриття змісту методу інформаційного впливу як політико-адміністративного процесу;
- аналіз у цьому контексті об'єктивних передумов та виявлення основних проблем реформування державної служби в інформаційному суспільстві.

Засоби інформаційного впливу безпосередньо на людину, соціальні групи та соціум у цілому почали розробляти в межах концепції "психологічних війн" (Цей термін уперше ввів до наукового обігу 1920 року британський історик Дж. Фуллер, який аналізував події Першої світової війни). Почались розроблення теоретичних засад впливу на психологію людини, масову свідомість, практичних методик у ході "психологічних операцій" [11, с. 65—66].

Розвиток технологій інформаційних впливів у новітній історії завжди тісно пов'язаний з еволюцією засобів масової інформації. Можемо стверджувати, що ЗМІ є базисом західної демократії, а інформаційні впливи — її основним інструментом самозбереження [1].

Поєднують різні засоби масової комунікації в єдиний інформаційний ресурс, коли одна й та сама інформація у різному вигляді і за різних умов подається в онлайн-режимі в Інтернеті на веб-сайті та в анонсах на телеканалі, в короткому повідомленні на розважальному музичному радіоканалі, у теленовинах, у вигляді статті в газеті чи в аналітиці спеціалізованого журналу, що забезпечує можливість масованого впливу на масову свідомість.

Державна служба як соціальний інститут завжди цікавила дослідників, які прагнули знайти джерела, підстави для її формування в різних регіонах і культурах. Вони намагаються осягти її корені, знайти те загальне, що є в певному виді людської діяльності.

Із виникненням Інтернету з'явилися нові методи інформаційного впливу, орієнтовані саме на цю технологію. Однак стихійне розповсюдження інформації в Інтернеті підтримує монополію глобальних ЗМІ на управління політичною поведінкою громадян, робить неможливим організацію блокування небажаної інформації.

Будь-який витік альтернативної інформації може стабілізувати ситуацію. Так, мережа Інтернет завжди пропонує інформаційний продукт у максимально широкому спектрі. Таким чином, змінити базові установки Інтернет-користувача за допомогою традиційних ЗМІ практично неможливо [7]. Отже, коли розповсюдження інформації через традиційні ЗМІ мало такі обмеження, як висока собівартість та технологічна складність процесу, мережеві та мультимедійні технології стали доступними більшості і будь-хто може використовувати ЗМІ не лише як споживач, а й як виробник медіапродукції. Глобальна електронна мережа певним чином урівнює можливості традиційних, впливових суб'єктів впливу, які не мають значних фінансових ресурсів, але можуть створити привабливий образ.

Кажучи про інформаційну прозорість та відкритість органів влади, зокрема місцевих, треба відзначити важливу роль різноманітних способів інформування населення, включно з друкованими та електронними ЗМІ, спеціалізованих веб-сайтів, а також наявності чинників зовнішнього та внутрішнього інформаційного впливу.

Згідно з рекомендаціями, виробленими Всесвітнім банком, не зважаючи на суттєву роль місцевої друкованої преси та місцевого телебачення, найважливішим (і найдешевшим) інформаційним джерелом для місцевого населення є АМ-радіостанції, які, з одного боку, не потребують потужних передавачів, а з іншого, можуть не тільки презентувати

актуальні новини, а й проводити інтерактивні обговорення, ток-шоу, використовувати інші можливості для забезпечення зворотного зв'язку між владою та населенням [3, 7].

Водночас належить розуміти, що цілеспрямована управлінська дія, крім результатів, на які розраховує і які отримує суб'єкт дії, спричиняє й побічні, що продовжують жити згідно з їх логікою. З часом вони створюють наслідковий ефект, що потребує нового управлінського рішення.

Зростання впливу засобів масової інформації на динаміку соціальних і комунікаційних процесів вказує на необхідність створення ефектної системи управління інформаційним простором. Тому, не зважаючи на велику кількість законодавчих і підзаконних актів, ухвалених в Україні, очевидною є не тільки невизначеність структури державної інформаційної політики, а й самого розуміння інформаційно-психологічної безпеки як одного з головних елементів національної безпеки.

У цьому контексті, наприклад, набуттям важливого для України досвіду було б детальне вивчення динаміки громадської думки, що віддзеркалювала, приміром, ставлення щодо вступу до НАТО у країнах Центральної та Східної Європи. Відомо, що до проведення потужних інформаційних кампаній воно було здебільшого негативним, у той час як спільні зусилля урядів та ряду інших організацій, спрямовані на якомога детальніше ознайомлення населення з усіма можливими наслідками такого кроку, призводили до можливості зробити дійсно відповідальний, усвідомлений вибір, результатом якого було позитивне голосування на загальнонаціональних референдумах.

Отже, у процесі дослідження інформаційного забезпечення державного реформування визначено знання та вміння взаємодії органів державної влади зі ЗМІ, оволодіння якими має бути суттєвим для базової професійної підготовки державних службовців України, враховуючи наявність зовнішніх та внутрішніх інформаційних впливів.

Аналіз досліджуваного масиву інформаційних джерел допоміг авторці виробити власний підхід до розв'язання поставлених у роботі завдань, що ґрунтується на творчому синтезі застосовуваних концепцій і тлумачень, але з урахуванням специфіки проблематики і нагальних потреб формування позитивного міжнародного образу України.

Тому питання інформаційного впливу можливо співставити з загальним поняттям інформаційного суверенітету нації. Насамперед інформаційний суверенітет — це одна з форм захисту національних інтересів, серед яких консолідована єдність нації в духовній, культурологічній, ментально-традиційній та деяких інших сферах є запорукою існування нації в сучасному геополітичному просторі. У такому середовищі метод інформаційного впливу виступає

принциповим, необхідним, але одночасно найбільш вразливим та неоднозначним феноменом і явищем, яке ситуативно формується на потребу тим чи іншим заходам політичного характеру в державі.

Водночас потребує вирішення проблема створення загальнодержавної інформаційної інфраструктури, відповідних організаційних структур, що формуватимуть систему збереження, опрацювання та розповсюдження інформації, відповідатимуть за розроблення, впровадження і супровід новітніх інформаційних технологій, здійснюватимуть контроль загальнонаціонального інформаційного простору і моніторинг інформаційно-психологічного впливу інформаційних ресурсів на теренах України. Особливого значення набувають проблеми управління національним комунікативним простором та законодавче закріплення за ЗМІ провідного ресурсу державного управління як основного інструмента застосування механізму протидії широкомасштабним інформаційно-психологічним атакам і інформаційній експансії.

Список використаної літератури

1. Баранов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность? / А. Баранов // Национальная безопасность и оборона. — 2001. — № 1. — С. 70—76.
2. Бухарин С. Н. Методы и технологии информационных войн / С. Н. Бухарин, В. В. Цыганов. — М.: Акад. проект, 2007. — 382 с.
3. Ващенко К. О. Політичний аналіз і прогноз у дослідженні сучасного суспільства / К. О. Ващенко // Трибуна. — 2007. — № 1/2. — С. 42—43.
4. Гаврилов І. Розвиток інформаційного простору: нові можливості, нові загрози / І. Гаврилов // Національна безпека і оборона. — 2001. — № 1. — С. 77—79.
5. Ярочкин В. М. Информационная безопасность / В. М. Ярочкин. — М.: Междунар. отношения, 2000. — 400 с.
6. Інформаційна політика України: європейський контекст / Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко [та ін.]. — К.: Либідь, 2007. — 360 с.
7. Пантелєєв В. Методи інформаційного впливу в мережі Інтернет / В. Пантелєєв. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=28&c>. — Назва з екрану.
8. Лобанов В. Административные реформы: вызов и решения / В. Лобанов // Проблемы теории и практики управления. — 1998. — № 1. — С. 17.
9. Поляков Л. В. Обществознание. Книга для учителя / Л. В. Поляков. — Режим доступу: <http://www.prosv.ru/umk/obshestvoznanie/8.html>. — Назва з екрану.
10. Самойленко В. Семь шагов. Как сделать реформы осмысленными и окончательными / В. Самойленко // Независим. газ. — 2000. — 14 берез.
11. Требін М. Інформаційне суспільство. Війни нової епохи / М. Требін // Віче. — 2002. — №4. — С. 64—68.

УДК 37.013.2

Умови організації педагогічної взаємодії: за матеріалами наукової літератури

Вікторія Кручек,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
НУБіП України

У статті розглядаються погляди на творчу взаємодію діалогічного характеру як основу успішності
© Кручек В., 2009

навчання, будь-якого ділового та професійного спілкування та обґрунтовуються умови її організації.

В статтє рассматриваются подходы к творческому взаимодействию диалогического характера как основы успешности обучения, делового и профессионального общения и обосновываются условия его организации.

Гуманізація і демократизація, системна диференціація та індивідуальний підхід, що цілком зарекомендували себе як необхідні нині, знаходять широке віддзеркалення і в педагогічних прийомах, і в ідеях сучасної вищої школи. Прихильники антропологічної концепції гуманістичної освіти відстоюють право людини на автономію у власному розвитку. Ці ідеї практичні психологи і педагоги реалізують у численних альтернативних школах. Вони виступають проти систематичного навчання, вважаючи, що це сковує ініціативу учня і вчителя. Основна мета освітнього процесу в цьому випадку переноситься на те, щоб дати простір ши-

рокою спектру навчальних курсів, що раніше не вивчалися в традиційній вищій школі. Один з лідерів феноменологічного напрямку Р. Барт [1] вважає, що кожен вчитель має дістати реальну можливість "відкривати, розробляти, удосконалювати і застосовувати на практиці властиві тільки йому підходи до навчання". На його думку, "є вкрай мало доказів того, що певний стиль, метод або філософія навчання кращі, ніж будь-який інший. Навчальні заклади мають перетворитися на форму, де можуть розроблятися, вивчатися і братися під сумнів найрізноманітніші педагогічні ідеї і методи".

Щодо цього з Р. Бартом цілком солідарний М. Вертгеймер [1], на думку якого, людина може продуктивно мислити в обстановці не жорстких стандартів. Різноманітність форм і методів, уживаних викладачем, свідчать про ефективність її розвитку. Авторитарній освіті, що дає мінімум знань, умінь і навичок, протиставляється "відкрита школа", вільна від примусу і стандартизації, технократичної спрямованості навчального процесу. Один з провідних теоретиків гуманістичної освіти З. Паттерсон переконаний, що "... знання знання містяться в учневі, а не в змісті навчального предмету", відповідно — учень "... відкриває для себе це значення, а вже потім співвідносить із змістом" [2]. У процесі навчання потрібно розвивати пізнавальні можливості, учні мають набувати здатність свідомого, творчого ставлення до оволодіння знаннями, бути інтелектуально ініціативними та активними.

Проблема функціональної нерівності та статусного домінування педагога може вирішуватися в цьому випадку через його часткове відмовлення від використання своїх контролюючих можливостей як базової підстави мотивації учнів. Якщо елементи зовнішньої мотивації і зберігаються в арсеналі засобів педагогічної дії, то суттєвим чином змінюється їх якість і цільові орієнтири. Позитивне посилення цих мотивів у разі повного відмовлення від покарання використовується педагогом у режимі персоналізуючого зворотного зв'язку з конструктивною критикою. Водночас усі види зовнішніх дій, організація стимулюючого освітнього середовища спрямовані на розвиток внутрішньої мотивації учнів, їхньої творчої ініціативи.

Активна суб'єктна позиція учасників освітнього процесу ставить питання про можливий перерозподіл функцій в організації педагогічної взаємодії між педагогом і його вихованцями, дає можливість говорити про педагогічне партнерство не тільки в плані рівнозначності ціннісно-смыслових позицій учасників освітнього процесу, а й щодо їхніх рівних можливостей ініціювати нові форми сумісної діяльності. Відмовлення від деструктивних видів психологічного впливу (навіювання, тиск, наслідування зразка) у виборі засобів педагогічного впливу означає те, що педагог не використовує обов'язковості авторитету та авторитету влади. Його слово перестає бути правильним тільки тому, що це його слово, більше того, воно взагалі не може бути правильним або хибним, як і слово будь-кого іншого, але воно може бути або обґрунтованим, або ні. Наявність власної позиції, необхідність її аргументації сприяють тому, що педагог-транслятор, який відтворює "нічії думки нічіїми словами", займає відкриту авторську позицію, а педагогічна дія тільки тоді і стає педагогічною взаємодією, якщо в її основі — переконання, конструктивний вид психологічного впливу, який забезпечує непорушність і реалізацію взаємних інтересів учасників педагогічного партнерства.

Отже, важливою умовою реалізації педагогічного партнерства є педагогічна толерантність, при цьому цінності схвалення і розвитку стають для педагога особисто і професійно значущими. Проте перебудову його внутрішньої філософії і професійного світу можна розглядати як необхідну, але ще не достатню умову реалізації педагогічного партнерства. Зміна ціннісних і цільових орієнтирів педагогічного спілкування і досягнення необхідного ефекту при реалізації комунікативних задумів педагога вимагає й адекватних мовних конструкцій.

Його відкрита авторська позиція і безоціночне ставлення до учасників освітнього процесу допускають достатньо високий рівень оволодіння вербальними навиками само-

розкриття і зворотного зв'язку. Педагог не "відкриє" інших осіб, не "відкривши" раніше себе. Однак персоналізація відчуттів і думок не властива в цілому колективістським культурам, а, відповідно, і пострадянському суспільству. Найчастіше ми просто демонструємо свої відчуття і надаємо нашим партнерам можливість лише здогадатися про те, що ж насправді відчуваємо. Опис відчуттів є проблемним як в плані їх ідентифікації, так і в плані підбору відповідних кодів, слів. Проте саме такі вислови (описи відчуттів), з одного боку, допомагають "оживити" педагога і стимулюють саморозкриття інших учасників освітнього процесу, а, з іншого, сприяють точнішому і повнішому взаєморозумінню.

Таким чином, реалізуючи засади щодо педагогічного партнерства, він допускає персоналізацію відчуттів та думок і використання висловів від першої особи (я думаю, я вважаю, я згоден тощо) замість знеособлених або колективних висловлювань (вважається, будь-хто погодиться, всі вважають, всім відомо тощо). Педагог дійсно займає суб'єктну позицію, позицію людини, відповідальну за свої відчуття, думки і форми їх висловлення.

Відмовлення від аверсивного контролю (покарання) в педагогічному процесі актуалізує необхідність ефективного зворотного зв'язку. Позитивне посилення уможливило переживання успіху в навчальній діяльності і сприяння формування позитивної Я-концепції, стійкої навчальної мотивації. Конструктивна критика, яка орієнтована на навчальну ситуацію, не зачіпає Я-концепцію, а вказує шляхи вирішення проблеми. Ефективний зворотній зв'язок можна розглядати як альтернативу традиційному педагогічному оцінюванню. Проте, якщо оцінка в своєму формалізованому вигляді не несе в собі ніякої інформації про якість виконання завдання і вказівок стосовно подальших кроків на досягнення позитивного результату, то її можна розглядати всього лише як інструмент контролю. А от психологічно коректно побудований зворотній зв'язок з успіхом виконуватиме організаційну функцію, забезпечуючи переважно безоціночне спілкування.

Отже, ухвалення цінностей нової педагогічної культури, ознайомитись з якою і учителям, і їхнім вихованцям допомагають бібліотеки середньої і вищої школи, і сама можливість їх застосування в педагогічній практиці визначаються не тільки рівнем ціннісно-професійного самовизначення педагога та відносин зі студентами, а й рівнем володіння ними мовою, яка відповідає цій новій педагогічній культурі. Уявляється цілком вірогідною реалізація подібного підходу в рамках навчання риторичі, основам міжособистісного спілкування. Ще Арістотель визначив риторичу як "здатність знаходити можливі способи переконання щодо даного предмету". У галузі розвитку риторичі в сучасній освіті представляють інтерес дослідження учених Л. Введенської, Л. Павлової, Ч. Далецького, Х. Леммермана, В. Марова, Д. Ваганової, Т. Зибіної, Ю. Вінькова, В. Соколової. Так, В. Маров, Д. Ваганова, Т. Зибіна, Ю. Віньков [3] пропонують оригінальну концепцію риторизації педагогічного спілкування, яка базується на ідеї емпатії та активності суб'єкта навчання й дає змогу, виходячи з динамічної моделі спілкування, досягти синхронізації фаз спілкування між вчителем і учнем. Результатом спонукання учнів до діяльного динамічного спілкування є їхня інтелектуальна ініціативність. Активізація інтелектуальних можливостей здійснюється за рахунок формування самостійності та наполегливості в пошуку аргументів для переконання співрозмовника, ціннісно-смыслові організації особистості, емоційної спрямованості на спілкування.

Використовуючи старі мовні конструкції, що відповідають деформованій свідомості і монологічному мисленню, неможливо зробити реальності кроку до розвитку педагогічної взаємодії. Але наряд чи можливо переконати педагога у необхідності реформування мовних навичок без глибокого осмислення і ухвалення ним цінностей нової педагогічної культури. Фахова мова є такою, що створює професійний образ світу педагога, і як зміни в нашій свідомості можна викликати, змінивши стиль мовлення, так і, ймовірно,

усвідомлене вживання певних мовних конструкцій може викликати зміни особистих і професійних установок [4, 5].

При організації педагогічної взаємодії варто дотримуватись концепції "свободи навчання", яку висунув американський учений К. Роджерс. Згідно цієї концепції зміст предмета сприймається кожним учнем крізь призму "безпосереднього його ставлення до власних турбот, інтересів і мети". Це положення цілком узгоджується з російськими підходами, що розглядають особистий досвід суб'єкта як необхідну умову для реалізації інтелектуальних можливостей учня і його успішності в навчанні.

На думку Ч. Ратбуона, основними установками відкритого навчання є, по-перше, те, що кожна людина розглядається як автономний "самоактуалізуючий індивід", по-друге, не існує таких знань, якими потрібно оволодіти кожній людині, оскільки значущість будь-якого знання визначається її суб'єктивним сприйняттям. Один з основних теоретиків відкритого навчання Г. Колль наголошує на необхідності створення гнучкого стилю навчання, який характеризується "відвертістю, природністю і довірливістю", але при цьому передбачає "послідовність і твердість". При такому "відкритому" навчанні вчитель має відмовитися від традиційної ролі авторитарного контролера. У цьому випадку він — самоактуалізуюча особистість, яка відкрито висловлює свої думки з приводу поведінки учнів і ходу навчального процесу.

У рамках гуманістичної освіти Ч. Ратбуон виділяє шість головних аспектів, що відіграють функціональну роль "дидактичних координат" при організації педагогічної взаємодії. До них відносяться: 1) значущість "активного навчання" і надбання учнями безпосереднього і цінного для них пізнавального досвіду; 2) "персоналізовані знання", як єдино значущий продукт навчання; 3) спрямованість на засвоєння учнями навчально-пізнавальної діяльності, враховуючи їхні індивідуальні потреби як умову розвитку самостійності, уміння спиратися на власні сили; 4) роль вчителя як "джерела пізнань"; 5) атмосфера відвертості і взаємної довіри на заняттях; 6) усвідомлення педагогом невід'ємного права учнів на турботу і увагу.

Необхідно підкреслити, що зарубіжні реформатори освіти прагнуть виділити саме "персоналістичний аспект" гуманістичної освіти. Відомий діяч гуманістичного напрямку П. Наш [6] визначає основну ідею "гуманістичної перспективи", стверджуючи, що базове гуманістичне припущення базується на тому, що люди є вільними істотами (але не в тому сенсі, що людська поведінка є безпричинною, довільною або неконтрольованою. Це також не означає, що на людей не впливає оточення, обставини їхнього життя або здобутий ними досвід. Швидше означає інше: те, що вони можуть робити власний значущий вибір, формувати свою мету, виступати ініціаторами певних дій і вчинків і так або інакше регулювати перебіг власного життя).

У цілому програма гуманістичної освіти, спрямована на активізацію особистості, містить ряд психологічно обґрунтованих положень. Серед найраціональніших можна виділити:

- навчальна програма характеризується емоційно стимулюючим освітнім середовищем. При цьому особливе значення надається ініціативності пізнавальної діяльності, як і міждисциплінарним підходам у співвідношенні з "людськими потребами", а також саморегуляції і "свободі з відчуттям відповідальності";
- навчання має відбуватися в позитивній обстановці, в атмосфері теплоти, емоційної ширості, взаємній домовленості, відсутності упереджених думок вчителя, його погроз. Необхідною умовою є налагодження конструктивних міжособистісних відносин, а також взаємна пошана і довіра;
- навчальний процес структурується вчителем і учнями на "солідарній основі", тобто при взаємній згоді;
- вчитель не може виступати в невдячній ролі "контролера", домінуючого над навчальним процесом. Він завжди готовий допомогти словом і справою

учням, котрі сприймають його як консультанта і цінне джерело пізнань;

- кожен учень дістає реальну можливість вибору "пізнавальних альтернатив", а вчитель, не визначаючи заздалегідь мети заняття, заохочує до самореалізації в тій або іншій формі залежно від його рівня розвитку;
- основним критерієм освітньої програми є її можливості щодо реалізації максимального потенціалу і стимулювання та розвитку творчих здібностей особистості, чому значною мірою сприяє шкільна бібліотека. Суть процесу навчання полягає в накопиченні суб'єктивного досвіду пізнання, збагачення його все новими і новими гранями і змістовними елементами, необхідну інформацію для чого педагог знаходить у бібліотеках галузевій, навчального закладу тощо;
- вчитель не використовує оцінки як форму тиску на учнів, стримується від критичних зауважень, якщо тільки ті самі не просять про це. Проблеми пізнавального процесу і способи його оцінки спільно обговорюються вчителем і учнями.

На думку А. Комбс [7], новий гуманізм в освіті — це "систематична, свідомо спроба здійснити на практиці все краще, що ми знаємо про природу людей і їхню здатність вчитися". Учений доводить життєздатність гуманістичних тенденцій в освіті, висуваючи такі доводи: 1) взаємозалежність людей в умовах високотехнологічної цивілізації, яка все більше ускладнюється, робить гостроактуальними саме "людські проблеми"; 2) майбутнє вимагає, щоб освітні процеси були спрямовані насамперед на "внутрішнє життя" учнів, яке виявляється в ціннісних орієнтаціях, самооцінках і емоціях; 3) навчання є не що інше, як "глибоко людський, особистісний, афектний процес", і саме гуманістична освіта має займати чільне місце. Враховуючи основні доводи науковця, необхідно відзначити, що їх реалізація можлива лише при врахуванні особистого досвіду суб'єкта освіти.

Таким чином, саме положення про творчу взаємодію діалогічного характеру як умову успіху в будь-якому діловому і професійному спілкуванні та навчанні, зокрема, не викликає принципових суперечок, але на питання про те, *яким чином* організувати цю взаємодію, як інтегрувати професійно-предметну спрямованість діалогу в процесі вивчення професійної дисципліни та активне формування культури взаємодії вчителя і учнів, поки що немає вичерпної відповіді. Спираючись на розроблені фрагменти вправ-тренінгів міжособистісного спілкування, не можемо не помітити відсутності цілісного підходу до практичного становлення культури педагогічної взаємодії і не лише на тренінгових заняттях, а й у реальному процесі професійної освіти.

Ці міркування й спричинили необхідність розроблення достатніх умов, за яких організується діалогічна взаємодія викладача та студентів у процесі професійно-педагогічної підготовки. Для створення ситуацій взаємодії необхідно проектувати спеціальні умови, які б сприяли: 1) активному включенню всіх учасників освітніх процесів в обговорення і виконання дії при ухваленні рішень на різних етапах організації взаємодії; 2) дослідницькій позиції всіх суб'єктів освіти, для вироблення якої, як переконує досвід, необхідно використовувати можливість бібліотек; 3) об'єктивуванню поведінки, що допускає налагодження постійного зворотнього зв'язку; 4) партнерському спілкуванню, що означає визнання і схвалення цінностей особистості кожного учасника, його думки, інтересів, особливостей, прагнень перспективи особистого зростання. Такими умовами є:

Переорієнтація навчально-професійного спілкування на творчу діяльність, тобто достатньо напружену спільну творчу діяльність з досягнення нових результатів, набуття нових знань, пізнання правил, моделей діяльності і відносин, станів особистості.

Реалізація суб'єкт-суб'єктного характеру спілкування і його центральної частини — взаємодії на протизагаду суб'єкт-об'єктному, який дозволяє маніпуляцію іншими. Виконання

цієї умови потребує і глибокої теоретичної підготовки учасників взаємодії, і постійної корекції з боку викладача.

Активізація емоційної сфери, емоційних переживань як основи спілкування та інтелектуальної діяльності як фактора надання взаємодії особистісного характеру. Потрібно акцентувати на мові почуттів, використовувати образи, асоціації, метафори, іронію, гумор. Така мова, як правило, менш жорстка і менш травмуюча. Особливістю оптимального ведення діалогу, крім зазначених обставин, є дотримання рекомендацій психологів (Л. Петровської, К. Роджерса, В. Кан-Каліка) уникати оціночних суджень, замінюючи їх у разі можливості описами власних емоційних станів. Таким чином вчителі навчаються висловлювати негативні оцінки опосередкованіше, толерантніше щодо тих, хто не погоджується з цією думкою. І стосуються вони не особистості взагалі, а лише її локальної позиції, конкретного вчинку.

Точність, виразність мови, її експресивність та образність у поєднанні з доречністю жесту, міміки, інтонації. При цьому необхідно орієнтуватися на критерії усного мовлення: образну наповненість мови, її енергетичний потенціал, оптимістичну тональність, перевагу позитивних конструкцій, відсутність часток заперечення, полемічної категоричності та інші.

Постійна увага до розвитку емпатійних почуттів та вмінь учасників взаємодії. Рівень емпатії індивіда — важлива складова культури його спілкування. Емпатія — це здатність проникнення у внутрішній світ співрозмовника, міра емоційного співчуття до іншого, вміння слухати і чути його, за змістом, інтонацією його мови, виразом очей "читати" його радість, біль, інтереси, наміри, настрої.

Застосування на заняттях методик вимірювання, оцінки і самооцінки різних показників культури взаємодії. На основі вивчених процедур діагностики сфери спілкування, критеріїв комунікативної культури вчителя учасники мають оцінити: а) рівень емпатійності; б) рівень рефлексивності (самоконтроль, саморегуляція, емоційна стійкість); в) виразність та логічність мови; г) рівень діалогічних умінь.

Для досягнення ефективної педагогічної взаємодії необхідно враховувати різницю у можливості тих, хто надає інформацію з певного предмета та засвоює її, усвідомлення цієї різниці кожним з них; готовність їх до взаємодії, з одного боку — ділитись, з іншого — переймати досвід. Ефективна педагогічна взаємодія визначається тим, наскільки виявлена суб'єктність у сфері пізнавальної діяльності в учасників навчально-виховного процесу. Необхідне усвідомлення цієї суперечності як рушійної сили розвитку і використання її енергетики на користь цілого.

Оптимальна стратегія взаємодії спирається на прогнозування того, як людина розвивається серед людей. При цьому прийоми дій узгоджуються з логікою особистого розвитку, а загальна мета освіти — з природою міжособистісної взаємодії в педагогічній ситуації. Ефективний шлях засвоєння культури педагогічної взаємодії полягає не в тому, щоб передати знання, а в тому, щоб, використовуючи сучасний інструментарій науки, педагогічні технології, формувати спосіб мислення, необхідний для вирішення існуючих і прогнозованих проблем.

Список використаної і цитованої літератури

1. *Вертгеймер М.* Продуктивное мышление / Макс Вертгеймер ; пер. с англ. И. П. Зинченко. — М. : Прогресс, 1987. — С. 336.
2. *Patterson C. H.* Humanistic Education / C. H. Patterson. — Englewood : Yliffs, 1973. — P. 94.
3. *Риторика — учителю* / В. Н. Маров, Д. Х. Ваганова, Е. М. Зыбина, Ю. В. Виньков. — Пермь : Книга, 1993. — С. 105.
4. *Кан-Калик В. А.* Учителю о педагогическом общении / Виктор Абрамович Кан-Калик. — М. : Просвещение, 1986. — С. 78.
5. *Рыданова И. И.* Основы педагогики общения / И. И. Рыданова. — Мн. : Беларус. наука, 1998. — С. 56.
6. *Nash H.* A humanistic Perspective / H. Nash. — Thereyin to Practice. — 1979. — Vol. 18. — P. 325—326.
7. *Combs A. W.* Humanistic Education: Too Tender For a Tough world? / A. W. Combs // Phi Delta Kappan. — 1981. — Vol. 62. — P. 448.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 027.53.021:021.4](477.74-25)

Одесити вишановують Шевченка

Чи був Тарас Шевченко в Одесі, питання досить дискусійне, але дух Кобзаря живе в Причорноморському місті. В Одесі певний час проживали друзі Шевченка Андрій Лизогуб і княжна Варвара Репніна, які надсилали з берегів Чорного моря листи і посилки до опального митця. Про вихід "Кобзаря" й "Гайдамаків" згадував "Одеський вестник" та інші місцеві видання — твори, які потрапляли до одеських книгарень Ірні та Григор'єва і миттєво розпродавалися. Серед сучасних відомих дослідників життя і творчості Т. Г. Шевченка, чії публікації увійшли до державного проекту — "Шевченківська енциклопедія", завідувач редакційним відділом ОДНБ ім. М. Горького, заслужений працівник мистецтв Григорій Зленко. В Одесі існує і "Музей Т. Г. Шевченка" на основі приватної збірки заслуженого працівника культури України Тараса Максимюка.

У зв'язку з відзначенням 195-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка в Одеській державній науковій бібліотеці ім. М. Горького відбулися традиційні "Шевченківські читання" за участі науковців, педагогів та учнівської молоді міста.

Привітала учасників читань заступник директора ОДНБ ім. М. Горького, заслужений працівник культури України Ольга Бельницька. Вона відзначила актуальність творчої спадщини Кобзаря, в якій допитливий сучасник може знайти для себе моральні орієнтири і відповіді на злободенні питання.

За задумом організаторів, подібні проекти не обов'язково прив'язувати до конкретної дати, бо це значною мірою формалізує наше ставлення до особи ювіляра, а тим більше

© Кудлач В., 2009

у випадку такої масштабної постації, як Тарас Шевченко. Навіть деякі ЗМІ пояснили зниження свого інтересу до цього заходу, бо він, мовляв, не збігся із покладанням квітів до пам'ятника Кобзареві.

Про шкідливість стереотипів мислення, цього губителя людського інтелекту, говорив присутній на заході відомий науковець, кандидат філологічних наук, доцент Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського Володимир Сподарець: "Стереотип мислення — це кимсь прокладена для людей коля, яка не дозволяє відхилень... Це майже трагічна ситуація. Чи не потрапив Шевченко під наші стереотипи? Адже і Шевченка, так би мовити, розклали "на деталі", бо це настільки багатогранний талант, що в нього можна вишукати цитату і підвести під неї яку завгодно життєвську ситуацію? Багато хто успішно практикується на такому вивченні і застосуванні творчого спадку Тараса Шевченка".

Подібна практика має місце, коли Шевченка ставлять на службу інколи протилежним ідеологіям. Достатньо розглянути його ставлення до Бога, віри, церкви. Чи був Шевченко віруючою людиною, чи, навпаки, атеїстом? З цього приводу під час читань навіть виникла дискусія. Володимир Сподарець вважає, що істину слід шукати шляхом встановлення зв'язку між суперечливими текстами поета. Одні вважають, що для Шевченка поняття Бог і Правда є нероздільні, інші — що для Шевченка саме Правда як найвища цінність уособлює поняття Бога.

У цьому й унікальність поезії Шевченка, що вона не піддається однозначному трактуванню, інакше це призвело

б до її стандартизації: ми розуміємо Тараса Шевченка в міру власних запитів. Важливо, що для нас його геній лишається своєрідним еталоном. З огляду на важливість порушеної теми, значно, що якби Шевченко не був мислителем, а лише сліпо віруючим, то, можливо, перетворився б на фанатика, а якби не відчував присутності Всевишнього, то, мабуть, став би циніком...

Тараса Шевченка важливо розглядати в контексті свого часу, його романтичної епохи, яскравим виразником якої (принаймні, в молоді роки) був цей всеохоплюючий талант. Цій темі був присвячений виступ мистецтвознавця, кандидата філологічних наук Людмили Сауленко. Вона вважає, що поява Шевченка, його унікальні поезії були підготовлені саме романтичною епохою з її підвищенням інтересом до фольклору, в тому числі тих народів, які лишалися ще на маргінесах європейської цивілізації: західних і південних слов'ян "відкрив" Проспер Меріме, а Україну — Байрон, Гюго, Делакруа та інші романтики, які зверталися, наприклад, до образу Мазепи. Це дало можливість не лише дивитися на себе європейськими очима, а й розвинути поняття національної ідентичності, яке відсутнє у XVIII ст. Тарас Шевченко, вважає науковець, з'явився в потрібний час і в потрібному місці.

Значну роль у цьому процесі відіграло звернення до національної історії. Хіба не актуальні на сьогодні такі твори Т. Г. Шевченка, як "Кавказ", де героїчно подається боротьба кавказьких народів за національне визволення і збереження власної ідентичності? Чи поема "Сон", в якій згадується Петербург, збудований на кістках українського козацтва, і з позицій вільнолюбства дається оцінка російським царям-тиранам? А у нас сьогодні в Одесі, прикриваючись лицемірною риторикою, ставлять пам'ятник імператриці Катерині II! "А це та "Вторая", що доконала сердешную...", читаємо у Шевченка. На цьому акцентувала увагу незмінний учасник Шевченківських читань культуролог Тетяна Ананченко.

Завдяки ініціативі пані Ананченко, учасниками читань стали й слухачі курсів з української мови (група національних меншин) Одеського інституту удосконалення учителів, які представляють райони Одещини з компактним проживанням болгар, росіян, гагаузів і молдаван. Присутні мали унікальну можливість почути твори Тараса Шевченка мовою цих народів. А славнозвісний "Заповіт" у перекладі гагаузькою мовою читався в присутності самого перекладача, гагаузького письменника і етнолог Валерія Бошкова.

У своєму слові пан Валерій розповів про власний шлях як перекладача, мотиви звернення до поезії Т. Г. Шевченка.

Одна з них — це універсальність творчості українського поета, її позачасовий, і, незважаючи на яскраво виражену національність, інтернаціональний характер. Важливо, щоб любов до поезії Тараса Григоровича, як і до фольклору, прищеплювалися ще з дитинства.

Приємне враження як читці поезії Шевченка залишили учні десятого класу Рішельєвського ліцею, вихованці викладача української мови і літератури, лауреата конкурсу "Учитель року" Олени Бурлаки. Педагог, зокрема, поділилася своїми думками щодо способів актуалізації творчості Тараса Шевченка в умовах сучасної школи.

Темі інсценізації поеми "Гайдамаки" в українському кінематографі та в театрі був присвячений виступ кандидата мистецтвознавства Анни Білик (Одеський національний політехнічний університет). Головним чином, на прикладі постановки "Гайдамаків" Лесем Курбасом розглядалася проблема морального вибору, перед якою постав Іван Гонта як ватажок повсталих і батько приречених на страту дітей та сценічні прийоми, використані режисером для інтерпретації цієї драми з гуманістичних позицій.

Під час Шевченківських читань демонструвалися дві книжкові виставки. На одній з них, яку презентувала провідний бібліограф україно-канадського відділу бібліотеки Ганна Єфімова, були представлені зарубіжні видання творів Кобзаря. Вони свідчать про значний внесок української діаспори в популяризацію і дослідження його творчості у ті часи, коли в Україні все піддавалося жорсткій цензурі. Масштабну постійно діючу виставку про Шевченка як поета, мислителя, художника та громадського діяча "Святої правди голос новий", представила на читаннях організатор і ведуча заходу, завідувач відділу зв'язків з громадськістю та реклами ОДНБ ім. М. Горького Тамара Кухарук.

На думку учасників заходу, Шевченківські читання, які багато років поспіль проводить бібліотека, не повторюються, тому із щирим здивуванням та захопленням доводиться констатувати, що щоразу відкриваєш для себе щось нове у розумінні творчості та особи Великого Кобзаря. Є також ідея присвятити наступні традиційні читання винятково виданням "Кобзаря", ілюстраціях до його творів, у тому числі й перших видань, а також виданням "Кобзаря" на мові інших народів світу.

Володимир Кудлач,

*завідувач сектору відділу зв'язків з громадськістю
Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького*

УДК 025.3(477.54)(092)

Василь Якович Джуньковський — перший каталогознавець в Україні

Загальновідомо, що харківська бібліотечна школа заклала фундамент українського бібліотекознавства. Бібліотечні школи виникають там, де зароджуються й "живуть" інші наукові школи. Вони формуються переважно в університетських містах. Атмосфера наукового пошуку, притаманна університетам, сприяла появі особистостей, зацікавлених у розвитку бібліотекознавства як наукового напрямку, формуванню підходів до бібліотекознавчих досліджень. Згадаймо університетських учених (М. Лобачевського, Ф. Рейса, А. Калішевського, К. Рубинського і багатьох інших), чий внесок у бібліотекознавство уможливило саме університетське наукове середовище. Цей аспект в історії бібліотечної справи заслуговує на самостійне дослідження. Отже, шлях, за яким стверджувалось і прямувало вітчизняне бібліотекознавство, може бути таким: Харків, Київ, Одеса, Львів; наукові школи, регіональні бібліотечні школи, українське бібліотекознавство!

Звісно, що школа — поняття конкретне. Воно складається з особистостей, які тягнуть до якогось наукового лідера чи до певного регіону, наприклад, харківська бібліотечна школа. Передтечею її з абсолютною достовірністю можна вважати професора Харківського університету Ва-

силія Яковича Джуньковського. Укладений ним каталог і виданий перший друкований каталог бібліотеки Харківського університету (1824), який до сьогодні зберігається в університетській бібліотеці, започаткував українське каталогознавство. Нещодавно Харківським університетом була видана монографія "Неизвестный В. Я. Джуньковский: ректор Харьковского университета 1821—1826 гг." [8], яка вперше ознайомила широке коло читачів, дослідників з біографією, науковим доробком ректора університету, нашого земляка з Сумщини. Робота розкрила практично невідому грань цієї непересічної людини — його бібліотечно-бібліографічну діяльність, а нас, фахівців, спонукала зробити перший бібліотечно-бібліографічний аналіз укладеного В. Я. Джуньковським "Каталогу..."

Отже, на початку XIX ст. мережа бібліотек Російської імперії тільки формувалась. У ній власну нішу посіли книгозбірні імператорських університетів, де бібліотекарями працювали ординарні професори. В. Джуньковський, незважаючи на ректорські обов'язки, вирішив перебрати на себе ще і керівництво бібліотекою, яка тоді переживала не найкращі часи. Він власноручно склав і оприлюднив її систематичний каталог, який ми оцінюємо як одне з перших до-

сягненнє теорії та практики українського, в тому числі харківського бібліотекознавства й бібліографознавства [3].

Звідки у нього виявились неабиякі знання, уміння, навички з бібліотечної каталогізації? Одна річ створити примітивний для внутрішнього вжитку каталог у вигляді розлінованого зошита, та зовсім інше — надрукувати його, зробити доступним і поза бібліотекою, запропонувати як об'єкт можливої критики. Висловимо припущення, що В. Джуньковський ясно усвідомлював, що каталог у вигляді книги має більшу кількість функцій, які могли ефективно "запрацювати": ознайомлення з ними сприяло б науковим відрядженням в університетські анклав, надало б можливості для здійснення книгообмінних операцій, навіть для координації комплектування тощо.

"Каталог..." В. Джуньковського був одним із найперших і найкращих книжкових каталогів Росії. Для цього у нього були всі підстави. Річ у тім, що Василь Якович до створення харківського каталогу уклав три подібних каталоги, працюючи бібліотекарем у Медичній колегії (1795—1799) і Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії (1803—1818) [1—4]. До того ж В. Джуньковський з усією відповідальністю поставився до організації останнього. Відомо, що ним була підготовлена солідна праця "про бібліографічні системи". З доповіддю про своє бачення структури майбутнього каталогу вчений виступив на засіданні університетського товариства наук.

На жаль, "Каталог..." В. Джуньковського не став об'єктом бібліотечно-бібліографічного аналізу, хоча неодноразово згадувався принагідно. Найвідомішою публікацією, де йдеться про нього, є монографія професора Є. Шамуріна. Тут розділ "Систематизація книг в університетських бібліотеках" відкривається загальною характеристикою аналізованого нами "Каталогу..." [6, т. 2, с. 135]. Євген Іванович дав йому позитивну оцінку, відзначивши труднощі, з якими зіткнувся його укладач.

Спробуємо наголосити на них. По-перше, майже не було досвіду, традицій, відповідних кадрів — фахівців з каталогознавства. По-друге, не було загально визнаної бібліотечно-бібліографічної класифікації. Отож, каталогізатор мав самостійно розробити галузеву структуру майбутнього систематичного каталогу, визначити раціональний спосіб бібліографічної характеристики видань, їхнього угруповання в середині класифікаційних ділень, перелік допоміжних показників до нього.

У передмові до "Каталогу..." укладач зумів чітко, доступно, аргументовано пояснити, яким чином побудовано його галузеву структуру, дрібніші ділення. З'ясувалось, що для цього він ознайомився з усіма існуючими на тоді класифікаціями наук, бібліографічними системами, які завжди були залежними від перших, починаючи від напрацьовань Ф. Трефлера (XVI ст.) та закінчуючи класифікацією А. Тьєбо (1802).

Висловимо припущення, що В. Джуньковський був також знайомий із вітчизняними бібліографічними класифікаціями, наприклад, покладеною в основу латинського "Камерного каталогу" бібліотеки Академії наук, класифікаціями М. Бантиш-Каменського, Г. Міллера, П. Демидова, О. Оленіна.

Природно, що для вченого особливе значення мали бібліографічні системи (класифікації), які були поширені в західноєвропейських університетах. Вони відомі фахівцям, як "факультетські" системи. Останні за побудовою відповідали факультетам, з яких складався класичний університет¹. Це підтверджує і професор Є. Шамурін: "прикладом каталога, ближче всего подходящего к западноевропейскому факультетскому расположению является "Каталог книг библиотеки Харьковского университета" [6, т. 2; с. 135].

Однак, крім того, на структуру каталогу В. Джуньковського мала вплив класифікація австрійського бібліотекаря, ученого і поета Йогана Михала Деніса (1729—1800),

у якого всі науки розташовані в енциклопедичному "Колі знань", а воно збігається з головними діленнями "французької системи": Богослов'я, Юриспруденція, Медицина, Історія, Математика, Філологія. Навіть зв'язки між науками В. Джуньковський пояснює як Й. М. Деніс, зосереджуючи у одному комплексі історичну і географічну літературу. Таке комплектування прагматичне, має певну логіку, оскільки дає змогу всебічно розкрити країну, регіон (сьогодення — минуле).

Отже, розглянемо основний ряд класифікації В. Джуньковського:

- I. Bheologia
- II. Jurisprudentia
- III. Philosophia
- IV. Medicina
- V. Mathesis
- VI. Historia
- VII. Philologia

VIII. Manuscripta, curiositates literariae... (цього відділу у виданні, що аналізується, немає, оскільки так вирішив сам укладач).

Професор В. Джуньковський у передмові до "Каталогу..." прокоментував його: "...Таке розташування книг здається мені найбільш доречним, тому що воно відповідає прийнятому енциклопедичному діленню наук, принципам, які встановлені... До того ж, у самому розташуванні за розділами (відділами) існує внутрішній зв'язок попереднього розряду із наступним. Так, наприклад, теологія зв'язана з юриспруденцією, оскільки основою тут є держава та церковне право. Юриспруденція пов'язана з філософією через натуральну історію, медицина із математикою через анатомію та фізіологію, математика з історією через хронологію, історія з філологією через героїчний епос і, нарешті, філологія з теологією через міфологію" [1, с. IV].

Вісно, що з позицій сучасної науки таке пояснення послідовності галузей знань, природи зв'язків між ними виглядає штучним, дещо наївним, але не зовсім безпідставним щодо тогочасних уявлень про систему знань. Зазначимо, що в цьому обґрунтуванні найважливішим є просте визнання обов'язковості зв'язків між науками у суто прикладній документній класифікації. Саме у такому напрямі нині розвивається класифікаційна думка, наприклад, вітчизняна система ББК.

Як додаток до "Каталогу..." міститься деталізована схема бібліотечно-бібліографічної класифікації В. Джуньковського. Вона має три ступені ділень. Так, перший рівень позначений римськими цифрами (див.: Основний ряд); другий — арабськими, наприклад, III.1 — Логіка, IV.1 — Анатомія; третій — маленькими літерами латинського алфавіту, наприклад, IV.8a — Теорія медикаментів, VI.1c — Geographia.

Шкода, але у самому "Каталозі..." бібліографічні записи документів групуються тільки за діленнями першого ступеня, позначеного римськими цифрами, тобто за широкими галузями знань, без урахування підвідділів та дрібніших ділень, що, безумовно, знижує цінність "Каталогу..." В. Джуньковського. Так, у деяких відділах зосереджено більше тисячі бібліографічних записів. Це не тільки знижує оперативність і ускладнює пошук видань за "Каталогом...", а й порушує систему зв'язків, що існують між спорідненими науками, і отже, знову гальмується пошук. Можливо, укладач був противником дрібних ділень? Але ж у разі можливого збільшення потоку документів, що ввійдуть до фонду, схема поступово поповнюється на другому та третьому рівнях. Отже трьохступенева схема розроблена на порівняно близьку перспективу.

Усередині широких галузевих ділень бібліографічні записи розташовані за латинською абеткою заголовків чи назв документів. Цей запис включає тільки опис видань. Заголовки індивідуальних авторів наводяться у родовому відмінку, наприклад, *Наумова И. Практическое правоведение для граждан...* Назва книг наводиться в прямій формі. Інверсована використовується в об'єднаних описах відомих документів, наприклад:

¹ Словесних наук, моральних і політичних, фізичних і математичних, лікарських та медичних, тобто історико-філологічний, юридичний, фізико-математичний та медичний факультети.

— *Учебных заведений* [устав. — Н. Березюк, В. Седих], *подведомственных Университетам*. 8.С.П.804;

— *Морской [устав], о всем, что касается доброму управлению в бытность Флота на море*. 4.С.П.780-93.

У цілому бібліографічний опис в "Каталозі..." є таким: *Condorcet Bibliotheque de l'homme public 1-28 vol 8. Paris. 797*

Джунковського В. Наставление о делании фаянсовой посуды. 8.С.П.814.

У записах відсутні важливі елементи: кількість сторінок, сигли. Такі рекомендації-традиції існували на той час.

Як важливий позитив "Каталогу..." слід відзначити застосування прийому дублювання записів для видань складного, комплексного змісту. На той час такий прийом не був широко розповсюдженим, наприклад, у відділі III Philosphia відображається книга Измайлова А. "Рассуждение о нищих". Вона ж міститься й у відділі VII Philologia.

Обов'язковою частиною подібних каталогів й дотепер залишається покажчик авторів. Він давав можливість додатково розкривати авторський склад бібліотечного фонду й тому є зрозумілим, чому університетські бібліотеки не поспішали з організацією алфавітних каталогів.

В аналізованому виданні "Index Auctorum..." містить розставлені за латинською абеткою прізвища авторів творів (інші особи тут не згадуються), переважно без ініціалів, поруч записуються сторінки "Каталогу...", де відбиті відповідні бібліографічні записи. Відсутність ініціалів ускладнює пошук творів конкретних авторів, оскільки це можуть бути просто однофамільці. Неначе відчуваючи подібну ситуацію, В. Джунковський інколи вводить до персональної рубрики один ініціал, наприклад, Берлінський М. 185.294, Джунковський В. 205.393 тощо. Якщо іноземний автор має переклади російською мовою, то у покажчик імен вводиться тільки заголовок мовою оригіналу, наприклад, Rouseau 64.111.448 (на цій сторінці знаходяться опис твору, перекладеного російською).

Цікаво, що в бібліотеці університету зберігся ще один примірник "Каталогу...", ймовірно, виданий для внутрішнього використання. Це том великого формату, в якому чергуються друковані і чисті аркуші. На чистих аркушах від руки зроблено бібліографічні записи. Таким чином після видання "Каталогу..." робились записи нових надходжень.

Насамкінець відзначимо, що в систематичному каталозі відображено 6266 записів, а не 1678, як це було зазначено в деяких публікаціях. Остання цифра — це бібліотечний фонд на момент видання каталогу. Цікаво, що до нього каталогознавець не включив значний фонд дисертацій, періодичних видань, дублетів. Можливо, що він хотів оприлюднити окремий каталог дисертацій, а можливо й додатковий випуск.

"Каталог..." В. Джунковського став підмурком інших майбутніх книжкових каталогів бібліотеки Харківського університету, де використовувалась схема вченого, методичні прийоми, ним розроблені. І навіть перший картковий повний систематичний каталог, створений у 1906 р., що

відбивав надходження до бібліотеки за останні 25 років, знов-таки був побудований за схемою В. Джунковського. Звісно, що ця схема вже й не відповідала тодішнім принципам побудови подібних каталогів, але була зручною, звичною для університетської книгозбірні. Тому-то й проіснувала більше 100 років.

Таким чином, українське бібліотекознавство, у тому числі харківська школа зародились на ґрунті систематичної каталогізації. Цей факт задокументований виданням (1824), першого друкованого каталогу в Україні. Систематичний каталог такого рівня не можна було створити тільки за допомогою звичайного запозичення західноєвропейської теорії та практики. Василь Якович зумів їх творчо адаптувати відповідно до умов, у яких перебували бібліотеки перших університетів Російської імперії, змісту інформаційних потреб і запитів власних читачів, закласти стали традиції щодо організації систематичного каталогу в університетських книгозбірнях. Він був одним із найперших професіоналів-каталогізаторів, теоретиків і практиків.

Список використаної літератури

1. *Catalogus librorum Bibliothecae Caesariae universitatis literarum Charcoviensis* = [Каталог бібліотеки Харьковского имп. университета] / Cura Basilii, Dzunowsky Professoris P. O. Charkoviae: Turpis academicis. — [Б. г. : б. и.], 1824. — 511 р.
2. *Багалей Д. И.* Опыт истории Харьковского университета : (по неизд. материалам). Т. 2. (1815—1835 гг.) / Д. И. Багалей. — Х. : [б. и.], 1904. — 1136 с.
3. *Березюк Н. М.* Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805—2005) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. — Х. : Тимченко, 2006. — 390 с. : ил.
4. *Библиографический словарь ученых Харьковского университета*. Т. 1. Ректоры (1805—1919, 1933—1995) / сост.: В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинская, М. Г. Швалб [и др.]. — Х. : НФТЦ, 1995. — 127 с.
5. *История Императорской военно-медицинской (бывшей медико-хирургической) академии за 100 лет, 1798—1898* / под ред. Ивановского. — СПб. : Тип. М-ва внутр. дел, 1848. — 828 с.
6. *Шамурин Е. И.* Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации : в 2 т. / Шамурин Е. И. — М. : Всесоюз. кн. палата, 1955. — Т. 2. — 599 с.
7. *Корнейчик И. И.* История української бібліографії. Дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. — Х. : Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР, 1971. — 374 с.
8. *Березюк Н. М.* Неизвестный В. Я. Джунковский: ректор Харьковского университета (1821—1826 гг.) / Н. М. Березюк. — Х. : Тимченко, 2008. — 312 с. : ил.

Ніна Березюк,

головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразина

Віктор Седих,

кандидат педагогічних наук, доцент ХДАК

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

УДК 069.9:002.2](430)"2009"

З 11 по 29 березня у Лейпцигу вирував книжковий ярмарок, який світова видавнича спільнота називає "молодшим братом" франкфуртського. Започаткований майже вісім століть тому, він останніми роками спеціалізується на літературі з Центральної та Східної Європи.

У виставковому комплексі ярмарку пройшло понад 2200 симпозиумів, літературних дискусій, конференцій, семінарів, читань і зустрічей з письменниками. З-поміж них закцентуємо насамперед увагу на одній з ярмаркових акцій

Причинилися чи зачинилися ворота?

"З 1989 по 2009. Куди несе Європу?", адже тільки у ній одній була репрезентована українська література. Її повпредом став івано-франківський письменник Тарас Прохасько. Він читав свої твори та взяв участь у дискусії, яка відбулася у так званому кафе "Європа". У рамках цієї акції також виступили автори з Хорватії, Угорщини, Німеччини, Нідерландів, Словаччини.

Організатор цієї письменницької акції Томас Гайгер зазначив, що ярмарок не дбає про національні літератури,

представляти себе тут — завдання української спільки видавців або окремих з них. Так-от Тарас Прохасько зміг взяти участь у Лейпцизькому книжковому дійстві завдяки видавництву, яке дало путівку у світ його твору з промовистою назвою "З цього можна зробити кілька оповідань". І цей твір та виступ його автора дав учасникам дискусії, присутнім на ній журналістам позитивну інформацію про українську літературу.

Звичайно ж, активніша участь України у книжковому ярмарку розширила б рамки цієї інформації, про що засвідчив досвід попередніх виставок. За словами Томаса Гайгера, українських авторів часто запрошують для участі в Лейпцизькому книжковому ярмарку. Так, український письменник Юрій Андрухович три роки тому став лауреатом премії "За європейське порозуміння", із вручення якої традиційно розпочинається Лейпцизький книжковий ярмарок. Цього року її отримав голландський письменник Геер Мак. Було також присуджено ще декілька премій.

Як уже зазначалося, літературна Україна була представлена лише одним автором — Тарасом Прохаськом. Уперше за багато років на лейпцизькому книжковому дійстві не було стенду нашої країни. Організатори вважають це "мінусом". Адже Лейпцизький книжковий ярмарок дає шанс видавцям і авторам, насамперед зі Східної Європи, на просування своєї "літературної продукції" у західному світі. І саме німецький книжковий ринок, який починається у Лейпцигу, є воротами до міжнародного. То ж своєю неучастю у цьому книжковому дійстві Україна причинила ці ворота. Будемо сподіватись, що не зачинила.

Браком коштів пояснюється відсутність української експозиції на ярмарку. Криза торкнулася видавництва й інших країн, що спричинило зменшення учасників виставки. Хоча, попри побоювання, як зазначають фахівці, загалом книговидавництво наразі не сильно потерпає від неї. Так, торік оборот у цій галузі зріс на один відсоток. А нинішній рік, принаймні в Німеччині — країні-господарці виставки — почався з досить оптимістичного розвитку, що знайшло своє відображення на лейпцизькому святі книги. У ньому взяли участь понад дві тисячі видавництв із 38 країн, експозиції яких розмістилась на 63 тисячах квадратних метрах. Доречно зазначити, що порівняно з минулими роками виставкова площа навіть збільшилась.

Країною-партнеркою і головним гостем цьогорічної виставки стала Хорватія. На її стендах було представлено твори 37 хорватських письменників у перекладі німецькою мовою. Для цієї, як і інших східноєвропейських країн, про що вже

йшлося, Лейпцизька книжкова виставка є традиційно важливою. Цього року увага була сфокусована на країнах південного сходу континенту — Боснії та Македонії.

Образно кажучи, книжкові картинки із виставки були яскравими і вражаючими. Виставка — не лише нескінченна кількість стендів і відвідувачів, а й цікаві зустрічі, дискусії, читання: 1900 різних заходів як на самому ярмарку, так і в місті його організатору, учасниками й відвідувачами яких стали більше 60 тисяч осіб (цю цифру з посиланням на директора ярмарку називає ІТАР-ТАРС).

Серед головних тем ярмарку — й така актуальна на сьогодні, як розвиток навиків читання у дітей та юнацтва й книговидавництва для молоді. Літературу для цієї вікової категорії читачів представили 450 учасників книжкового дійства. Читання було присвячено й чотириденний, найбільший в Європі фестиваль "Лейпциг, який читає", у рамках якого відбулося 1900 літературних вечорів. Книжковий форум у Лейпцигу славиться своїми знаменитими вечорами, на яких читачі мають можливість безпосередньо поспілкуватись з авторами улюблених книг, а літератори-початківці ознайомити читачів із своїми творами.

Ще один традиційно важливий аспект цього книжкового форуму — аудіокниги. Ті, хто займається їх виробництвом і розповсюдженням, розглядають ярмарок як своєрідну галузеву зустріч. На ньому вони ознайомлюються з новинками аудіокниг, обмінюються думками про нові тенденції розвитку галузі, отримують насолоду, прослуховуючи ті чи інші твори.

Взагалі технічний розвиток сильно впливає на сучасну галузь книговидавництва. Проведення цьогорічного Лейпцизького книжкового ярмарку збіглося в часі з акцією популяризації електронної книги в Німеччині. Так звані Е-Books досить широко представлені на виставці.

От і ще один книжковий ярмарок у Лейпцигу відшумів, залишивши добру пам'ять по собі в його учасників і гостей, зайвий раз підтвердивши славу успішного і впливового форуму книги в Європі, який конкурує, і небезпідставно, зі "старшим братом" — Франкфуртською книжковою виставкою-ярмарком. Але обидва займаються спільною і дуже важливою справою — пропагують книгу, сприяють її виданню й розповсюдженню.

Матеріал підготувала

Олена Дубовик,

провідний фахівець відділу наукового редагування бібліографічної інформації Книжкової палати України

До уваги авторів—здобувачів наукових ступенів доктора і кандидата наук

До друку у «Віснику Книжкової палати» прийматимуться лише ті статті, які відповідатимуть вимогам Постанови Вищої атестаційної комісії України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" від 15 січня 2003 року № 7-05/1. Вони мають відповідати таким необхідним елементам: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Список використаної літератури потрібно оформляти у відповідності з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис", який набув чинності з 1 липня 2007 року. Приклади бібліотечних записів на бібліотечні публікації можна знайти на сайті Книжкової палати України www.ukrbook.net.